
Centrum pro sociální a ekonomické strategie
Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd

**Vize rozvoje České republiky
do roku 2015**

Praha, prosinec 2000

OBSAH:

ÚVODEM	4
SEZNAM OSOB PODÍLEJÍCÍCH SE NA PŘÍPRAVĚ DOKUMENTU	5
<u>ČÁST A VÝCHOZÍ STAV, VÝVOJOVÉ TRENDY, OHROŽENÍ A ROZVOJOVÉ PŘÍLEŽITOSTI ČESKÉ REPUBLIKY DO ROKU 2015</u>	10
Jak číst tuto studii	11
VNĚJŠÍ FORMATIVNÍ VÝVOJOVÉ TRENDY	12
Procesy globalizace	12
Procesy evropské integrace	16
Procesy změn životního prostředí Země	22
Dynamika populačního vývoje lidstva a vývoje sociálních nerovností ve světě	26
Vnější bezpečnostní rizika	30
FORMATIVNÍ VÝVOJOVÉ TRENDY ČESKÉ REPUBLIKY	35
Formování obrany a bezpečnosti	35
Vývoj kriminality	38
Formování právního státu. Lidská práva	43
Veřejná správa, její reforma	51
Podmínky vývoje veřejného sektoru	57
Vývoj institucionálního rámce fungování tržních vztahů. Ekonomický růst a konkurenceschopnost české ekonomiky	59
Vývoj politického systému	63
Vývoj občanského sektoru	68
Vývoj sociálních vztahů, struktury a soudržnosti společnosti	74
POTENCIÁLY ROZVOJE ČESKÉ REPUBLIKY	79
Základní sdílené hodnoty a orientace země. Postoje obyvatelstva	79
<u>Formování a uplatnění lidského potenciálu země</u>	84
Reprodukce obyvatelstva, rodina, vnější a vnitřní migrace	84
Zdraví a péče o ně	87
Vzdělání	90
Problémy zaměstnanosti a zaměstnatelnosti	96
Soužití většinové populace s menšinami	101
Národní kultura a identita	105
Životní prostředí. Území a společnost	109
Regionální rozvoj. Struktura osídlení	112
Uplatnění výzkumu a vývoje	117
Procesy informatizace společnosti. Sociální komunikace	120
<u>ČÁST B ČESKÁ REPUBLIKA 2015 - SCÉNÁŘE</u>	124
Hlavní scénáře	127

Scénář 1. Vítězné trhy (aneb Česká republika jako premiant liberalismu)	127
Scénář 2. Institucionální přizpůsobení (aneb Česká republika – štika v evropském rybníce)	131
Scénář 3. Mírný pokrok v mezích dosaženého konsensu (aneb co je doma, to se počítá).....	135
SCÉNÁŘE VE ZKRATCE	140
DIVOKÉ KARTY.....	148
Globální klimatické změny	148
Romská domobrana.....	149
Vítězství Pokrokové strany ve volbách	150
Nenadálý útok	151
<u>ČÁST C HLEDÁNÍ PRIORIT PRO ČESKOU REPUBLIKU</u>	153
ZÁKLADNÍ POUŽITÉ PRAMENY	157
DALŠÍ PRAMENY	157

ÚVODEM

Vize rozvoje chápeme jako celistvé a vzájemně provázané, ve veřejné diskusi kultivované, výpovědi o vývojových trendech, ohroženích a rozvojových příležitostech země a společnosti. Slouží pro identifikaci priorit a odpovědnou přípravu rozhodnutí. Součástí vize mohou být alternativní scénáře reagující na zjištěná ohrožení a poznané příležitosti.

Předkládáme ke kritické diskusi náš první pokus o formulaci takto pojímaných vizí rozvoje pro Českou republiku do roku 2015. Při zpracování předkládaného dokumentu jsme čerpali mimo jiné z podkladů zpracovaných různými odborníky ve druhé polovině roku 1999 a v první polovině roku 2000 z podnětu sekretariátu Rady vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii. Mohli jsem navázat i na jednání pracovního semináře, pořádaného Radou koncem června 2000 ve Zvíkovském Podhradí. Tam, kde jsme postrádali zasvěcenější pohled, jsme čerpali i z rozhovorů s dalšími odborníky na danou problematiku. Dokument jsme zpracovali v průběhu necelých pěti měsíců od srpna do prosince 2000.

Jsme si vědomi nedostatků a slabin tohoto textu. Omezenost informačních zdrojů i krátkost času nám například neumožnily vyrovnat se s tak závažnými tématy, jakými jsou role médií či možný vývoj parity kupní síly měny. Přesto se domníváme, že dokument může posloužit jako významný podnět k tomu, co považujeme za důležitější než jeho tematická úplnost či přesnost jednotlivých formulací: k zahájení a rozvíjení permanentní diskuse o možných a žádoucích budoucnostech pro naši zemi.

Studii jsme rozčlenili do tří částí. Část A podává v přehledné podobě sumu dostupných věcných poznatků o stavu, vývojových trendech, ohroženích a rozvojových příležitostech České republiky v mnoha podstatných věcných okruzích. Část B, nazvaná Česká republika 2015 - Scénáře, nabízí jejich prostřednictvím několik ucelených vývojových hypotéz organizujících a usnadňujících uvažování o možných budoucnostech země. V části C naleznete námět dalšího postupu při hledání priorit rozvoje České republiky.

Děkujeme ze srdce všem, kteří nám v naší práci pomáhali radou, poznatky či vytvářením podmínek pro naši práci. K nedostatkům dokumentu se hlásíme sami a budeme vděční za jeho kritickou reflexi.

Za autorský tým

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.
Centrum pro sociální a ekonomické strategie UK FSV
Celetná 20, 116 36 Praha 1

Praha, prosinec 2000

SEZNAM OSOB PODÍLEJÍCÍCH SE NA PŘÍPRAVĚ DOKUMENTU

Autorský kolektiv:

Mgr. Aleš Bednařík

PhDr. Pavol Frič

Doc. Ing. Fedor Gál, DrSc.

RNDr. Pavel Nováček, CSc.

Mgr. Eva Pavlíková, M.A.

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc. (vedení autorského kolektivu)

PhDr. Miroslav Purkrábek, CSc.

Ing. Jan Přikryl, CSc.

Mgr. Arnošt Veselý

Autorský podíl na jednotlivých částech dokumentu:

Úvodní poznámky:

1. Na zpracování některých částí dokumentu se podílelo více autorů najednou.
2. V případě spolupráce na zpracování části A “Výchozí stav, vývojové trendy, ohrožení a rozvojové příležitosti České republiky do roku 2015” je uveden pouze název příslušné kapitoly. Autorský podíl na částech B a C je uveden odkazem na tyto části.
3. Pro kapitolu Vývoj politického systému byl proveden rozhovor s Doc. PhDr. Petrem Fialou (Katedra politologie Masarykovy Univerzity, Brno) a pro kapitolu Uplatnění výzkumu a vývoje s RNDr. Markem Blažkou (Rada vlády ČR pro výzkum a vývoj).

Mgr. Aleš Bednařík

Dynamika populačního vývoje lidstva a vývoje sociálních nerovností ve světě

Reprodukce obyvatelstva, rodina, vnější a vnitřní migrace

Procesy informatizace společnosti. Sociální komunikace

Část B: Divoká karta: Vítězství Pokrokové strany

PhDr. Martin Cejp

Vnější bezpečnostní rizika

Vývoj kriminality

PhDr. Pavol Frič

Vývoj občanského sektoru

Vývoj politického systému

Vývoj sociálních vztahů, struktury a soudržnosti společnosti

Část B: Hlavní scénáře

Část C: Hledání priorit pro Českou republiku

Doc. Ing. Fedor Gál, DrSc.

Procesy globalizace

Vývoj politického systému

Část B: Hlavní scénáře, Scénáře ve zkratce, Divoká karta: Romská domobrana

Část C: Hledání priorit pro Českou republiku

Prof. JUDr. Pavel Holländer

Formování právního státu. Lidská práva

Ing. Jan Koucký

Vzdělání

Problémy zaměstnanosti a zaměstnatelnosti

RNDr. Pavel Nováček, CSc.

Procesy změn životního prostředí Země
Životní prostředí. Území a společnost
Část B: Divoká karta: Globální klimatické změny

Doc. PhDr. František Ochraňa

Podmínky vývoje veřejného sektoru

Mgr. Eva Pavlíková, M.A.

Základní sdílené hodnoty a orientace země. Postoje obyvatelstva
Národní kultura a identita

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.

Zdraví a péče o ně
Uplatnění výzkumu a vývoje
Část B: Scénáře ve zkratce
Část C: Hledání priorit pro Českou republiku

PhDr. Miroslav Purkrábek, CSc.

Vnější bezpečnostní rizika
Formování obrany a bezpečnosti
Vývoj politického systému

Doc. JUDr. Jiří Přibáň

Formování právního státu. Lidská práva

Ing. Jan Přikryl, CSc.

Veřejná správa, její reforma
Regionální rozvoj. Struktura osídlení
Část B: Scénáře ve zkratce
Část C: Hledání priorit pro Českou republiku

PhDr. Antonín Rašek

Vnější bezpečnostní rizika
Formování obrany a bezpečnosti
Část B: Divoká karta: Nenadálý útok

Prof. Ing. Milan Sojka, CSc.

Vývoj institucionálního rámce fungování tržních vztahů. Ekonomický růst a konkurenceschopnost české ekonomiky

Mgr. David Václavík

Soužití většinové populace s menšinami

Mgr. Arnošt Veselý

Vzdělání. Problémy zaměstnanosti a zaměstnatelnosti

Prof. Ing. Luděk Urban, CSc.

Procesy evropské integrace

Osoby spolupracující

(účast na seminářích pořádaných Radou vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii; **autoři zpracování tématické podkladové studie jsou vyznačeni zvýrazněným typem písma, moderátoři seminářů kurzívou**):

Ing. Karel Aim, CSc. (AV ČR), Dr. Milan Aleš (ČSÚ), Ing. Jan Balcar, CSc. (ÚV ČR), Ing. Danuše Baňacká (MŠMT), Dr. Dagmar Bartoňová (PřF UK), Ing. Ivo Baštýř (VÚPSV), PhDr. Miroslav Bednář (Masarykův ústav), Prof. RNDr. Jan Bednář, CSc. (ČKA), Mgr. Aleš Bednařík (FSV UK), **Doc. Ing. Vladimír Benáček, CSc. (FSV UK)**, RNDr. Jiří Bendl, CSc. (MŽP), Prof. RNDr. Karel Beneš, CSc. (JČU České Budějovice), Jan Beránek (Hnutí DUHA), *Prof. Václav Bělohradský (Universita di Trieste)*, RNDr. Jiří Blažek, Ph.D. (PřF UK), JUDr. Jiří Boguszak, DrSc. (PF UK), Mgr. Eva Bradovková (ÚRHMP), PhDr. Radim Brázda (FF MU), PhDr. Lubomír Brokl (SÚ AV ČR), Doc. Eva Broklová (Masarykův ústav), **PhDr. Martin Cejp, CSc. (Výzkumný ústav kriminologie a soc. prevence)**, Ing. Jaromír Coufalík, CSc. (NVF), JUDr. Taisia Čebišová, CSc. (PF UK), Prof. Ing. Tomáš Čermák, CSc. (VŠB-TU Ostrava), PhDr. Marie Čermáková (SÚ AV ČR), Ing. Blanka Černá, CSc. (NAZV), Mgr. Pavel Černý (Rada CB), Doc. MUDr. Zuzana Červinková, CSc. (FL UK), Ing. Věra Czesaná, CSc. (NVF), MUDr. Ivan David, CSc. (PSP ČR), Ing. Ivan Dejmal, Ing. František Dohnal (SMO), *Prof. Petr Dostál, MA, Ph.D. (PřF UK)*, **Doc. MUDr. Ctibor Drbal, CSc., Petr Drulák, Doc. Ing. Jiří Dvořáček, CSc., Doc. PhDr. Vladimíra Dvořáková, CSc. (VŠE), PhDr. Jan Eichler, CSc. (ÚMV), Ing. Pavel Ernst, CSc. (UZS), Ing. Jana Fandáková (ÚV ČR), Ing. Ondřej Felix, Doc. Petr Fiala, FF MU Brno, Dr. Ludmila Fialová (PřF UK), Doc. PhDr. Jindřich Fibich (FSV UK), RNDr. Adolf Filáček, CSc. (ČSAV), PhDr. Pavol Frič (ISS FSV UK), JUDr. Hana Frištenská (ÚV ČR), Ing. Jana Füstová (MS ČR), Doc. Ing. Fedor Gál, DrSc. (FSV UK), RNDr. Lumír Gatnar (SÚ AV ČR), Doc. Ing. Vlastimil Gejdoš (MPO ČR), Doc. MUDr. Petr Hach, CSc. (1.LF UK), PaedDr. Tomáš Hák (UK), *Prof. PhDr. ThDr. Tomáš Halík (ÚFR FF UK)*, **Prof. RNDr. Martin Hampl, DrSc. (PřF UK)**, Dr. Jan Hartl (Agentura STEM/MARK, a.s.), Doc. Dr. Miloslav Havelka (SÚ AV ČR), Dr. Havránková (ČEÚ), Mgr. Dan Herman (ČBK), Prof. ing. Jan Hlavička, DrSc. (ČVUT), Pavel Hoffman – MAFRA Praha, RNDr. Josef Hojdar (Česká asociace pro geoinformace), Prof. ing. Jan Honzik, CSc. (FEI VUT Brno), Jan Hrabě (UZS), Ing. Tomáš Hrdlička (ÚVMV Praha), **Prof. PhDr. Miroslav Hroch, DrSc. (FF UK), Ing. František Hronek, CSc. (MŠMT)**, Prof. MVDr. Karel Hruška, CSc. (VÚ VL Brno), Ing. Jana Chárová (HK), **Doc. Ing. Jiří Chlumský, CSc. (Výzkumné středisko integrace ČR do evr. ekonomiky)**, Miroslav Chromeček (Jihlavská koalice neziskových organizací), JUDr. Michal Illner (SU AV ČR), Ing. Miroslav Janeček, CSc. (VÚOS Pardubice-Rybitví), Ing. Karel Jech (MŽP ČR), Doc. RNDr. František Ježek, CSc. (FAV ZCU Plzeň), Ing. František Jonáš (OkÚ Třebíč), **Doc. Dr. Jiří Kabele, CSc. (FSV UK)**, Doc. Jaroslav Kalous, Ing. Věra Kameníčková, CSc. (ÚV ČR), **Doc. PhDr. Josef Kandert, CSc. (Náprstkovo muzeum, UK)**, Zdeněk Karpíšek, MUDr. Jaroslav Kašparů (Centrum Norbertinum), *Prof. PhDr. Jan Keller, CSc.*, Ing. Václav Kleňha (DHV CR), PhDr. Ivan Klimeš (NFA), Ing. Karel Klusáček, CSc. (TC AV ČR), **Ing. Václav Klusoň, DrSc.**, Prof. Milan Knížák (NG), PhDr. Olga Kofroňová (VÚOŠ), Prof. Dr. Erazim Kohák, BA, MA, Maria Kopecká (Open Society Fund), Dr. Miroslava Kopicová (NVF), PhDr. Jiří Kořalka (AV ČR), Vojtěch Kotecký (Hnutí DUHA), p. Körner (SPD ČR), Doc. Ing. Josef Koubek, CSc. (VŠCHT), Ing. Petr Koubský (Softwarové noviny), **Ing. Jan Koucký (MŠMT)**, Prof. RNDr. Jaroslav Král, DrSc. (MFF UK), Prof. Jaro Křivohlavý, Jan Křížka (STUŽ), Ing. Milan Kučera (PřF UK), Dr. Kučerová (MK ČR), Bc. Zdeněk Kudrna (FSV UK), PhDr. Pavel Kuchař, CSc. (FSV UK), PhDr. Věra Kuchařová, CSc. (VÚPSV),**

Ing. Vratislav Kulháněk (Škoda Auto), Martin Kupka (Raiffeisenbank), Prof. Dr. Robert Kvaček (FF UK), RNDr. Danuše Kvasničková, CSc., Jan Kysela (Senát ČR), Dr. Miroslav Lid (ÚV ČR), JUDr. Tomáš Louda, CSc. (ZU Plzeň), Mgr. Ing. Martin Lux (SÚ AV ČR), **Doc. PhDr. Pavel Machonin, DrSc. (SÚ AV ČR)**, Ing. Arch. Karel Maier, CSc. (ČVUT), PhDr. Z. Mansfeldová, CSc. (SÚ AV ČR), **PhDr. Ing. Radim Marada (FSS MU)**, Ing. Jan Marek, CSc. (MZE), Jiří Marek (MV ČR), Petr Marek (Nadace Místa v srdci), Doc. PhDr. Petr Mareš, CSc. (FSS MU), **RNDr. Jarmila Marešová (Sekretariát RASES)**, Mgr. Jana Mášková (ÚRHMP), Doc. RNDr. Miroslav Mašláň, CSc. (UP Olomouc), **Doc. PhDr. Petr Matějů (PSP ČR)**, Pavel Matocha (Týdeník EURO), Ing. Zdeňka Matoušková, CSc. (ÚV ČR), Doc. RNDr. Luděk Matyska, CSc. (FI MU), Ing. Jiří Mejstřík (ÚRHMP), Ing. Igor Míchal, CSc. (APOK ČR/STUŽ), **Doc. PhDr. Alena Míšková (IMS FSV UK)**, Ing. Jan Mládek, CSc. (MF ČR), Prof. Ing. Lubomír Mlčoch, CSc. (FSV UK), **Prof. RNDr. Bedřich Moldán, CSc. (ČŽP)**, **Prof. PhDr. Ivo Možný, CSc. (FSS MU)**, Ing. Karel Mráček, CSc. (IPB), Ing. Karel Mrázek (STÚ Praha), Ing. Daniel Munich (CERGE UK), **Prof. PhDr. Jiří Musil (SEU Praha)**, Dr. Jan Müller (TERPLAN), Dr. Květa Neradová (VOŠP), Ing. Václav Neumajer (AVO), Iveta Němečková (AIP ČR), Doc. PhDr. Miroslav Novák (FSV UK), **RNDr. Pavel Nováček, CSc. (UP Olomouc)**, Mgr. Petr Olšar (TERPLAN), Eduard Outrata, ThDr. Libor Ovečka (JABOK), Petr Pajas (První poradenská spol.), PhDr. Zdeněk Palán (MŠMT), Jakub Patočka (Literární noviny), RNDr. Miroslav Patrik (Děti Země), Ing. Petr Pavlík, CSc. (MZV ČR), **Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc. (PřF UK)**, **Mgr. Eva Pavlíková, M.A. (ÚV ČR)**, Prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc. (PF UK), Bohumil Pečinka (Časopis Reflex), Dr. Jiří Pehe (NYU), RNDr. Ing. Jiří Peterka (MFF UK), **Doc. PhDr. František Petrášek, CSc. (VŠE)**, Ing. Lubomír Petružela (MŽP), Mgr. Patrik Přifer (MV ČR), **Doc. JUDr. Petr Pithart (Senát ČR)**, Ing. Píchl (MDS), Ing. Jan Pokorný (OkÚ Třebíč), RNDr. Jan Pokorný, CSc. (AV ČR), PhDr. Jiří Pokorný (ČMKOS), **Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc. MSc. (FSV UK)**, RNDr. Miroslav Procházka, CSc. (ÚIV), Dr. Libor Prudký (Agentura POINT), Doc. JUDr. Petr Průcha, CSc. (PF MU), JUDr. Jiří Přibáň (PF UK), Ing. Miroslav Přibyl (MPSV), Jan Přikryl (HN), Ing. Jan Přikryl, CSc. (ÚV ČR), **PhDr. Miroslav Purkrábek, CSc. (FSV UK)**, **PhDr. Jiří Rak (IMS FSV UK)**, Ing. Jiří Ratkovský (ÚRM), **PhDr. Antonín Rašek, pí. Rašíková (HK)**, RNDr. Petr Roth, **Doc. PhDr. Lenka Rovná, CSc. (IMS FSV UK)**, Vladimír Rozkovec (MŠMT), Ing. Jiří Rusnok (MPSV), Ing. Luděk Rychetník, CSc. (University of Reading), PhDr. Ivan Rynda (UK Praha), Ing. Radim Ryška (MŠMT), Jana Ryšlinková (Evropsko-české fórum), Doc. Pavel Říčan (PÚ AV ČR), Ing. arch. Martin Říha (TERPLAN), Bc. Tomáš Sedláček (FSV UK), Ing. Josef Seják, CSc. (ČEÚ), Ing. Jiří Schwarz, CSc. (LI), Ing. Vilem Sklenák, CSc. (FF UK), Dipl. Ing. Alois Slepíčka, DrSc. (VŠE), Prof. PhDr. Jan Sokol, CSc. (FHS UK), Dr. Jan Stříbrný (ČKA), Doc., Ing. Jindřich Soukup, CSc. (ÚV ČR), JUDr. Svoboda (VŠE), JUDr. Pavel Šámal (NS Brno), Prof. František Šamalík (ÚSP AV ČR), Doc. Ing. P. Šauer (VŠE), **Jiří Šedivý, MA, Ph.D. (ÚMV)**, PhDr. Jiřina Šiklová (FF UK), Jana Šilerová (ČSCH), Ing. Miroslav Šimek (ČSÚ), Emanuel Šíp, Tomáš Škrdlant, Ing. Karel Šlehofer (ÚV ČR), Václav Šmejkal (Centrum pro evropskou integraci), Ing. Karel Šperlink, CSc. (RVV), Karel Štolc (MZe), Ing. Irena Štěpánová (MŠMT), Prof. Ing. K. Štulík, DrSc. (GA ČR), PhDr. Jiří Šubrt, CSc. (FF UK), Ing. Pavel Švejda (AIP ČR), Prof. ThDr. Ing. Jakub S. Trojan (ETF UK), Doc. JUDr. Petr Tröster, CSc. (PF UK), PhDr. Dušan Třeštík (AV ČR), **Milan Tuček, CSc. (SÚ AV ČR)**, PhDr. Milan Turba (ÚRHMP), Jiří Tutter (Greenpeace), Ing. Zbyněk Ulčák (FSS MU), RNDr. Jaroslav Ungermann (Veronica), PhDr. Milan Valach, Ph.D. (PedF MU), Ing. Miroslav Vančura (MDS), RNDr. Scarlet Vasiluková-Rešlová, CSc., Prof. Ing. Petr Vavřín, DrSc. (VUT Brno), **Doc. Ing. Jiří Večerník, CSc. (SÚ AV ČR)**, Ing. Ondřej Velek (Nadace Partnership), Mgr. Arnošt Veselý (FSV UK), Ing. Růžena Vintrová, Dr.Sc. (ÚV ČR), Doc.

PhDr. Vít Vlnas (Archiv NG), Ing. Jiří Vojtěch (VÚOŠ), Mgr. Václav Vondráček (VŠOP), PaedDr. Dušan Vyhlídal (SPD), Dr. Dana Wagnerová (AV ČR), JUDr. Eliška Wagnerová, PhD. (NS Brno), Ing. Petr Zahradník (Conseq Finance), Jiří Zajíc (Český Rozhlas), Ing. Karel Zeman, CSc. (ČOB), Prof. Ing. František Zich, DrSc. (SÚ AV ČR), **Prof. RNDr. Jiří Zlatuška, CSc. (MU Brno)**, Prof. Ing. Petr Zuna, CSc. (ČVUT), Ing. Václav Žák (LISTY)

a další.

Za případné chyby a nesrovnalosti v uvedení jmen a institucí se omlouváme.

Vize rozvoje České republiky do roku 2015

ČÁST A

VÝCHOZÍ STAV, VÝVOJOVÉ TRENDY, OHROŽENÍ A ROZVOJOVÉ PŘÍLEŽITOSTI

ČESKÉ REPUBLIKY DO ROKU 2015

Jak číst tuto studii

Tato studie je součástí širšího podkladu Vize rozvoje ČR do roku 2015.

Formativními vývojovými trendy zde rozumíme identifikaci procesů, které se vyznačují relativní autonomií, zároveň se však vzájemně (významněji či méně významně) ovlivňují s jinými procesy – a jsou závislé i na vědomých rozhodnutích lidí, jejich reprezentacích i institucích. Pro potřebu zpracování Vize rozvoje ČR v této etapě prací jsme se omezili na identifikaci těch z nich, které se nám z dlouhodobého hlediska jeví jako určující.

Rozlišujeme vnější formativní vývojové trendy, na něž nemá Česká republika žádný či jen zanedbatelný vliv, a vnitřní vývojové trendy, které jsou ovlivnitelné rozhodnutími činěnými uvnitř České republiky.

Rozbor **vnějších formativních vývojových trendů** má následující strukturu:

Výchozí stav a vývojové trendy
Ohrožení a příležitosti
Česká republika ve vztahu k danému trendu

Rozbor **formativních vývojových trendů České republiky** má následující strukturu:

Výchozí stav a vývojové trendy
Ohrožení a příležitosti

Potenciály rozvoje jsou uvolňovanými zdroji, s nimiž bude moci země v budoucnu disponovat. Jejich rozbor má následující strukturu:

Výchozí stav a vývojové trendy
Rizika a šance rozvoje

Rozbory a výhledy obsažené v této studii se staly věcným základem pro formulaci scénářů budoucího vývoje ČR do roku 2015, postavených na vymezených alternativních předpokladech logiky společenských proměn, a pro hledání priorit pro ČR.

VNĚJŠÍ FORMATIVNÍ VÝVOJOVÉ TRENDY

Procesy globalizace

Výchozí stav a vývojové trendy

Pojem globalizace vyjadřuje skutečnost, že kromě místní, regionální a národní úrovně organizace a integrace lidí se formuje i úroveň celosvětová, a to jako důsledek stále intenzivnější provázanosti ekonomik (kultur a politik) –včetně správy a řízení procesů spjatých s globalizací.

Součástí globalizace je pestrá škála jevů zahrnujících například masivní mobilitu lidí, možnosti okamžitých přesunů kapitálu v globálním prostoru, razantní přesah problémů spjatých s populačním růstem či devastací životního prostředí za hranice postižených regionů, nové formy globálně organizovaného zločinu, růst nerovností a podobně. Tyto jevy představují pro lidstvo zároveň ohrožení i výzvu. Sám proces globalizace je však nezvratný, byť nezasahuje všechny části Země stejně a jeho důsledky jsou rozmanité, často i velice negativní. **Je záležitostí politické reprezentace a občanů samotných, zda bude povaha procesů globalizace interpretována především jako ohrožení, nebo především jako výzva.**

Je však současně faktem uplynulých desetiletí, že důsledkem globalizace je integrace světa v dosud nevídané míře. Zčásti je to důsledek velice racionální ekonomické kalkulace a zčásti nevyhnutelný předpoklad řešení problémů, jež přesahují hranice států a regionů. Faktem nicméně zůstává, že v **globální soutěži se (a to nejen na poli ekonomiky, ale i kultury a politiky) výrazně prosadily hodnoty euro-atlantické civilizace, jakými jsou úcta k životu (lidská práva), odpovědnost jedince za svůj osud, ale i tlak na výkon, touha po úspěchu a materiálních požitcích, které postupně – přinejmenším jako silná motivace jednání – nabývají na významu i ve společnostech budovaných na zcela jiných kodexech hodnot.** Nicméně v průběhu 20. století prošly tyto hodnoty nejenom obdobími těžkých krizí (fašismus, nacismus, komunismus), ale i vnitřními proměnami.

Globální trh tedy prostřednictvím stále intenzivnější výměny zboží a kapitálovými toky vtahuje do globalizovaného světa lidi z těch geograficky a kulturně nejvzdálenějších oblastí. A nejen vtahuje, ale také podřizuje své morálce a dělbě práce. Ekonomická racionalita tlačí na čelo peletonu ty, již dokážou rychleji a efektivněji mobilizovat své potenciály v globálním prostoru. Masová kultura, která svou lineární přímočarostí přerůstá hranice států, kultur, režimů a generací, formuje spotřebitelské chování lidí v globálním měřítku. Stěží najdeme vlivnější aktéry šíření západních kulturních vzorců konce 20. století, než jsou firmy IBM nebo Microsoft, ale také tvůrci takových fenoménů, jakými jsou Hollywood, CNN, McDonalds a podobně.

Globalizovaný svět – řádově komplexnější a neřiditelnější, než na jaký byli lidé ve své historii zvyklí – reprezentují globální ekonomické, vojenské i politické instituce, globální sítě jejich odpůrců a kritiků, globální politická a sociální hnutí, globální účast. **Je faktem konce 20. a začátku 21. století, že trend ke globalizaci je zpochybňován právě z centra procesů globalizace, z oblastí euro-atlantického civilizačního okruhu. Jde především o důsledek**

narůstajících rozporů procesů globalizace a formování globální odpovědnosti a potřeby světového étosu, které jsou právě v centru procesů globalizace nejzjevnější.

Ohrožení a příležitosti

V agendě témat spjatých s procesy globalizace bude narůstat význam problematiky globální správy a řízení. Jejím nejzjevnějším projevem budou napětí mezi dynamikou nespoutaného globálního trhu a snahou o jeho regulaci, úsilí potlačit negativní důsledky globalizace v oblasti životního prostředí, kulturní uniformity, růstu nerovností a podobně, současně s posilováním pozitivních dopadů globalizace na ekonomiku, vzdělávání, vědu a výzkum či komunikaci. Neustálé legislativní ošetřování této oblasti – včetně existence institucí s globální autoritou – je skutečnou výzvou pro nejbližší desetiletí.

Ve jménu globálních hodnot a globální stability se množí případy odvozenosti a podřízenosti národní suverenity globálním potřebám a očekáváním. Mezinárodní společenství (globální zájmové a mocenské instituce) zasahuje – ve jménu svých hodnot –, kdykoliv a kdekoliv jsou jeho zájmy a potřeby ohroženy. A tyto ohrožovány jsou. Navíc se po rozpadu komunistického impéria a ztrátě polarit Východ – Západ na scéně globalizovaného světa objevují nové – doposud neznámé, a tedy nezmapované – tenze a paradoxy.

Zásadní dopad na globální vývoj má – a bude mít – například tenze mezi důsledky globalizace a vzpourou odhodlaných bojovníků za uchování místní, národní, regionální identity. Postupující unifikace hodnot a životních stylů probouzí k životu nacionální, kulturní a náboženské fundamentalismy, které – paradoxně – právě díky globalizaci zasahují svými důsledky podstatně větší teritorium, než je jejich domovské. Skupinky bojovníků za tyto hodnoty budou operovat v globálním prostoru. Pod jejich vlajkou budou ovšem pochodovat také místní mocenská a ekonomická lobby, pro která vytváří tlak všudypřítomné globalizace příliš náročné a – pro ně - nečitelné prostředí.

Globalizace ovšem vytváří též nové asymetrie v dělbě moci a bohatství. Být členem exkluzivních klubů globálních (ekonomických, politických, intelektuálních) elit řádově přesahuje možnosti všech, kdo se na globálním dění přímo nepodílejí. Společenství na periferii globalizujícího se světa jenom přihlížejí možnostem, které nabízejí informační technologie či věda a výzkum. Nemají na to, aby je rozvíjela a prakticky uplatňovala, a tento deficit jejich perifernost nadále posiluje. Důsledkem tohoto trendu je prohlubující se (ekonomické, duchovní) zaostávání periferií procesů globalizace. Charakter procesů globalizace (způsoby alokace kapitálu, požadavky na funkční gramotnost a podobně) však vytváří i uvnitř center globalizačních procesů své vlastní periferie a semiperiferie. I zde budou vznikat nová centra moci (bezmoci) a bohatství (chudoby) – i když na srovnatelně jiné úrovni.

Globalizace zpochybňuje některými ze svých důsledků samotné pilíře západní civilizace – víru v nosnost demokratického zřízení (problematická je především legitimita globálních institucí, společenská kontrola globální moci, možnosti přímé demokracie v podmínkách světové politiky a globálního rozhodování), svobodného trhu (volný pohyb pracovních sil probouzí izolacionistické tendence, moc nadnárodních korporací ničí malé a střední podnikání) – a možná i ohrožuje nezávislosti myšlení (které je v globálním měřítku formováno především médii).

Velice aktuálním – ne-li centrálním – problémem globalizace v horizontu nejbližších let je ovšem rozpor mezi tím, co se manifestuje jako pravidla, normy a zásady řízení procesů globalizace, a tím, co je fakticitou těchto procesů. I laická veřejnost je už informována o

projektech, které měly například z pozice Světové banky odstranit chudobu v západní Číně financováním přesídlování etnických Číňanů do Tibetu, nebo program dotací firem Shell a Coca-Cola při řešení ekonomických problémů v Kyrgyzstánu či v Rusku. Změna této praxe a prosazení věcného rozhodování ve prospěch globální komunity je centrálním problémem nejbližší budoucnosti. Rostoucí vliv Světové banky, Mezinárodního měnového fondu, EU, G7 a podobných institucí pouhým přesunováním rozhodovacích kompetencí z národní a regionální úrovně bez jejich integrace do demokratických rozhodovacích procesů nepřinesl očekávané výsledky.

Zdá se, že kostky jsou vrženy na několik desetiletí. Patřit ke konci 20. století a na začátku 21. století k tzv. centru globalizace (rozvinuté země západní Evropy, USA, Kanada a další) znamená udržet si pozici v tak ceněných aspektech civilizační úrovně, jakými jsou demokracie, hmotný životní standard, délka života, kvalita životního prostředí a podobně. Státy na periferii procesů globalizace jsou odsouzeny přihlížet růstu rozvinutých zemí a trpně přejímat vše, co se z hlediska centra jeví jako civilizační odpad (technicky a ekologicky zastaralé výroby, hard turistika a podobně). Semiperiferie (Jižní Amerika, jižní a jihovýchodní Asie, ale například i země střední a východní Evropy) svádějí zápas o svou příslušnost k lepší části globalizovaného světa. Výsledek tohoto zápasu je však významně determinován vůlí center procesů globalizace podat pomocnou ruku. Bez intenzivní kooperace centra, semiperiferií a periferií je o výsledku rozhodnuto – procesy globalizace vyústí do globální krize. To ovšem samo o sobě vůbec neznamená, že například země semiperiferie mají vstup do oázy centra automaticky předplacen.

Pozice periferie a semiperiferie je však stejně frustrující jako motivující. Frustrace rodí nedemokratické režimy, populistické vůdce, nacionalismus a xenofobii. První desetiletí 21. století budou konfrontací těchto dvou trendů (frustrace a motivace). Všude tam, kde se nenajde odpověď na výzvu globalizace, budou vznikat nestability ohrožující křehkou regionální a globální stabilitu. V této souvislosti se bude intenzivně diskutovat na téma alternativ globalizace. Co však je přitažlivou alternativou globalizace? Renesance komunitární, místní a regionální identity (ekonomiky, kultury, politiky) bez militantního podtónu. Dá se předpokládat, že takto definovaná existence bude pro část světové populace přitažlivější než požitky globálního rozvoje. A pokud to bude vědomé rozhodnutí, pak to nebude prohra v závodech o prestiž a hmotné statky. Odměnou ovšem nemůže být hmotný životní standard srovnatelný se situací současného centra globalizačních procesů, ale kvalita života, jež se stane novou metou populace druhé dekády 21. století. V našem kulturně-civilizačním kontextu kategorie kvality života odráží především akcenty na svobodnou cestu životem, seberealizaci, sociální vazby... a samozřejmě také solidaritu a toleranci. Renesance víry – s náboženstvím nebo bez něj – bude hlavní výzvou první poloviny tohoto století. Prosadí-li se, budou i periferie a semiperiferie globalizovaného světa místem pro kvalitní život. Důsledkem bude také stabilita centra, které si nadále ponechá roli laboratoře pro generování vědeckých, technických a sociálních experimentů.

Na obou stranách barikády v nejbližším desetiletí nemusí stát jenom přívrženci a odpůrci globalizace, ale pestrá škála lidských uskupení s velice diferencovanými hodnotami. Fakt, že jejich příbytky budou po večerech osvětlovat obrazovky (televizí, monitorů) nebo ohniště, nebude podstatná, půjde-li o svobodnou volbu. Tato metafora má ovšem celou řadu důsledků. Je například zapotřebí vědět, že rezignací na možnosti, které nabízí globalizace, dochází i k rezignaci na podstatnou část civilizačních dovedností. Nicméně bez ohledu na to, zdali bude rezignace na přímou účast v procesech globalizace vynucená nebo svobodná, jejím důsledkem bude masivní přírůstek funkčně negramotné populace – lidí, kteří budou mít problémy

s komunikací, s běžnými operacemi umožňujícími existenci a pohyb v globalizovaném světě. A čím více jich bude, tím více bude také nepřátel globalizace.

Bylo konstatováno, že příslušnost k hlavnímu proudu (centru) procesů globalizace je v horizontu příštích dvou desetiletí dána. Bylo také řečeno, že příslušnost k centru či vzdálenost od něj není měřítkem přitažlivosti budoucnosti. Tím je převládající interpretace našeho údělu (kulturní ambice). První a nejdůležitější rozvojovou šancí pro nejbližší dvě desetiletí je právě formování takovéto orientace v jednotlivých oblastech světa.

Globalizace – ať už její dopady interpretujeme jakkoliv – otvírá prostor pro dialog a komunikaci. V globalizovaném světě jsou si jiné kultury a etnika – fakticky i přeneseně – sousedy. A s kým komunikuji a vedu dialog, toho znám, a koho znám, tomu budu rozumět spíš než tomu, koho neznám. Globalizovaný svět bude světem otevřených společností. V takovémto světě může bujet nacionalismus a xenofobie jenom jako instrumentální aspekt mocenského a ekonomického soutěžení. Víme-li to, je šance také se s nimi účinně utkat.

Globalizovaný svět je průhlednější než svět izolovaných enkláv. I v takovémto světě jsou sice možné vyhlazovací tábory a genocidy, není však možné jejich utajení. Viditelnost společenských deviací je výzvou k uchopení šance pro jejich eliminaci. A tím i výzvou ke kooperaci. Byla to do značné míry právě globalizace, která vedla k pádu komunismu, a bude to možná také ona, jež v horizontu příštích let skolí nedemokratické režimy na Balkáně, v Asii a jinde.

Globalizovaný svět je jeden – je to náš svět. V takovémto světě není solidarita a společná odpovědnost intelektuální konstrukcí či nabubřelou frází. Sdílíme prostor tohoto světa de facto. A tak se rozvojovou šancí stává ve skutečnosti i náš strach – strach z degradace našeho (a ne jejich) životního prostředí, strach z ohrožení naší bezpečnosti, strach z nedostatku, kterým trpí naši blízcí. Globalizovaný svět je světem, kde nejsou oni. To je jistě také rozvojová příležitost.

Česká republika v procesu globalizace

Pro Českou republiku – typickou semiperiferii (nerozvinutá civilizační infrastruktura a ekonomické zaostávání vzhledem k centru procesů globalizace, nízká podnikatelská morálka a podobně) a současně evropskou zemi – je globalizace především výzvou k ucházení se o příslušnost k centru. Tato výzva byla na konci 20. století uchopena.

V prvním desetiletí 21. století je posun České republiky do centra integrujícího se světa definován evropsky a regulován především zvnějšku (převážně pod tlakem požadavků EU). Akceptace norem EU a postupné funkční začleňování do jejího hospodářského, politického a bezpečnostního organismu je předpokladem dlouhodobě stabilního vývoje.

Největší prospěch však bude mít Česká republika z využívání produktů globalizace – z dostupnosti trhů, informací, pracovních příležitostí a – zčásti proti své vůli – také z imigrantů, kteří zvýší vitalitu českého hospodářství.

Daní za tuto příslušnost bude nutnost redefinovat vlastní identitu (národní a regionální) české společnosti. Převáží-li pocit národní identity (s velkým N), hrozí pád do sebe a postupná skanzenizace českých zemí za hranicemi prosperity. Převáží-li pocit globální identity, hrozí rozpuštění v kotli mnoha rozmazaných identit a následná vykořeněnost. Hledání cesty mezi těmito póly je úkolem doby globalizace.

Procesy evropské integrace

Výchozí stav a vývojové trendy

Dlouhodobý vývoj evropské integrace ovlivňovaný od samého začátku mnoha vnitřními i vnějšími faktory (politickými, ekonomickými, bezpečnostními) zaznamenal po rozpadu bipolárního světa významnou změnu: odpadla vnější hrozba, která předtím působila jako stmelující síla zmírňující případné konflikty mezi členskými státy. Dostavila se větší rozmanitost názorů na nové výzvy a větší potíže při nacházení konsensu. Navenek se to projevilo v přijetí zásady flexibility (úzké spolupráce) zakotvené ještě v Amsterodamské smlouvě, jež umožňuje, aby skupiny členských zemí, za předpokladu, že nebudou porušeny smlouvy, postupovaly ve vymezené oblasti rychleji. Je to jen jiné vyjádření toho faktu, že ani integrovaná Evropa nepředstavuje zcela homogenní celek, je rozdělena mezi členské státy s různou ekonomickou úrovní, s různým politickým uspořádáním a odlišnými tradicemi. Tato situace zůstává zachována a přispěje k ní rozšíření o další země, především ze střední a východní Evropy. Trend ke konvergenci a vyrovnávání rozdílů mezi členskými státy je velmi pomalý a je otázka, do jaké míry je vůbec oprávněné ho očekávat.

Evropa byla a je vystavována mnoha výzvám, snaží se na ně najít společnou odpověď, ne vždy úspěšně. Mezi výzvou, která naplní celé období do roku 2015, bude patřit rozšiřování Unie. Přitom se bude stavět otázka, kde jsou vlastně hranice Evropy. Přijetím Turecka jako kandidátské země byla na to podána určitá odpověď. Je oprávněné očekávat, že vedle nynějších 13 kandidátských zemí, z nichž i ty nejméně připravené by mohly být přijaty do Unie nejpozději do roku 2008, se jejich počet rozšíří o zbývající země na Balkánu a bude se řešit problém vztahů s Ruskem, Ukrajinou a zakavkazskými republikami. Zatímco Unie chápe přijetí těchto uzemí jako akt opětného sjednocení Evropy a přistupuje k němu jako k morálnímu a politickému závazku, postoj obyvatel původních členských zemí je mnohem zdrženlivější. Vyslovované obavy jsou zpravidla stejného druhu: pravděpodobný značný příliv levných pracovních sil z Východu, obavy z nezbytného a neufinancovatelného přesunu zdrojů z evropského rozpočtu, který členské země odmítají zvýšit, a riziko rostoucí kriminality. Za těchto předpokladů je přijetí nových zemí pravděpodobné až po důkladné změně jejich ekonomické, politické a sociální struktury a pouze po zavedení přechodných období. To ovšem znamená, že sjednocená Evropa se bude na dlouhou dobu skládat ze zemí s neplnohodnotným členstvím. Rozšíření Unie si také vynutí základní revizi dvou hlavních výdajových položek evropského rozpočtu, nejnáročnějších na zdroje: společné zemědělské politiky a strukturálních fondů.

Růst počtu členských zemí z dosavadních 15 na 25 až 30 i více států pouze obnaží problémy staršího data: jak má vypadat institucionální uspořádání Unie a jaký má být vztah mezi třemi základními orgány: Komisí, Radou a Evropským parlamentem. Vleklost jednání o datu rozšíření a odsouvání tohoto termínu bylo podmíněno neschopností členských zemí dojít ke konsensu ve třech oblastech: počet členů Komise a zastoupení členských uzemí, rozdělení hlasů v Radě a rozsah hlasování kvalifikovanou většinou. Zejména rozhodnutí v tomto posledním bodě, omezujícím možnosti jednomyslného hlasování, podstatně ovlivní, stane-li se Unie po rozšíření dělným společenstvím nebo se přemění na stagnující seskupení s konfliktními vztahy mezi členskými státy.

Reforma institucí nastolila otázku: jaká bude budoucí podoba Evropy, zejména půjde-li cestou vytyčenou R. Schumanem v roce 1950, tj. cestou federalistické Evropy nebo jiné formy politické unie. Odvozené otázky, před nimiž Evropa bude stát, znějí: má mít Evropa svou ústavu, svou vládu, svůj plnoprávný parlament?

Nedokončenou a neuspokojivě řešenou agendou zůstává společná bezpečnostní a zahraniční politika Unie (SBZP). Pokrok je pomalý z několika důvodů: jde o aktivitu opírající se o mezivládní jednání, jehož výsledky zavazují zúčastněné státy (s možností abstinence) a zasahují do suverenity členských zemí. Hubené výsledky SBZP v 90. letech způsobily, že konflikt v Kosovu byl řešen pozdě a hlavně v režii Spojených států, bez iniciativy členských států, což poškodilo image EU. Pokračování v tomto přístupu může dále ochromit mezinárodní prestiž Unie.

Vedle těchto výzev, které jsou staršího data a Unie je převzala z předchozího desetiletí, bude EU na začátku nového tisíciletí konfrontována se zcela novou výzvou: globalizací a požadavky nové ekonomiky. Dá se říci, že si vážnost situace Unie uvědomila včas, i když pod tlakem zvenčí, především pod tlakem úspěchů americké ekonomiky. Odpověď EU je formulována jasně a s přesnými mantinely – evropská ekonomika musí být ve věku informačních a telekomunikačních technologií radikálně modernizována, což znamená: opírat se o vysokou konkurenceschopnost a udržovat ji, zachovávat vysoce dynamickou ekonomiku opírající se o znalosti poskytující více pracovních míst a zaručující sociální a regionální soudržnost, aniž by byl ohrožen evropský sociální model. Evropu, chce-li dosát těmto ambiciózním cílům, čeká mnoho úkolů: změnit podnikatelské klima, projevit více ochoty riskovat, vytvořit prostředí pro permanentní inovační činnost, vytvořit evropský výzkumný prostor spojující dosud roztržštěný výzkumný potenciál, provádět aktivní politiku zaměstnanosti, avšak tak, aby sociální ochrana byla udržitelná s ohledem na stárnutí evropského obyvatelstva.

Před výzvou globalizace bude stát každá členská země sama o sobě a v tomto ohledu EU zůstává heterogenní. Právě v tom spočívá velké riziko, pokud jde o úspěšnost evropské odpovědi. V některých členských zemích (např. ve Francii) je rozšířena představa, že globalizace hrozí rozbitím dosavadních evropských přístupů, včetně přístupu k evropskému sociálnímu modelu (dopady na pracovní trh a ohrožení vymožeností sociálního státu). Úspěch evropské odpovědi bude záviset na přijetí nových, dosud často odmítaných přístupů k hospodářské a sociální politice. Nepříznivé dopady globalizace na pracovní trh nebude možno řešit zvyšováním výdajů státního rozpočtu a dalším přerozdělováním, ale novými přístupy: podporou konkurenceschopnosti podniků, snižováním přímých daní a jejich přesunem k nepřímým (spotřebním) daním, což by mělo umožnit pokračovat ve financování služeb, novou politikou zaměstnanosti, podporou individuální odpovědnosti. Různé země budou volit v závislosti na tradicích různé cesty, takže nelze vyloučit, že nepříznivé efekty globalizace budou dopadat na členské země v nestejně míře.

Ekonomická, politická a sociální stabilita zemí Unie bude silně ovlivněna úspěšností přechodu k měnové unii. Je dosti pravděpodobné, že počet jejích účastníků z nových členských zemí dále vzroste, což ovšem důvěryhodnost tohoto projektu může spíše snížit. Měnová unie bude mít dalekosáhlé důsledky pro posilování nadstátních prvků evropské integrace. Sama existence jednotné měny omezila suverenitu členských zemí v provádění dříve samostatné měnové a kursové politiky. Možnosti samostatné národní hospodářské politiky budou dále omezeny nutností udržovat nízkou míru inflace a vyvarovat se větších rozpočtových deficitů. To staví bariéru tlakům na větší přerozdělování ze státního rozpočtu

v jednotlivých členských zemích a může vyvolat nevraživé reakce veřejnosti těchto zemí proti diktátu Bruselu, resp. Evropské centrální banky.

Ohrožení a příležitosti

Úspěšnost naplnění programu modernizace evropské ekonomiky, její výkonnosti, konkurenceschopnosti, projektů ekonomiky postavené na znalostech a soudržnosti bude závislá zejména na těchto faktorech :

Úspěch měnové integrace a příznivé výsledky v koordinaci makroekonomické politiky nejsou dány automaticky. Koordinace hospodářských politik prováděná nadále prostřednictvím každoročně stanovovaných vodítek (guidelines) se soustřeďuje zejména na udržení nízké míry inflace, udržení limitů deficitů státních rozpočtů a doporučení v oblasti politiky zaměstnanosti. Sama vodítka nezaručují jejich implementaci v jednotlivých členských zemích, což ohrožuje stabilitu eura. Tato nová měna, která se dostane do oběhu v roce 2002, nemusí proto vykazovat takovou stabilitu jako americký dolar. Jestliže odhlédneme od toho, že v některých členských zemích může část veřejnosti obviňovat Komisi z neúspěchů jejich domácí hospodářské politiky, je tu ještě jeden vážný problém. Evropská centrální banka jako nejvyšší orgán společné měnové politiky, který není odpovědný žádné instituci, nemá žádnou vyvažující sílu, která by jako protiváha působila zejména v rozpočtové politice EU (evropský rozpočet představuje navíc marginální veličinu a dosahuje pouhých 1,27 % HDP členských zemí).

EU zápasí dlouhou dobu s nízkou image u obyvatelstva členských zemí. Působí tu nejen vzdálenost evropského parlamentu vůči občanům členských zemí, ale také rozpor mezi rétorikou představitelů EU i EP a realitou (včetně případů korupce a plýtvání). Vyvolává to nebezpečí odstředivých sil a populistických tendencí argumentujících zpravidla omezováním suverenity členských zemí.

Faktorem zásadní povahy, který bude předurčovat úspěch modernizace evropské ekonomiky, je posun směrem k politické integraci. Rýsuje se několik možných cest :

1. Pokračování v praxi již existující flexibility (zesílené spolupráce), která je sice nejschůdnější, avšak hrozí fragmentací Unie, jejím rozdělením na řadu malých unií, přičemž bude vznikat složitý problém rozhodování o otázkách, které se týkají jen malé skupiny členských států;
2. Navrhovaný a Komisí i Evropským parlamentem prudce odmítaný systém intergovernmentalismu, tzn. řešení, v němž po vzoru 2. a 3. pilíře se rozhodování přenáší na úroveň jednání mezi členskými státy. Dosavadní výsledek integračního procesu by tím byl zcela jistě ohrožen;
3. Určité vyřachování členských států z rozhodovacího procesu a jejich nahrazení spoluprací regionů: důsledky lze obtížně předpovídat, ale nejspíše by také přivedly k další fragmentaci Unie;
4. Nejvíce v poslední době zaznívají návrhy na federální uspořádání Unie, jež má podporu v mnoha členských zemích. Znamenalo by to vytvořit Evropskou vládu, Evropský parlament vybavený legislativní pravomocí, Evropskou ústavu a evropského prezidenta. Jistým krokem tímto směrem se vydala Charta základních práv, u níž bude záležet na tom, bude-li přijata jako deklarace, anebo zda bude mít právně závaznou povahu. Velkým rizikem federálního uspořádání je odcizení občanů a slabší soudržnost členských států Unie.

Sama Unie vypracovala pro období do roku 2010 pět scénářů, které mají své klady i zápory. Scénáře lze charakterizovat takto: 1. Evropa převezme liberální model USA; 2. EU se rozpadne; 3. Prosadí se myšlenky nové sociální demokracie; 4. Dojde k odklonu od spotřební společnosti; a 5. v EU budou vládnout velké státy. I když každý z těchto scénářů má v sobě určité prvky, jejichž naplnění lze očekávat, jako méně reálná se jeví 2., 4. a 5. varianta. Ve skutečnosti je nejvíce pravděpodobný vývoj podle jednoho ze dvou scénářů: model inspirující se americkými zkušenostmi a evropský model prosazovaný sociální demokracií. Nejpravděpodobnější se zdá určitá směs obou dvou modelů.

Přitažlivost amerického scénáře bude dána účinky globalizace, a zejména úspěchy americké nové ekonomiky. Evropa bude nejspíše přebírat mnoho metod, které se osvědčily v USA (dravost konkurence, inovační aktivita, řízení korporací, manažerské zkušenosti, řízení vědy a výzkumu), ale snaha udržet prvky evropského modelu bude přetrvávat, i když nikoli ve stejné míře ve všech členských zemích a všemi politickými proudy.

Druhý pravděpodobný scénář má naději na úspěch, pokud EU přijme výzvu nové ekonomiky a globalizace a bude ochotna se přiučit v USA. Ctí však evropské tradice, evropskou identitu, i když obtížně definovatelnou, evropskou duši (Havel), dává větší váhu solidaritě. Po celou dobu bude průběh těchto vývojových tras záviset na poměru politických sil na evropské scéně, na úspěchu projektu modernizace evropské ekonomiky a na postupu směrem ke konsensu, pokud jde o formy politické unie.

Česká republika v procesu evropské integrace

Přesvědčení, že vstup do EU a svědomitá příprava na tento akt je jediná smysluplná alternativa a jediný způsob, jak skutečně obhájit české národní zájmy, přijme postupně většina české společnosti. Argumenty, které tu budou působit: zajištění ekonomické prosperity a demokratického uspořádání, nalezení důstojného místa mezi evropskými národy. Toto přesvědčení nalezne podporu všech hlavních politických sil, i když různě podmíněnou. Euroskepticismus, který sám sebe tak nenazývá, bude nadále operovat pojmy jako omezení suverenity, násilné podřizování naší legislativy cizím vzorům, ztráta identity, diktát Bruselu, neochota převzít a respektovat evropskou legislativu kvůli údajné ochraně českých národních zájmů. Budou se přitom vyskytovat i kuriózní návrhy (na truc vstoupit místo do EU do Evropského hospodářského prostoru, orientovat se spíše na seskupení NAFTA aj.).

EU, jeho *acquis*, pravidla a instituce budou tvořit hlavní součást vnějšího prostředí, které bude působit na českou ekonomiku i společnost. ČR, chce-li dostát závazkům vyplývajícím z členství, bude muset podstatnou část *acquis* převzít před vstupem a zvyknout si na to, že bude přímo nebo zprostředkovaně přijímat další legislativu akceptovanou orgány Unie. Přizpůsobení legislativě EU by však Česká republika musela provést, i kdyby zůstala z různých důvodů mimo Unii, jak ostatně potvrzuje zkušenost evropských zemí, které jsou účastníky Evropského hospodářského prostoru (Norsko, Island, Lichtenštejnsko). Postupně převáží přesvědčení, že přejímání legislativy EU není diktát zvenčí, ale přebírání osvědčených a v EU všeobecně přijímaných standardů (po vstupu také za účasti ČR). Přístup ČR k EU a příprava na členství tak budou působit jako katalyzátor pozitivních vývojových trendů v české ekonomice a její struktuře, v českém právním řádu, v budování institucí, jež českou společnost budou přibližovat osvědčeným evropským vzorům. Česká republika se tak nejspíše definitivně zbaví nánosů a pozůstatků specifické české cesty transformace. Vývoj se

neobejde bez překonávání překážek. Budou vyplývat jak ze setrvačné nedůvěry určité části české veřejnosti vůči EU, tak z rozšířené primitivní představy o míře suverenity malé evropské země, navíc v globalizovaném světě. Nelze vyloučit, že tyto nálady budou uměle udržovány při životě.

Důstojné místo ČR v rodině evropských národů bude kriticky závislé na dvou faktorech:

Na ekonomické, přesněji exportní výkonnosti české ekonomiky. Již v předvstupním období však české firmy (přesněji v převážné části filiálky zahraničních firem působící na českém území) ukázaly schopnost obstát na evropském trhu. Udržení tohoto trendu bude podstatnou měrou ovlivňovat další příliv zahraničního kapitálu a přebírání zkušeností z moderního podnikového řízení a marketingu také českými firmami. Pro firmy působící na našem území se vstupem do EU otevřou obrovské odbytové možnosti nejen na trhu zemí Unie, ale také v desítkách dalších zemí, s nimiž má EU uzavřeny dohody o odstranění obchodních bariér (země Středomoří, země ACP aj.). Zároveň budou vystaveny mnohem většímu konkurenčnímu tlaku podniků nejen ze zemí Unie.

Na úspěchu reformy veřejné správy a soudnictví. Vybudování efektivní, profesionální a odpovědné veřejné správy se schopností komunikovat nejen s veřejností, ale také s partnery ze zemí Unie a zajišťující prosazování a respektování unijního práva bude dlouhodobým procesem.

Českou ekonomiku a českou veřejnost postaví vstup do EU před mnoho nových a zatím neprobádaných a neprověřených problémů:

1. Trvalý úkol, jak udržet konkurenceschopnost, bude do určité míry ulehčen přítomností zahraničních investorů přinášejících novou podnikovou kulturu. Vztahuje se však i na ryze české podniky, které se budou muset navíc vyrovnávat s konkurencí na domácím trhu. Řešení tohoto trvalého úkolu by mohlo být ulehčeno, pokud se ČR zapojí do programu modernizace evropské ekonomiky s důrazem na permanentní vzdělávání, s tlakem na inovace, vlastní výzkum, moderní marketing doplněný neustátým monitorováním evropské legislativy a situace na trhu zemí Unie i mimo ni;
2. Není zatím dobře známo, jak se po vstupu s novou situací vyrovná české zemědělství, i když vzhledem k jeho malé váze a malé závislosti na vývozu to nebude úkol tak náročný jako v sousedních kandidátských zemích;
3. Životní prostředí a jeho ochrana bude pod přísným dohledem Unie. Přizpůsobení evropským normám bude dlouhodobou záležitostí a bude velmi náročné na investice, a to nejen z centrálních zdrojů;
4. Málo probádáno je, jak se ČR vyrovná s pohybem domácí cenové úrovně, k níž po vstupu do EU dojde a která se bude přibližovat úrovni zemí EU;
5. České podniky a instituce si budou muset zvykat na možnost odchodu mladých a kvalifikovaných pracovníků do zemí EU;
6. Česká veřejnost se bude také vyrovnávat s realitou nabývání majetku a nemovitostí občany EU na území ČR.

ČR má tři možnosti, jak odpovědět na výzvu budoucího členství v EU:

1. Zůstat stranou EU, což nemá v české veřejnosti větší podporu a rovnalo by se dramatickému propadu civilizační úrovně;

2. Být věčným poučovatelem zemí Unie a jejích orgánů, zdůrazňovat přínosy české cesty, propagovat v perspektivě odbourání socialistických prvků ve strukturách a politikách EU (v podstatě evropského sociálního modelu), být věčným kverulantem;

3. Otevřít se plně EU a aktivně v ní nalézat i odpovídající prostor pro uplatnění národních zájmů, což v nadcházející perspektivě znamená inspirovat se dvěma výzvami: 1. evropskou odpovědí na proces globalizace (modernizace ekonomiky), 2. pozitivními příklady zejména malých zemí, které dosáhly vysoké prosperity díky členství v Unii a přitom neztratily nic ze své identity (Irsko). Znamená to využít šancí daných velkým vnitřním trhem Unie jak pro český obchod, tak pro mobilitu pracovníků, využít šancí daných prostředky strukturálních fondů, šancí daných očekávaným dalším přílivem zahraničních investic (nejen ze zemí EU) a zaujmout tak důstojné a respektované místo v integrované Evropě.

Procesy změn životního prostředí Země

Výchozí stav a vývojové trendy

Industriální revoluce, která začala zhruba před 250 lety, je charakteristická především exponenciálním růstem – lidské populace, čerpání energetických a surovinových zdrojů, produkce emisí a odpadů.

Kromě mnoha pozitivních jevů (veliký nárůst materiální úrovně obyvatel, gramotnost obyvatel,...) **přinesla industriální éra řadu vedlejších negativních jevů, které jsme si začali uvědomovat především v posledních desetiletích.** Ještě po 2. světové válce byly kouřící komíny považovány za symbol pokroku, zaměstnanosti a prosperity. V 60. letech a počátkem 70. let pomohly změnit naše smýšlení především čtyři faktory: lety do vesmíru a obraz planety Země jako malého a zranitelného vesmírného člunu; kniha biologky Rachel Carsonové *Mlčící jaro* – fikce o roce, kdy se v důsledku používání chemických prostředků jednoho roku příroda neprobudí k životu; Den Země, poprvé organizovaný v r. 1970 v USA, získal ihned podporu statisíců lidí, dnes se jej celosvětově účastní přes 20 miliónů lidí; první zpráva Římskému klubu od manželů Meadowsového Limity růstu, poukazující na neudržitelnost exponenciálního růstu materiální výroby a spotřeby. **V současnosti je neudržitelnost exponenciálního růstu průmyslové civilizace zřejmá, stejně jako jsou zřejmé hlavní globální environmentální problémy:**

Klimatické změny

Díky zvyšující se koncentraci skleníkových plynů v atmosféře může v příštích 10 – 15 letech globální teplota vzrůst o 2 – 4 stupně Celsia. To by vedlo k postupnému tání ledovců, zvýšení hladiny světového oceánu a zaplavení mnoha pobřežních velkoměst, pacifických a karibských ostrovů i celých rozsáhlých, hustě obydlených regionů (Bangladéš). Důsledkem by byl chaos, anarchie, velká migrace obyvatel a vojenské konflikty. V Evropě však může globální oteplení způsobit naopak díky odklonu Golského proudu ochlazení, podle některých odhadů až o šest stupňů Celsia.

Narušení ozonové vrstvy

Působením freonů (látek obsahujících vysoce reaktivní flór a chlór) je ve stratosféře narušována ozonová vrstva chránící život na planetě před krátkovlnným (ultrafialovým) zářením. Největší úbytky ozonu jsou pozorovány nad neobydlenou Antarktidou, ale jsou zřetelné i na severní polokouli. Zvyšuje se nebezpečí nádorových onemocnění kůže, poškození oční sítnice, ve vyšších koncentracích by ultrafialové záření velmi negativně ovlivnilo proces fotosyntézy, na kterém život na planetě závisí. Existuje mezinárodní dohoda (Montrealský protokol z r. 1987) o zastavení výroby a používání freonů do r. 2005. Protože však již uvolněné freony stoupají do stratosféry několik desetiletí, situace se po tuto dobu nezlepší.

Kyselý déšť

Emise oxidů síry a dusíku reagují v atmosféře s vodními parami a vzniká kyselina sírová a dusičná. Vytvářejí se kyselé deště, které způsobují poškození lesů, zemědělské úrody, korozi domů, ničení historických památek atd. Ve vyspělých zemích se situace díky moderním technologiím radikálně zlepšila, naopak v rozvojových industrializovaných státech se situace rychle zhoršuje (Čína, Indie, Nigérie, Jihoafrická republika, Brazílie, Venezuela, Mexiko, Indonésie,...).

Ohrožení rozmanitosti života

Na světě existuje asi 250 000 rostlinných druhů, z nichž desetina je vážně ohrožena vyhynutím. Je popsáno 1,7 milionů živočišných druhů, avšak při současném tempu jejich ničení bychom do r. 2100 přišli o polovinu všech druhů. Každý vyhynulý rostlinný či živočišný druh je přitom nenahraditelnou ztrátou (miliony let evoluce se nedají simulovat, a druh se tudíž nedá vyrobit). Připravujeme se tak o zdroj budoucího využití v zemědělství, farmaceutickém průmyslu, energetice apod.

Úbytek tropických deštných pralesů

Lesy jsou nejproduktivnější přírodní ekosystémy. Ročně se vypálí, vykácí nebo vážně naruší 200 000 km² tropického pralesa, který se, na rozdíl od lesů mírného klimatického pásma, nedá obnovit. Připravujeme se tak o produkci kyslíku a snižujeme pohlcování oxidu uhličitého (skleníkový plyn). Denně odhadem ztrácíme 100 rostlinných a živočišných druhů žijících v pralesech. Některé země nebo regiony již přišly téměř o veškerý tropický les (Madagaskar, Haiti) a vzniká nová kategorie migrantů, tzv. ekologických uprchlíků.

Šíření pouští (desertifikace)

Extrémně suché oblasti (roční srážky menší než 25 mm) se rozkládají na šesti milionech km² pevniny. Člověk svou činností proces desertifikace velmi urychluje (kácením pralesa se dostává na periferii méně vláhy, dochází k přepásání pastvin, vodní a větrné erozi a následné aridizaci, nevhodným zavlažováním a dalšími zemědělskými postupy dochází k zasolení půdy apod.). Člověk se podílel na vzniku Sahary, zničil ve starověku rozsáhlé oblasti tzv. úrodného půlměsíce na Blízkém východě. Podobně i dnes proces desertifikace pokračuje, zejména v oblasti Sahelu (pás jižně od Sahary), ale také ve střední Asii, Austrálii, Severní Americe a jinde.

Hospodaření s vodou

Na planetě je 1350 milionů km³ vody, z nichž je ale jen 0,015 % vody sladké a člověkem využitelné. V průmyslových oblastech dochází ke znehodnocení kvality vody, v mnoha regionech pak k poklesu hladiny podzemní vody. Voda se stala strategickou surovinou, v některých regionech ekonomicky dražší než ropa. Je velmi pravděpodobné, že o vodu se v první polovině 21. století povedou, bohužel, války. Toto riziko je veliké především na Blízkém východě a v Severní Africe.

Ohrožení a příležitosti

Narušení životního prostředí člověka je o to vážnější, že řada jevů působí společně s dalšími globálními problémy (populační růst, problém velkoměst, exponenciální nárůst energetických a surovinových zdrojů i odpadů) **synergicky, kumulativně**. Například existuje pozitivní zpětná vazba mezi chudobou, populačním růstem a životním prostředím. Ve velmi chudých regionech jsou vysoké populační přírůstky, které vedou k vysokým nárokům na zdroje. Čerpání zdrojů a produkce odpadů zatěžuje a degraduje životní prostředí. Navíc **pro chudé obyvatele není péče o životní prostředí prioritou**. Devastované životní prostředí a přelidnění území však prohlubuje chudobu. Vzniká bludný kruh, který bez vnější pomoci není téměř možné rozetnout.

V chudých, přelidněných a environmentálně devastovaných regionech se otevírá příležitost pro nedemokratické režimy, korupci, existuje tendence řešit vyhocené

problémy silou – tedy válkou, etnickými konflikty apod. **Tato ohniska nestability ohrožují i rozvinutý svět**, a je tedy v zájmu ekonomicky vyspělých zemí hledat způsoby, jak chudým a zaostalým regionům účinně pomoci.

Střet mezi zastánci tradičního industriálního růstu a mezi zastánci udržitelného rozvoje nabývá na síle. Ti první nejsou ochotni nebo schopni vidět nepříznivé důsledky na přírodu a životní prostředí člověka; ti druzí zdůrazňují potřebu respektovat únosnou kapacitu využívání biosféry, práva všech lidí na důstojný život, včetně budoucích generací, a také potřebu zachovat druhovou a ekosystémovou rozmanitost života (biodiverzitu). Prosazení udržitelného rozvoje je jednou z největších výzev, které před lidským společenstvím na prahu 21. století stojí.

Koncepci udržitelného rozvoje formulovala a proslavila zpráva Komise OSN pro životní prostředí a rozvoj Naše společná budoucnost, vydaná v r. 1987. Již v roce 1992 se konala v Rio de Janeiro Konference o životním prostředí a rozvoji (tzv. UNCED – United Nations Conference on Environment and Development), do té doby největší konference v dějinách, kde se k udržitelnému rozvoji přihlásilo 178 členských zemí OSN. Jde samozřejmě o politickou proklamaci, která se liší od reality, nicméně byla deklarována vůle naprosté většiny zemí světa směřovat k udržitelnému rozvoji. **Základním dokumentem přijatým v Riu se stala Agenda 21**, obsahující ve čtyřiceti kapitolách podrobnou instruktaž, jak uvádět do života principy udržitelného rozvoje.

Udržitelný rozvoj však zůstane nevyužitou šancí, nepodaří-li se zmírnit propastné a prohlubující se rozdíly mezi rozvinutými zeměmi a rozvojovými regiony (resp. chudou částí obyvatelstva v těchto regionech). Udržitelný rozvoj bývá dokonce představiteli rozvojových zemí často vnímán jako pokus bohatých zemí udržet si svůj životní standard a zabránit chudým zemím v čerpání a využívání zdrojů, které by měly napomoci rozvinout výrobu i spotřebu na úroveň srovnatelnou s privilegovanými regiony. Životní prostředí samo se tak může stát ve vyhraněné situaci ohniskem střetu mezi bohatými a chudými, nebo naopak předmětem globálních dohod, v níž by našly místo i dohody ekonomické – například obchodování s právem na znečištění.

Udržitelný rozvoj není v globálním měřítku prosaditelný bez silné a reformované OSN, která by se stala garantem globálního řízení a rozumné správy společného dědictví lidstva (např. ochrana ekosystémů globálního významu). **Je dokonce možné, že se jako nezbytná ukáže realizace tzv. globálního Marshallova plánu** (návrh Al Gora z r. 1992), který by prostřednictvím mohutných a systematicky prováděných investic pomohl rozvojovým zemím выбřednout z bludného kruhu chudoby, vysokého populačního růstu a poškozování životního prostředí.

Česká republika a mezinárodní souvislosti vývoje životního prostředí

Zmíněné problémy se dotýkají střední Evropy a České republiky zprostředkovaně. Bývalé socialistické státy střední Evropy patří mezi vyspělé průmyslové země, mající však zaostalou a energeticky náročnou výrobu, která devastovala životní prostředí. Logicky tak dosud nebyly globální environmentální problémy vnímány jako prioritní a pozornost se soustředila

především na devastující účinky energetiky, těžkého průmyslu a případně i intenzivního zemědělství na životní prostředí. Nicméně důsledky klimatických změn, narušení ozonové vrstvy apod. se budou v budoucnosti citelně dotýkat i střední Evropy a ČR, ať už přímým působením (v polovině 90. let se ozonová díra, tedy krátkodobý úbytek alespoň 50% ozonu, poprvé objevila i nad střední Evropou) nebo nepřímým působením (nárůst tzv. ekologických uprchlíků, např. z devastovaných oblastí Sahelu v Africe).

Česká republika byla po čtyři desetiletí nedemokratickou, uzavřenou společností a to je nejspíše hlavní důvod, proč u nás byly globální problémy životního prostředí podceňovány a bagatelizovány. Např. na zprávě Komise OSN pro životní prostředí a rozvoj Naše společná budoucnost se podílelo 998 odborníků, avšak ani jeden z bývalého Československa. **Jedním z projevů nedostatečné aktivity ČR v této oblasti je také to, že jsme v současnosti jednou z mála zemí, která dosud nebyla schopna splnit závazky z Ria a ustanovit Národní komisi pro udržitelný rozvoj.**

Do budoucna tedy bude muset být česká zahraniční politika v environmentální oblasti mnohem aktivnější a důslednější. Česká republika by především měla důsledně plnit všechny závazky, ke kterým se v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje přihlásila. Měla by také přicházet s iniciativami a aktivněji vystupovat v mezinárodních organizacích, především v rámci systému OSN (Komise OSN pro udržitelný rozvoj, Program OSN pro rozvoj, Program OSN pro životní prostředí atd.). Vnitropoliticky to ovšem bude narážet na dosud převážně odlišné hodnotové orientace značné části občanstva.

Výše zmíněné by mělo být pro ČR výzvou **poučit se ze zkušeností i omylů tradičních dárců a podporovat spíše menší, konkrétní projekty, které budou ekonomicky životaschopné, ale také sociálně únosné a přátelské životnímu prostředí.** Tyto projekty by měly být realizovány spíše prostřednictvím nevládních organizací, kde je menší riziko korupce než u státních institucí. **Dobrým námětem pro takovou spolupráci jsou projekty výměny dluhů za přírodu. Spíše než o pomoc jde o kontrakt,** kdy zadlužená rozvojová země nesplácí dluh zahraničnímu věřiteli ve tvrdé měně, ale formou projektů na ochranu a péči o ekosystémy globálního významu (např. tropický deštný les). Odepisuje se tak část dluhu rozvojové země, podpoří se zaměstnanost místních obyvatel a rozvinuté země se zároveň podílejí na ochraně a zachování životodárných systémů planety Země.

Dynamika populačního vývoje lidstva a vývoje sociálních nerovností ve světě

Výchozí stav a vývojové trendy

V roce 1999 žilo na Zemi téměř 6 miliard lidí. Přirozený přírůstek obyvatelstva činil 1,4 %. Pokud by tento trend pokračoval, světová populace by se zdvojnásobila během 49 let. **Přesnější prognózy hovoří o 6,9 miliardách lidí v roce 2010 a 8,1 miliardě v roce 2025.** Tyto odhady odpovídají počtu 7,3 miliardy v roce 2015, tedy téměř o 22 % více než v roce 1999. Prognózy zohledňují dlouhodobější trend snižování přirozeného přírůstku, který dosahoval maximálních hodnot (2 %) na přelomu 70. a 80. let 20. století. Avšak i přes pokles rychlosti se očekává další růst, který ovšem nebude geograficky rovnoměrný. Svět je možné rozdělit přibližně do šesti skupin, jež se navzájem liší demografickým vývojem.

Vyspělé západní země na začátku 20. století dosahovaly vyššího přirozeného přírůstku obyvatelstva (0,8 %) než země rozvojové (0,5 %). Po skončení druhé světové války však trvale dochází k poklesu hodnoty tohoto ukazatele až na 0,1 % v západoevropských zemích a 0,2 % v Japonsku. Výjimku představují Spojené státy americké, kde se hodnota přirozeného přírůstku drží na 0,6 %. Otázkou ovšem je, zda tato vyšší hodnota není způsobena reprodukčním chováním nových imigrantů. **V některých evropských zemích je dokonce přirozený přírůstek záporný** (Švédsko, Německo, Itálie). Současně dochází k poklesu úhrnné plodnosti, která je ve všech vyspělých zemích nižší než 2,1, což znamená, že **populace není schopna sama se početně reprodukovat**. Navíc se prodlužuje střední délka života, což v důsledku znamená stárnutí populace, tedy zvyšování podílu starých lidí ve společnosti. Populačnímu vývoji západních zemí se podobá situace v zemích Latinské Ameriky s tím rozdílem, že úhrnná plodnost dosahuje mírně vyšší hodnoty a střední délka života nižší. Početní růst populace však nenabývá takových rozměrů jako v jiných oblastech světa.

Africký kontinent zaujímá 20 % rozlohy světa, ale žije na něm pouze 13 % světového obyvatelstva. Existuje zde tedy určitá perspektiva početního růstu. V roce 2015 bude v Africe žít přibližně 1079 milionů obyvatel a jejich podíl na světové populaci se zvýší na 15 %. **V současné době představuje subsaharská Afrika region s nejmenší šancí v potírání chudoby.** V této oblasti populace dosahovala dlouhodobě nejvyššího růstu. V minulosti byl růst populace způsoben dovozem zdravotní péče, což vedlo ke snížení kojenecké úmrtnosti a zvýšení naděje dožití. Zároveň přetrvává extenzivní forma reprodukce. Úhrnná plodnost se zpravidla pohybuje od 3,3 v Jihoafrické republice po 7,5 v Nigeru. Průměrná hodnota v tomto regionu je 5,8. Věkové složení populace je rovněž výmluvné. Mladších 15 let je 45 % a starších 65 let pouhá 3 %. **V posledních několika letech však došlo ke snižování střední délky života a růstu populace. Rozhodující vliv v tomto trendu má velké rozšíření AIDS, které v některých částech kontinentu dosahuje rozměru epidemie.** Podle některých údajů je až každý druhý novorozenec nakažen virem HIV. Časté jsou případy, kdy se z dětí stávají oboustranní sirotci, neboť rodiče podlehlí chorobě AIDS. Střední délka života je v současné době 49 let, což je o 17 méně, než je světový průměr, a o 24 méně než v Evropě.

Čína je v současné době nejlidnatější zemí světa. Žije v ní 1254,1 milionu lidí a v roce 2015 to bude 1453 miliony lidí. Podíl na světové populaci tedy zůstane přibližně 20 %. Přirozený přírůstek populace činí 1,0 % a úhrnná plodnost je 1,8. Na začátku 50. let byl ze strany státu

podporován početní růst obyvatelstva. Tato země však v následujících letech prošla několika kampaněmi s cílem regulovat počet obyvatelstva. Tyto programy s ohledem na svůj cíl byly sice úspěšné, na druhou stranu ale nebyly, mírně řečeno, v souladu s lidskými právy. **Rovněž došlo k disproporci mezi počtem mužů a žen, což může přinést v dalším období problémy.**

V Indii, druhé nejlidnatější zemi světa (986,6 milionu obyvatel), dochází k odlišnému vývoji. Vzhledem k tomu, že země je etnicky i nábožensky velmi heterogenní a zároveň se jedná o demokratický stát, **jsou v Indii snahy vlády o regulaci růstu populace velmi neúčinné.** V podstatě se vůbec nedaří tento problém zvládnout. V roce 2015 by měla mít Indie 1250 milionů obyvatel, což v celosvětovém měřítku představuje mírný nárůst oproti současným 16,5 %, avšak zhruba v polovině 21. století by se mohla stát nejlidnatější zemí světa.

Muslimské země zaznamenávají v posledních několika letech nejvyšší přirozený přírůstek obyvatelstva. Na celém světě žije asi 1 miliarda lidí hlásících se k islámu a souvisle obývajících území od západního pobřeží Afriky až po Indonésii. Často se jedná o země těžící a exportující ropu s poměrně vysokým hrubým domácím produktem na obyvatele, což dovoluje dostatečný rozvoj zdravotní péče. HDP většiny muslimských zemí minimálně čtyřikrát převyšuje hodnoty zemí subsaharské Afriky. Podobně jako v Indii a subsaharské Africe je důležitým faktorem nízké společenské postavení žen, které neumožňuje jinou formu seberealizace než ve výchově dětí. V některých zemích dokonce dochází k vyrovnání rozdílu ve střední délce života mužů a žen, což je ve světě unikátní. Dobrým příkladem pro demonstraci růstu muslimské populace jsou příklady Libanonu a Indonésie, tedy zemí, kde ještě nedávno tvořili křesťané majoritu, ale nyní jsou většinovou skupinou ve společnosti právě muslimové.

Vzhledem k tomu, že se v subsaharské Africe, Indii i muslimských zemích jedná o velice mladé populace, existuje předpoklad jejich dalšího početního růstu v nejbližším období. Zvláště alarmující je růst populací subsaharské Afriky a Indie, tedy dvou oblastí, které patří k nejchudším na světě. Lze tedy předpokládat, že nebudou schopné se s tímto růstem vyrovnat a jejich odstup za ostatním světem se bude dále zvětšovat.

Uvedené populační vývojové trendy spolu s působením dalších faktorů (především s vlivem nerovnoměrného hospodářského vývoje ve světě) s sebou přinášejí růst sociálních nerovností v globálním měřítku. Nepoměr mezi chudými a bohatými obyvateli planety se v posledních několika desetiletích dynamicky zvyšuje, což vytváří předpoklady pro vznik nových globálních mocenských konfliktů o omezené zdroje.

Ohrožení a příležitosti

Ve světě dochází ke dvěma protichůdným trendům. Zatímco ve vyspělých průmyslových zemích dochází ke stárnutí populace, nebo dokonce k neschopnosti prosté obnovy početního stavu obyvatelstva, v rozvojových zemích početní růst populace vzrůstá, a to v některých oblastech dokonce velmi prudce.

Reálnou, ovšem rizikovou, šancí na obnovu a zachování početního stavu evropské populace je otevření hranic novým imigrantům. Při takovém kroku musí být ovšem vlády evropských zemí připraveny nejen na plnohodnotné přijetí přistěhovalců do společnosti, ale i na riziko

rozšíření infekčních chorob, které byly v této oblasti již vymýceny, např. tuberkulózy. Přitom v současné době jsou nejčastější příčinou úmrtí nemoci oběhové soustavy a novotvary, tedy úplně jiná skupina chorob, které odpovídá i orientace zdravotních služeb. Majoritní společnost musí být dále schopna integrovat imigranty s nižší mírou vzdělanosti, kteří tak budou značně znevýhodněni na trhu práce a hrozilo by riziko jejich sociálního vyloučení. Nesmíme opomenout ani jev související s integrací větších skupin imigrantů téže národnosti, kdy se její příslušníci chovají odlišným způsobem k příslušníkům své etnické skupiny a majoritní společnosti. Možná hrozba rozšíření forem organizovaného zločinu existuje v ilegálním přistěhovalectví.

Rozvojové země byly v předchozím textu rozděleny do několika skupin. Nejproblematictější oblastí bude samozřejmě subsaharská Afrika, kde velký problém představují epidemie a etnické a náboženské konflikty. Výskyt nemocí v této oblasti ohrožuje vzhledem k vysoké mobilitě lidstva i země mimo tento region, a proto je i v jejich zájmu pomoci zastavit další rozvoj těchto chorob. Navíc země této oblasti patří mezi nejchudší na světě a samy by ani nebyly schopny tomuto nebezpečí čelit. Velmi často se zde vyskytují válečné konflikty, jejichž podstata pramení z politického rozdělení kontinentu, které bylo dáno nikoli etnickou nebo náboženskou příslušností obyvatelstva, ale koloniálními mocnostmi. Africký kontinent je také hlavní oblastí, kde významná část populace trpí hladem. Výskyt nemocí, válek i hladu do jisté míry souvisí s nízkou, resp. často nulovou, mírou vzdělanosti. Tato oblast je charakteristická nedostupností všeobecného základního vzdělání.

Čína a Indie budou nadále nejlidnatějšími zeměmi světa. V obou zemích sice dochází k růstu hospodářství, ale za cenu devastace životního prostředí, což se samozřejmě negativně odráží i na zdraví populace. Obě tyto země navíc představují vážné bezpečnostní riziko, neboť investují do zbrojení a mají rozvinutý jaderný program.

Oblast jihovýchodní Asie je vysoce závislá na příznivém hospodářském vývoji Japonska. Recese v této zemi, která je sama schopna se s ní vypořádat, může způsobit obrovské hospodářské i sociální problémy v jiných zemích regionu, do kterého patří i jedna z nejlidnatějších zemí světa Indonésie.

Obecně lze konstatovat, že možností pro snížení růstu světové populace je zvýšení společenského postavení žen a možnosti jejich seberealizace jinde než v rodině. Nutným základem pro tento krok je umožnění přístupu ke vzdělání ženám. Nedostupnost vzdělání nejen pro ženy, ale pro celou populaci je pak příčinou chudoby společnosti, která s sebou nese rozšiřování nemocí, hladu a válek. Dalším závažným faktorem pro růst populace a odvrácení chudoby společnosti bude dostupnost pitné vody. Již nyní jsou v Africe, Indii a Andách oblasti, které jejím nedostatkem trpí.

Česká republika, populační vývoj lidstva a vývoj sociálních nerovností ve světě

Česká republika se za uplynulých deset let přiblížila k západoevropskému modelu reprodukčního chování. Střední délka života vzrostla o tři roky, je nejvyšší z východoevropských zemí a začíná se přibližovat některým zemím západní Evropy. Podobně dochází k oddalování vstupu do manželství, zvyšuje se věk matek při narození prvního dítěte a snižuje se úhrnná plodnost. Tyto jevy celkově přispívají k demografickému stárnutí

populace, což je jev, k němuž dochází i ve vyspělých zemích západní Evropy a který s nimi Českou republiku spojuje.

Po roce 1989 došlo k otevření hranic. S tím souvisí vznik nových možností zejména pro mladé lidi v podobě studia, zaměstnání i pobytu v zahraničí. To vytváří podmínky pro emigraci, která ovšem není v současné době nijak evidována a je pouze odhadována na zhruba 200 tisíc lidí za posledních deset let. Naopak imigrantů přichází do naší země přibližně 10 tisíc ročně, což i s jejich dětmi narozenými v naší zemi představuje přibližně přírůstek 220 tisíc osob. Českou republiku opouštějí především mladí vzdělaní lidé, kteří jsou schopni uplatnit se v zahraničí. Do České republiky přicházejí kromě mladých lidí ze zemí bývalého Sovětského svazu a Svazové republiky Jugoslávie, kteří se chtějí podobně prosadit u nás, i ekonomičtí a političtí uprchlíci ze zemí Blízkého východu. Většinou ovšem chápou Českou republiku jako tranzitní zemi a legálně či ilegálně se pokoušejí pokračovat do zemí Evropské unie či Severní Ameriky. Česká republika patrně i nadále nebude patřit mezi hlavní cílové země uprchlíků z rozvojových zemí, i když tento trend nelze vzhledem k možnému přijetí do Evropské unie a předpokládanému růstu hospodářství, které by se mělo podle velmi optimistických předpovědí okolo roku 2010 vyrovnat Řecku a Portugalsku, úplně vyloučit. Rozhodně by ovšem stálo za širší diskusi posoudit možnost rozšíření politiky přijímání imigrantů ze sektorů vnitra, zahraničních věcí a obrany i na sektor práce a sociálních věcí vzhledem k dopadům na trh práce. Rovněž je možné, že budou přicházet další skupiny Čechů žijících v zahraničí, zejména Rumunsku, Kazachstánu, na Ukrajině a v Jihoafrické republice, i když počet těch, kteří by o to měli zájem, je nízký.

Vnější bezpečnostní rizika

Výchozí stav a vývojové trendy

Po rozpadu bipolárního světa se výrazně změnila též bezpečnostní rizika světa, regionů i států. Povahu, rozsah a lokalizaci bezpečnostních rizik začaly určovat nové podmínky a možnosti jejich vzniku a šíření. Objevily se nové faktory ovlivňování světového vývoje. Svět se začal otevřeněji globalizovat, rozšíření demokracie i do mezinárodních vztahů otevřelo prostor pro pluralitu. Současně se zvedla dosud bipolaritou kontrolovaná vlna nacionalistických hnutí. Suverenita států, zejména malých, nepostačuje držet krok s tendencí ke globalizaci i regionalizaci a dokáže se jen obtížně vyrovnávat s vlnami imigrací a mezinárodního terorismu.

Bipolární světový latentní konflikt balancující na hranici soutěžení o převahu vojenských i ekonomických sil kontroloval, deformoval a zadržoval řadu procesů provázejících přechod od průmyslové k informační civilizaci. v globalizujícím se světě tento proces prudce akceleroval. Obnažil tak otevřenou krizi hodnot na přelomu dvou civilizací – průmyslové a informační (či postindustriální apod.), otevřel cestu rychle dostupným informacím na celé planetě. Přinesl vědecké objevy a jejich technické aplikace a usnadnil jejich dostupnost nejen státům, ale i strůjčům nových bezpečnostních rizik, mnohdy i na úrovni malých agresivních skupin či dokonce jednotlivců.

Zatímco ještě v 80. letech hrozil záměrně či náhodně vyvolaný světový raketonukleární konflikt, v 90. letech byl nahrazen nelehko předvídatelnými konflikty lokálními spolu s novými nebo rozmáhajícími se hrozbami, riziky a ohroženími, jako je proliferace zbraní hromadného ničení, mezinárodně organizovaný zločin, nové formy kriminality, terorismus, projevy extremismu, masová migrace ap. Nerovnoměrně rozvinuté mezinárodní ekonomické vztahy jsou zdrojem vážných hospodářských problémů a mohou vést k ohrožení stability jednotlivých států i regionů.

Existuje mnoho rizik globálního, evropského či státního rozsahu, jež je možno již dnes identifikovat nebo předpokládat. Lze je rozlišit na **rizika civilizační** (jako je kupř. devalvace tradičních hodnot chování lidstva a setrvání na kultu násilí), **ekonomická rizika** (např. nerovnoměrnost ekonomického vývoje a její prohlubování), **rizika vojenská a vojenskopolitická** (k nimž řadíme např. přeceňování vojenských nástrojů bezpečnosti, militarizace regionů a používání této síly v mezinárodních vztazích), **rizika životního prostředí a světových zdrojů** (mezi něž patří např. poruchy v čerpání a distribuci surovinových a potravinových zdrojů, velké energetické a průmyslové havárie aj.), **rizika lidských a společenských vztahů** (jako jsou etnické čistky, deportace obyvatel, zneužití hromadných sdělovacích prostředků aj.) a **rizika růstu kriminality** (např. aktivity mezinárodního organizovaného zločinu, drogy a narkomafie, podpora kultury násilí aj.) – podrobnosti viz dále.

Zvláštní pozornost nyní věnujeme těm rizikům a hrozbám, které souvisejí s vývojem mezinárodní politiky a vývojem vojenství. Hrozbu z tohoto hlediska představují státy, seskupení a organizace, pro něž je hlavním záměrem potlačování základních lidských práv a uplatňování násilí vůbec, vyúsťující až ve válku prostřednictvím prosazování negativních zájmů, a to etnických, religiózních, ekonomických, sociálních aj. Tyto hrozby se násobí tam, kde jsou zmíněné síly vyzbrojeny zbraněmi hromadného ničení. Podobně je tomu s terorismem, zvláště je-li spojen s nedemokratickými a nestabilními politickými režimy.

I přes snižující se počet lokálních konfliktů (v roce 1990 jich bylo 86, 1995 kolem 50, nyní 25) existují podmínky a situace k tomu, aby některé dřívější znovu propukly nebo byly vyvolávány nové. Příčinou jsou dva paralelně probíhající procesy – nerovnoměrnost světového vývoje, prohlubující se diferenciaci, determinovaná i globalizací, kdy se na jedné straně integrují hospodářsky rozvinuté státy, koncentruje se moc a zvyšuje životní úroveň, na druhé pak dochází k úpadku, nastolování autokratických režimů, neschopných efektivního ekonomického rozvoje. Příčinou lokálních konfliktů je rovněž narůstající počet států (1850: 44, 1938: 60, 1983: 144, 1995: 191, 2000: na olympiádě bylo 199 zemí), z nichž některé nemají šanci z ekonomického i jiných hledisek dlouhodobě přežít.

Lokální regionální konflikty generované enormními rozdíly v životní úrovni jsou objektivně spojeny s rizikem politické a zvláště ekonomické migrace. Ta při neřízeném procesu zároveň posiluje xenofobní reakce obyvatelstva a tím zároveň ztěžuje jejich integraci. Přednost by měla mít migrace celých rodin, což je zároveň předpokladem nižší míry kriminality emigrujících etnik. Nebezpečnost organizovaného zločinu a terorismu zvyšují nebývalé možnosti komunikace, neboť zločinci jsou často vybaveni modernější spojovací elektronickou a informační technikou než bezpečnostní složky. Migrace si vyžaduje promyšlenou řízenou politiku i proto, že vyspělé státy díky nízké natalitě cizí pracovní síly nezbytně potřebují.

Nelze přehlédnout další bezpečnostní rizika, jakými jsou průmyslové, technické a vojenské havárie, živelné pohromy, epidemie, ekologické kolapsy, klimatické změny, úbytek lesů, pitné vody, kdy např. v nejbližším období hrozí kvůli nedostatku vody i válečné konflikty. Na druhé straně nelze přehlížet ani nebezpečí z nekontrolovaného rozvoje vědy, např. v jaderné fyzice, genetice, lékařství, biologii, informatice ap.

Hlavními činiteli bezpečnostní politiky zůstávají dynamicky se rozvíjející národní státy, jejichž role se však mění vlivem globalizace, posilování občanských práv, nevládních organizací, veřejného mínění a hromadných sdělovacích prostředků. V konfrontaci se státní suverenitou se posiluje princip ochrany občanských práv. Rozšiřování demokracie má zároveň podstatný vliv na zvyšování bezpečnosti v Evropě a ve světě, protože usnadňuje i mezinárodní koordinaci politiky a vytváření nadnárodních institucí k předcházení, blokování a eliminaci ohnisek bezpečnostních rizik a hrozeb.

Hospodářsky rozvinuté země s demokratickými systémy euroatlantické civilizace si zároveň upevňují a budují bezpečnostní instituce, jako je Severoatlantická aliance a vytvářející se ozbrojené síly v rámci Evropské unie. Svou roli v bezpečnostním systému si zachovává též OSN a její Rada bezpečnosti, OBSE a ZEU.

Pro analýzu bezpečnostních rizik má klíčový význam, že se dále zdokonalují dosud známé zbraňové systémy (nejrůznější typy raket, letadel, modernizace tanků, bojových vozidel pěchoty i ručních zbraní ad.), např. se chystá nový projekt řádově modernějších stíhacích letadel v celkové hodnotě bilion dolarů (500 miliard pro USA a Velkou Británii, dalšího půl bilionu dolarů pro vybrané zájemce). Technologický rozvoj vytváří základ i pro výrobu a použití zbraní nových. Použití grafitových pum k vyřazení elektrárenských sítí při bombardování v Jugoslávii upozornilo na existenci neletálních zbraní. Mají mít jako netradiční bojové prostředky rozhodující roli v budoucích válkách včetně boje proti teroristům. Jejich základní charakteristikou je, že při použití nemají zničit živou sílu, pouze ji jen dočasně vyřadit. Je to nová koncepce boje vzniklá na začátku 90. let v USA. Koncepce vychází z ideje, že válka či boj proti teroristům, např. s rukojmími, by neměly ohrozit

nezúčastněné civilní obyvatelstvo. Mezi základní neletální zbraně patří **optické a laserové záření** (intenzivní záření koherentního i nekoherentního světla vyvolávající dočasné oslepení či zničení optických senzorů k monitorování a navádění střel na cíl), **nejaderné elektromagnetické impulsy a mikrovlny s vysokou energií** (narušující činnost mozku a centrální nervové soustavy i umožňující vyřadit výpočetní techniku či vyvolat exploze muničních skladů a minových polí), **zvukové a ultrazvukové vlny** (způsobující dezorientaci lidí, nevolnost, až křeče, strach, davovou paniku, ale mohou rovněž demolovat techniku a stavby), **prostředky radioelektronického boje** (k dezorganizaci velení a ovládání zbraní), **prostředky informačního boje** (k vyřazení počítačů viry, vložení klamných informací, což může mít katastrofičtější důsledky než použití zbraní hromadného ničení), **biologické zbraně** (infekční onemocnění a jedy, využití mikroorganismů a produktů jejich látkové výměny či chemikálií k ničení skladů pohonných hmot, přerušení přívodu paliva, zadření motorů, rozkladu výbušnin a maskovacích nátěrů, poškozující pneumatiky, kovy, těsnění, plasty, silnice ap.) Většina neletálních zbraní je vyzkoušena jen zčásti. Problémem je, že poškození lidského organismu při použití těchto zbraní nemusí být dočasné, ale trvalé. Existence nových zbraňových systémů zároveň mění a v budoucnosti bude ještě více měnit obraz válčičtství, velmi odlišného od druhé světové války. Země, které zaváhají v modernizaci svých armád, jejichž generálové se připravují na minulou válku, nejen plýtvají finančními prostředky, ale v případě vypuknutí nejrozumnějších typů konfliktů mají jen malou šanci zvítězit, nebo vůbec přežít.

A. a H. Tofflerovi upozorňují na nový fenomén bezpečnostních rizik – zneužití informací, tzv. info-teror. Podle nich „mohou být teroristé schopni způsobit více škody s pomocí počítačové klávesnice než použitím bomby“. Odborníci se obávají tzv. křížujících virů, jakéhosi softwarového ekvivalentu křížujících střel. A varují, že elektronický Pearl Harbor leží před námi.

Celkový růst kriminality, zvyšující se podíl závažných trestných činů, stále vyšší účast dosud netrestaných občanů na trestné činnosti, růst brutality a zároveň jistá intelektualizace zločinu je celosvětovým jevem. Možnosti pro zločince, zejména organizované, rostou podle expertiz OSN v souvislosti s integrací jednotlivých zemí do kontinentálních a transkontinentálních celků. **Integrace**, která je na jedné straně progresivním jevem, **znamená** na straně druhé volný pohyb zboží, lidí, informací, finančních prostředků přes hranice jednotlivých států. Tedy **i volný pohyb nelegálního zboží, peněz ze zločinné činnosti a na zločinnou činnost, skupin a jejich obětí, informací, které by měly být chráněny.**

Růst kriminality se stává jedním z nejzávažnějších problémů současného světa. Přitom současná světová společnost jako celek je stále ještě vůči zločinu málo funkční. **Zločin využívá existujících rozporů** mezi vyspělými zeměmi a zaostalými chudými regiony, mezi bohatstvím a chudobou, mezi etniky a náboženstvími, mezi špičkovými odborníky a průměrnými pracovníky či těmi, kteří jsou dlouhodobě vyřazeni z pracovního procesu. Řada problémů vznikla **i v souvislosti se začleňováním zemí bývalého východního bloku do demokratických struktur.** V rámci bývalých satelitních států SSSR kromě toho **přetrvávají některé institucionální a osobní vazby**, které mohou hrát negativní roli.

Mezinárodní společenství formulují – v podstatě již od začátku 60. let a po roce 1990 i za aktivní účasti bývalých zemí za železnou oponou – **doporučení vládám** jednotlivých států. Doporučují například opatření proti tak zvanému praní špinavých peněz, proti korupci, na ochranu svědka, proti působení organizovaného zločinu, proti nezákonnému obchodování

s lidmi atd. Kromě toho vznikají **metodické pokyny** pro řešení situací kdy zločinci, nelegální zboží, služby nebo peníze překračují hranice států. Vrcholem těchto iniciativ jsou **závazné dokumenty** ratifikované vládami příslušných států. Takto byl například na půdě EU v Bruselu podepsán 28. 5. 1998 Předvstupní pakt k problematice organizovaného zločinu, který rozšířil závazné povinnosti ze zemí evropské patnáctky na všechny kandidátské země, které by měly k EU přistoupit. Podobný dokument je připravován v rámci OSN a měl by být ratifikován v roce 2001. Všechny zmíněné organizace (OSN, RE, EU) realizují srovnávací analýzy týkající se kriminality.

Je zřejmé, že současná bezpečnostní rizika mohou mít multiplikační efekt. Mohou se řetězit a propojovat. Má-li jim bezpečnostní politika demokratických států účinně čelit, musí se rozvíjet komplexně a být na úrovni podstatných objevů, které se na světě vyskytnou. Ve srovnání s tím se jeví postupy minulosti jako izolované a jednoduché a pro dnešek i budoucnost nepostačující.

Ohrožení a příležitosti

Lidstvu všeobecně hrozí, že bude pokračovat dosavadní vývoj světa, převážně neřízený, do značné míry chaotický a živelný, s nekontrolovatelnými změnami, tedy vývoj celkově nerovnoměrný se zeměmi ekonomicky prosperujícími a upadajícími, které jsou zdrojem ozbrojených konfliktů. Z tohoto hlediska mohou být největším zdrojem napětí a konfliktů stále ještě Balkán, dále extrémní složky fundamentalistického islámského světa, Rusko včetně Zakavkazska a Střední Asie, Čína a dočasně Severní Korea.

Po rozpadu bipolarity se posílila moc Spojených států, které samy deklarují odpovědnost za světový mír a budují ozbrojené síly tak, aby byly schopny odrazit raketojaderný útok a v lokálních konfliktech zasáhnout účinně zároveň na dvou místech. O složitosti takových zásahů svědčí mise v Somálsku a Jugoslávii. Někteří vojenští teoretici i politici (např. H. Kissinger, Brzezinski) nepředpokládají, že si USA tuto roli udrží nadlouho. Nezdá se však, že by ji ztratily do roku 2015, kdy nejspíš vznikne nová multipolarita, s největší pravděpodobností posílením Číny a Ruska, ev. jejich spojenectvím. Nejvážnějším nebezpečím v tomto období je posílení islámského fundamentalismu a ev. spojenectví těchto zemí, jejichž státní náboženství má v některých zemích ve své extrémní podobě jako jediné světové náboženství cíl dosáhnout světovlády (Blízký Východ a Severní Afrika, zvláště Irák, Írán, Sýrie, Libye, vliv na Kavkaz). Jsou to mj. i důvody pro setrvání určité vojenské síly USA v Evropě.

Bezpečnostní šance světa je v pozitivně hodnotově zajištěném posilování globálního řízení, zvláště pokud jde o integraci států a zvýšení významu nadnárodních organizací a ve společném řešení nejvážnějších bezpečnostních rizik. Aliance a EU musí mít zájem na svém rozšíření nejen proto, že si to přeje řada středo- a východoevropských zemí, ale měl by to být i jejich sebezáchovný zájem, jinak se mohou ocitnout v izolaci.

Při pozitivní strategii NATO, EU, Mezinárodního měnového fondu a Světové banky se dá předpokládat, že do roku 2015 nedojde v Evropě k většímu ozbrojenému konfliktu. Po demokratizaci Jugoslávie lze předvídat uhasínání konfliktů na Balkáně, i když tu zůstává řada problémů s dalším ekonomickým rozvojem, a zvláště pak pokud jde o vyřešení osudu albánského etnika v tomto prostoru (Kosovo, Makedonie ad.) Zůstanou tu ještě další

konfliktní enklávy, které nehrozí přerůst ve vážnější bezpečnostní ohrožení, jsou obecně zvládnutelné (Irsko, Baskicko, Korsika ad.).

Vnější bezpečnostní rizika a Česká republika

Bezpečnostní šance světa je v pozitivně hodnotově zajištěném posilování globálního řízení, zvláště co se týče integrace států a zvýšení významu nadnárodních organizací, a ve společném řešení nejvážnějších bezpečnostních rizik. Pro zahraniční politiku České republiky to znamená nejen být členy NATO a usilovat o členství v Evropské unii, ale hrát v nich rovnoprávnou roli, tj. nejen plnit jejich rozhodnutí, jako tomu bylo ve Varšavské smlouvě a RVHP. Aliance a EU musí mít zájem na svém rozšíření nejen proto, že si to přeje řada středo- a východoevropských zemí, ale měl by to být i jejich sebezáchovný zájem, jinak se mohou ocitnout v izolaci.

Mezinárodní společenství – Organizace spojených národů, Rada Evropy, Evropská unie – jsou si vědoma skutečnosti, že zločin znamená nejen bezprostřední ohrožení bezpečnosti, ale že představuje značná rizika pro fungování celé společnosti. Tyto iniciativy představují pro Českou republiku zatím významný vnější vývojový trend. Čím aktivněji se však jako Česká republika na realizaci jednotlivých opatření podílíme, tím se stávají stále významnějším vývojovým trendem našeho vnitřního vývoje směrem k posílení bezpečnosti.

FORMATIVNÍ VÝVOJOVÉ TRENDY ČESKÉ REPUBLIKY

Formování obrany a bezpečnosti

Výchozí stav a vývojové trendy

Bezpečnostní politiku tvoří zahraniční politika v oblasti bezpečnosti státu, obranná a vojenská politika státu a relativně samostatně pak politika vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku. Jde o souhrnnou kategorii zahrnující bezpečnost, obranu a ochranu občana a státu, je soustavou politických cílů a prostředků k zajištění bezpečnosti, obrany a ochrany státu a občanů a všech aktivit vedoucích k realizaci této bezpečnostní politiky.

Úkolem bezpečnostní a obranné politiky podle připravované bezpečnostní strategie je zajišťovat svrchovanost, územní celistvost, principy demokracie a právního státu, ochranu života obyvatel a jejich majetku před vnějším napadením. Obranná politika realizuje v souladu s branným zákonodárstvím výstavbu účinného systému obrany státu, přípravu a použití odpovídajících sil a prostředků, účast v kolektivním obranném systému i přípravu obyvatelstva na mimořádné situace. Povinnosti státních orgánů, územních samosprávných celků a právnických a fyzických osob při zajišťování obrany České republiky před vnějším nepřítelem jsou upraveny zákonem.

Základním bezpečnostním a obranným cílem je ochrana životních zájmů a občanů při použití všech dostupných prostředků včetně vojenských. To je možné jen při postupné profesionalizaci armády s přihlédnutím k ekonomickému kalkulu a zařazení nejmodernější vojenské techniky. Ozbrojené síly prošly za víc než deset let velmi komplikovanou transformací. Základním polistopadovým problémem bylo, aby se vyhnuly politické konfrontaci, zaujaly neutrální postoj a byly loajální k rodícímu se demokratickému Československu. To se v podstatě podařilo, armáda a později i bezpečnost se staly i jistým garantem polistopadového vývoje. Podílely se aktivně rovněž na odchodu sovětských vojsk ze země. Na transformaci armády mělo pozitivní vliv přijetí vojenské doktríny v březnu 1991, která stanovila, že republika nemá žádného konkrétního nepřítele, a proto je armádu třeba přebudovat v obrannou v rámci limitů vídeňských dohod, a to její konkrétní reorganizací a redislokací včetně personální očisty. To se podařilo, stejně tak jako pokojné rozdělení armády po rozpadu Československa.

Vážnější problémy nastaly po zrodu České republiky a Armády České republiky. Nebyla obnovena Rada obrany státu, armáda nedostala konkrétní politické zadání a nebyla ani zajištěna příslušná legislativa. Pokračovala izolace velení armády od center politického rozhodování. Strategickou koncepci armády na období let 1993–1999 vzala vláda pouze na vědomí, aniž k ní vyjádřila své stanovisko. Bylo zlikvidováno analytické a strategické zázemí bezpečnostní a vojenské politiky. Tento nenormální stav trval až do nedávné doby, ale poznamenal resort obrany a vojska až do současnosti. Zejména zaostal rozvoj vojenského myšlení a vojenský rozpočet se dostal pro neuvážené, až kriminální hospodaření na okraj vážného kolapsu. Přitom měl resort k dispozici v polistopadovém období téměř půl bilionu Kč. Nechuť vrcholných politiků zabývat se obranou země se zmírnila teprve pod tlakem nutnosti v procesu přijímání České republiky do Severoatlantické aliance. V krátké době schválil v roce 1999 Parlament devět branných zákonů. Členstvím v Severoatlantické alianci získala Česká republika nejvyšší bezpečnostní statut, jakého se jí mohlo dnešním světem dostat.

Současným hlavním problémem formování obrany České republiky zůstávají obrazně řečeno některé dluhy z minulosti, které komplikují a ztěžují její orientaci na budoucnost a také na důstojné a odpovídající začlenění ČR jako produktivního partnera obranné politiky NATO:

- 1. Politické podcenění obrany země ovládající velkou část politických reprezentantů země.** Jestliže došlo v případě vstupu do NATO ke konsensu v Parlamentě, nelze zastít skutečnost, že dlouhé období předtím politici neobjasňovali občanům, co znamená vstup do NATO, a do jisté míry způsobili relativně váhavý souhlas občanů s tímto krokem.
- 2. Nedokončený systém civilní kontroly a řízení armády projevující se v některých otázkách politickou izolací vedení armády.** Projevuje se zejména v nedostatečné orientaci politického vedení státu na vypracování koncepce obrany země a v tápání samotného vedení armády ve vytyčení základních cílů obrany země, zejména v otázkách, jež se týkají budování teritoriální obrany země. Odrazem situace je volání samotných činitelů ministerstva a generálního štábu po politickém zadání ze strany politického centra.
- 3. Podcenění nízké občanské podpory obrany země.** Důvěra armádě kolísá od období k období a dosáhla také hodnot pod 30 %. Bylo zjištěno, že k aktivním podporovatelům obrany náleží zhruba 35 % občanů. Několikanásobnou reorganizací armády byly rozrušeny i zbylé kontakty mezi armádou a občany. Vše zatím záleží na propagandě, které média příliš nepomáhají. A budování vojska teritoriální obrany, jež se může stát klíčem k zvýšení občanské podpory armády, nejenže se odsouvá, ale redukuje se jen na jakési hlídání významných objektů.
- 4. Problém vypracování koncepce profesionalizace armády v souladu s koncepcí využití záloh a plnění úloh pro NATO.** Lze soudit, že v tomto směru by vedoucí političtí činitelé a představitelé armády měli usilovat o odbornou pomoc představitelů NATO a těch jejich členských armád, které proces profesionalizace uskutečnily v nedávné době. Bez motivace vlastních politiků a příslušníků Armády České republiky by však taková pomoc nemohla být plně využita.

Komplexní bezpečnostní systém vyžaduje v zájmu žádoucích cílů vlastní a zcela specifický systém řízení, v němž je zastoupena jak moc výkonná, tak zákonodárná.

Ohrožení a příležitosti

Formování bezpečnosti a obrany je prostřednictvím konkrétního zadání ve formě bezpečnostní politiky a strategie závislé na analýze bezpečnostních rizik a ohrožení a na cílech a úkolech Severoatlantické aliance a rodící se evropské obrany.

Pokud jde o bezpečnostní rizika, je Česká republika v nejlepší situaci v tomto století. Její rizika jsou shodná s riziky NATO a stále více i s EU, s nimž je i společně sdílí. Zároveň nemůžeme zapomenout na historické reminiscence a nerespektovat fakt, že i přes členství v Alianci je naší povinností samostatně zajistit obranu země. Zvláště víme-li, že před některými vnějšími (potenciální raketový úder z prostoru Blízkého východu) a vnitřními (ekonomický a politický rozvrat) riziky a ohroženími se musíme ubránit sami.

Nemůžeme se proto spoléhat pouze na rozhodnutí NATO a EU, podobně jako tomu bylo za existence tzv. socialistické soustavy a jejích nadnárodních organizací. Nová strategická koncepce NATO byla sice přijata v roce 1999 ve Washingtonu při oslavách 50. výročí Aliance, ale za velmi komplikované situace kosovské krize, takže se nad jejím obsahem dále diskutuje. Nová evropská armáda v rámci EU se pak teprve tvoří. Obtížně se rodí strategie obrany vlastního území jako tvorba zcela nového způsobu ozbrojených sil miličního typu.

Ani za těchto složitých podmínek však stát a jeho složky nic nezbavuje odpovědnosti přijmout relativně samostatná rozhodnutí, a to jak v oblasti zahraničněpolitické, obrany, armády a vnitřní bezpečnosti.

1. V zahraničněpolitické oblasti je nutné posilovat naši bezpečnost zvláště v rámci NATO, EU, OSN a OBSE;
2. V obranné oblasti potřebné realizovat obsah nově přijaté legislativy;
3. Ve vojenské oblasti schválit připravovanou vojenskou strategii státními orgány;
4. V oblasti vnitřní bezpečnosti zdokonalit legislativu a pokračovat v modernizaci bezpečnostních složek.

Analýza bezpečnostních rizik a ohrožení při rozvoji ozbrojených sil perspektivně vyžaduje:

1. **Mít dobrou protivzdušnou obranu** (současná ozbrojená střetnutí začínají vzdušným útoky včetně nebezpečí teroristického napadení) – nutno mít nejen přiměřené podzvukové a nadzvukové letectvo, transportní letadla a vrtulníky, ale zvláště protiletadlové a protiraketové prostředky, což je léta zanedbáváno a hrozí další oslabení;
2. **Mít teritoriální obranu** s profesionálním velením založenou na dobrovolnících pro plošnou obranu území a doplňování ostatních druhů vojsk (viz Švýcarsko či Národní garda v USA);
3. **Mít přiměřené pozemní vojsko** pro obranu území z příslušných směrů a pro doplňování jednotek pro zahraniční mise;
4. **Mít jednotky rychlé reakce a příslušných odborností pro potřeby NATO, EU, OSN a OBSE;**
5. **Mít koncepci nákupu zbraňových systémů a zbrojní výroby;**
6. **Zajistit civilní řízení a kontrolu armády a občanskou podporu ozbrojených sil.**

Tento koncept existuje jako ideový záměr, a to převážně v rámci tzv. bezpečnostní komunity. Resort obrany a armáda teprve nyní znovu obnovuje své analytické a strategické zázemí.

Při stále ještě nedostačujícím řízení hrozí riziko, že rozvojové příležitosti nebudou využity, tzn. se republika nedokáže zhostit jak zajištění vlastní obrany, tak svých úkolů v NATO, což může mít negativní vliv nejen na další rozšiřování Aliance (kvalita nových členů NATO je pečlivě sledována a je základním podkladem pro další rozšiřování), ale i na náš vstup do Evropské unie.

Vývoj kriminality

Výchozí stav a vývojové trendy

Po roce 1989 došlo v České republice k prudkému růstu kriminality. Celková kriminalita, která se co do počtu evidovaných trestných činů pohybovala v letech 1970–1989 na úrovni 100 až 120 tisíc, vzrostla hned po roce 1990 na téměř dvojnásobek, ke konci devadesátých let pak na čtyřnásobek. Růst dále pokračuje, i když již ne takovým tempem. I přes tento prudký nárůst patříme v rámci Evropy k zemím pohybujícím se kolem průměru, v rámci světa je pak kriminalitou nejvíce zasažena Jižní Amerika.

Celkový **nárůst kriminality je navíc provázen nízkou objasněností.** Na počátku devadesátých let byla objasněna asi třetina trestných činů, v posledních letech se objasněnost blíží polovině. To znamená, že druhá polovina evidovaných trestných činů zůstává neobjasněna, a tudíž i nepotrestána. Ve skutečnosti je nepotrestané kriminality relativně více, protože **se stále zvyšuje podíl latentní kriminality. Zvyšuje se rovněž brutalita násilných trestných činů a roste podíl mladistvých a nezletilých i dosud netrestaných osob.** Podíl prvopachatelů tvoří u většiny evidovaných trestných činů přinejmenším polovinu.

Co do struktury má **největší podíl na kriminalitě kriminalita majetková (3/4).** Hospodářská kriminalita zaujímá 10 %, násilná 6 %, mravnostní 1 %. Na ostatní formy zbývá dohromady 11 %. **V rámci majetkové kriminality roste zejména počet krádeží.** Kolem 30 tisíc ukradených motorových vozidel ročně – z nichž se většina (80 %) nikdy nenajde, masové krádeže věcí z aut, které poškození ani neohlašují, protože by jim to stejně nepomohlo, kapesní krádeže i stále častější loupeže jsou již nejen kriminalitou, ale též významným destabilizujícím společenským fenoménem, který narušuje důvěru v instituce a ve spravedlnost. Odstrašující specialitou je soustavné, na zakázku prováděné rozkrádání kulturního dědictví.

V rámci hospodářské kriminality vzrostly zejména podvody finančního charakteru, jejichž pachatelé jsou většinou vysoce kvalifikovaní odborníci, kteří zneužili svého postavení a chyb systému.

Okamžitě **po roce 1989 se v České republice začal etablovat organizovaný zločin.** Silný podíl na něm měly mezinárodní skupiny, zejména ruské, ukrajinské, čínské a balkánské. Záhy se však přidali i čeští občané a dnes tvoří téměř polovinu účastníků.

V souvislosti s růstem ekonomické kriminality a organizovaného zločinu prudce **vzrostly finanční škody způsobené kriminalitou.** Jestliže před rokem 1989 činily půl miliardy ročně, byly již v roce 1994 více než 14 miliard a od roku 1996 překračují 30 miliard (v roce 1999 35,5 miliardy). Tento drastický nárůst však je do značné míry způsoben inflací. v přepočtu na ceny z roku 1989 by se škody způsobené kriminalitou pohybovaly ve druhé polovině 90. let kolem 10 miliard. I tak jde proti roku 1989 o téměř dvacetinásobný vzestup. Nebezpečí organizovaného zločinu nespočívá pouze ve finančních škodách. Tento typ zločinu **rozkládá státní instituce** (snaží se ovlivňovat jejich rozhodování) včetně institucí soudních a represivních, negativně působí i na ekonomiku. Podobný vliv má rovněž **korupce.** Ta ve svých rozsáhlejších podobách **snižuje důvěryhodnost celého společenského systému, jeho institucí i aktivit.**

Obětí trestného činu je v České republice podle tzv roční míry viktimizace tj. za poslední ukončený rok téměř každý třetí člověk (28 %). Za posledních pět let se jedná již o dva lidi ze tří (61 %). V tomto směru jsme v podstatě na úrovni světového (63 %) i evropského (62 %) průměru. Trestnou činností není však poškozena pouze osoba bezprostředně dotčená, ale i příbuzní a blízcí, často firma a ve svých důsledcích vždy celá společnost. Navíc se poškození netýká pouze dotčeného činu, ale zahrnuje i následné negativní působení tzv. sekundární viktimizace. Jde o dodatečné traumatizování oběti při policejním vyšetřování, soudním projednávání, ze strany novinářů, sousedů i širší veřejnosti. Přitom práva oběti jsou ve srovnání s právy pachatele mizivá. Oběť nemá dostatek informací o soudním projednávání případu, nemá právní zastoupení, nepoživá dostatek ochrany před pomstou pachatele, zvláště je-li zároveň svědkem. Finanční odškodnění je spíše symbolické a týká se pouze malého počtu obětí.

Problémem je vysoký počet osob ve věznicích, zejména relativně vysoký podíl obviněných, kteří čekají na soudní projednávání nepřiměřeně dlouhou dobu. Poměr mezi počtem obviněných a počtem odsouzených vězňů již není 1:1 jako na počátku 90. let, je již 1:2, ale stále je příliš vysoký.

Občané vnímají nebezpečí kriminality velice citlivě. Považují nejen obecnou kriminalitu, ale i korupci, organizovaný zločin a praní špinavých peněz za nejzávažnější negativní jevy. Mezi lidmi převažuje pocit ohrožení zdraví, života i majetku. Zároveň s tím nemají občané většinou důvěru ve společenské instituce nevyjímaje ty, které mají zajišťovat bezpečnost. Policii nedůvěřuje více než polovina obyvatel, soudům dvě třetiny. **Nízká důvěra občanů** – daná jak postoji k těmto institucím pramenícími z jejich represivní role v minulosti, tak chybami, ke kterým došlo po roce 1990 – **vede k naprostému nezájmu o spolupráci při potlačování kriminality.** Přitom bez spolupráce policie s občany nemůže být nikdy boj proti kriminalitě plně úspěšný.

Zajišťování bezpečnosti přechází do značné míry na soukromé bezpečnostní agentury. Počty těchto agentur jsou relativně dosti vysoké, a to i proto, že pro řadu bývalých policistů je výhodnější být zaměstnán v soukromé agentuře než u policie. Soukromé bezpečnostní agentury mohou hrát dosti významnou roli při ochraně majetku. **Garance bezpečnosti všem občanům bez rozdílu je ovšem jedním ze základních závazků dobře fungujícího státu.**

Znepokojující je velmi nízká důvěra občanů v soudy a také všeobecná neúcta k právu, týkající se i čelných představitelů státní správy a poslanců. Demonstrují-li čelní představitelé veřejně pohrdání právem, nemůžeme hovořit o právním státu.

Ve vztahu k majetku existují některé nezdravé jevy. Zdrojů, ze kterých bylo po roce 1989 možné nabýt majetek, byla celá řada. Většina z nich umožňovala získání majetku poctivou cestou, určitá část však byla bezesporu získána nepoctivě. V rámci privatizace například mohly v České republice přijít ke značným majetkovým hodnotám a k ekonomické moci i mnohé nedůvěryhodné osoby.

Lidé, kteří **přišli k majetku nepoctivě**, vnesli do podnikání metody charakteristické pro zločinecké prostředí. Důsledkem byl nárůst násilností a kriminality vázané na vymáhání majetku, dluhů, splátek, majetkových záruk. Majetek byl pouze stavěn na odiv, bez odpovědnosti. V sociálním smyslu se stal zdrojem diferenciací i nepřátelství v mezilidských vztazích. U značné části veřejnosti převážil názor, že veškerý rozsáhlejší majetek byl získán

pouze nepoctivě. To pak někdy vede k ospravedlňování toho, že je majitelům opět nepoctivě odebrán.

Ohrožení a příležitosti

Zabýváme-li se kriminalitou jako společenským jevem, nemůžeme opatření proti ní hledat pouze v oblasti kriminality samé, ale jediné v celém společenském prostředí. (Například ekonomickou kriminalitu bychom neměli analyzovat jako souhrn stávajících trestných činů, které se odehrávají v oblasti ekonomiky, ale měli bychom analyzovat celý ekonomický systém z hlediska možného výskytu kriminogenních faktorů.) **Opatření proti kriminalitě mohou být dostatečně účinná pouze tehdy, jsou-li pojata jako záležitost celé společnosti.** Kdybychom se omezili pouze na zjevné kriminální jevy, nezabráníme tomu, že budou ve společnosti vznikat nové a nové negativní jevy tam, kde jsme je nečekali. Šance i rizika se nacházejí ve všech oblastech života společnosti.

V tomto smyslu je limitujícím faktorem, není-li koncepce boje proti kriminalitě založena na **jednotné politické strategii**. Na celkovou koncepci mohou navazovat dílčí politiky – rovněž koordinované na úrovni celé vlády - jako protidrogová politika, politika proti ekonomické kriminalitě, organizovanému zločinu a korupci. Boj s kriminalitou by tudíž jako politické zadání a úkol neměl být delegován pouze na ministerstva vnitra, spravedlnosti, případně další resorty, ale měl by být koordinován na vládní úrovni.

V současném propojeném světě není kriminalita pouze vnitřní záležitostí, ale existují zde značné **mezinárodní vlivy**. Na našem území působí řada mezinárodních zločineckých skupin, mnohé nové podvodné aktivity se opírají o dlouhodobou mezinárodní zkušenost. Navíc naši občané často ochotně spolupracují, zajišťují těmto skupinám zázemí, a hlavně se ochotně podílejí na vysokých a nezdaněných ziscích. Trhy s nelegálním zbožím a službami jsou nadnárodní. Vývoj zločinnosti u nás bude tedy do značné míry závislý na vývoji zločinnosti ve světě. Koncepce boje proti kriminalitě by proto měla navázat na iniciativy evropských a světových společenství, které vyvíjejí soustavnou činnost směřující proti zločinu. Tyto iniciativy, které byly zpočátku metodického charakteru a byly formulovány jako doporučení vládám, přerůstají od roku 1998 v konkrétní dokumenty, jež jsou pro vlády, které je ratifikovaly, závazné. (Tento trend bude s největší pravděpodobností pokračovat i tehdy, bude-li členství v EU u některých zemí pozdrženo.) Partnerem pro zahraniční iniciativy je vláda. Ta může dílčí záležitosti svěřit příslušným resortům, ale nesmí se zříci úlohy koordinátora.

Významná rizika představuje **nekoncepčnost**, podceňování nebezpečí, neposkytnutí dostatečné podpory justičnímu a bezpečnostnímu aparátu, populismus, kariérismus, diletantství a tolerování povýšeného chování politiků. Toto vše nepřímě uvolňuje prostor pro zneužití politiky světem zločinu.

Značná rizika pak poskytuje **vědomá spolupráce** politiků nebo politických stran se zločinem. Ta začíná zkorumpovaností a vydíratelností a může vrcholit tím, že politici napodobují zločinecké praktiky. Navíc, zejména organizovaný zločin se snaží získat politickou podporu pro své cíle, nebo alespoň zajistit si beztrestnost. V krajním případě pak mohou zločinci přímo vstupovat do politiky.

Významným rozvojovým faktorem je **fungující stát**. Ten musí **zajišťovat bezpečnost** všech občanů, celého finančního systému a veškerého podnikání. Musí dbát, aby ve všech oblastech života byla dodržována pravidla a aby všechny společenské subjekty měly stejnou příležitost bránit se před zločinem. Čím lépe bude tento úkol stát plnit, tím menší možnosti bude mít kriminalita. **Státní správa musí být dostatečně funkční a kompetentní, aby byla schopna zločinu účinně čelit.**

Jakékoliv oslabování státních institucí – například nízkou úrovní řídicí práce, nedostatkem kontroly, špatnou personální politikou, diletantismem, patologickým byrokratismem, nepochopením role služby veřejnosti, omezenými finančními a informačními možnostmi, podceňováním odborných analýz, přílišnou politizací - se jeví jako limitující faktor.

Výrazným rizikem by bylo pronikání zločinu do státní správy. To může být buď nepřímé, kdy vybraní pracovníci této správy, získání korupcí či vyhrožováním ke spolupráci, poskytují informace či prokazují nejrůznější služby, nebo přímé, kdy někdo ze světa zločinu se do státní správy přímo zapojuje.

Zejména resorty **ministerstva spravedlnosti, ministerstva vnitra, ministerstva financí by měly být dostatečně zabezpečeny**. Limitující je, pokud nemají nebo nebudou mít dostatek finančních prostředků, kvalitní informace, kvalifikované pracovníky, vzájemnou kooperaci, moderní technické prostředky, důvěru veřejnosti.

Důležitým rozvojovým prvkem je **vzdělávání** státních zástupců, soudců a policistů tak, aby si osvojovali znalosti nutné v boji proti novým, rafinovaným formám zločinu.

Kvalita boje proti kriminalitě závisí rovněž na vytvoření **informačního systému**, který bude zahrnovat nejen všechna data o zločinu a zločincích, ale i o všech podstatných souvislostech v národním i mezinárodním měřítku. Informace musí být zároveň chráněny před zneužitím.

Stejně tak významnou okolností je **ochrana** celého systému **před korupcí**. Účinná je především analýza systému, která odhalí jeho zranitelná místa. Určitou roli může sehrát vypracování morálních kodexů příslušných pracovníků, ale zejména pak způsobu ochrany těchto pracovníků před korupčními tlaky.

Riziková je **ztráta důvěry veřejnosti**, která není způsobena pouze postavením těchto orgánů v minulosti, ale povýšeným chováním k lidem, podvody, propojováním se zločinem či přímo trestnou činností pracovníků státní správy.

Jedním z nástrojů boje proti kriminalitě je právo. Právo má především chránit občany a celou společnost před společensky nebezpečným jednáním. Není pouze nástrojem represe, ale mělo by působit i preventivně.

K rozvojovým prvkům patří zejména **dekriminalizace** méně závažných trestných činů, širší uplatnění **alternativních trestů, mediace, odškodnění obětí, ochrana svědků**. Všestranná pomoc obětem trestných činů by měla být v mnohem větší míře institucionalizována. Zvláště finanční odškodnění obětí musí vycházet ze širší základny, s případným využitím finančních zdrojů od pachatelů. V souladu s požadavky mezinárodních společenství musí být ochrana svědků zajištěna tak, aby se lidé (oprávněně) neobávali poskytnout svědeckou výpověď.

Neuplatnění těchto institutů by vedlo k přeplnění věznic, k tomu, že nevhodné návyky v nich by získali i lidé, kteří se dopustili méně závažných trestných činů, k vynakládání značných finančních prostředků na vězeňství a zároveň k malé péči o oběť, včetně jejího nedostatečného odškodnění. Oprávněná obava poskytnout svědectví pak zásadním způsobem narušuje průběh soudního projednávání a ve svých důsledcích podporuje kriminalitu.

Nezbytně se musí **zvýšit objasněnost, zkrátit a zkvalitnit proces vyšetřování** tak, aby nezůstávala většina trestných činů nepotrestána. Jestliže v tomto směru nebude postupováno důsledně, pak se stále kriminalita – zvláště pak ta, která je dobře organizovaná –, většinou vyplatí. Do kriminality se tak mohou ve stále větší míře zapojovat dosud netrestaní občané, kteří mohou v kriminalitě spatřovat výhodný obor pro podnikání.

Jednotlivé legislativní kroky by neměly být realizovány jako dílčí. Mnohem efektivnější je provádět je v rámci **celkové přeměny** právního systému, navíc v souladu s právními systémy Evropské unie.

Chybou by byla **nesystémovost** legislativy a **opoždování** za reálným společenským vývojem. Od roku 1989 dosud nebyl vytvořen ucelený právní systém. Justiční systém je nevýkonný a stávající právní normy a možnosti nejsou zcela využívány. Z minulosti přežívá **nízká úroveň právního vědomí**. I ta ve svých důsledcích nepřímo podporuje kriminalitu.

Formování právního státu. Lidská práva

Výchozí stav a vývojové trendy

Obecná situace

Situaci v České republice můžeme ve východiscích dalších úvah charakterizovat přítomností demokratické politické plurality, standardního zakotvení základních práv a svobod, zvláště pak informační (mediální) svobodou. Míra právnosti státu v tomto kontextu odvisí od následujících obecných faktorů:

1. Od připravenosti politických elit ve svém jednání mocenském i osobním respektovat právo, v tomto směru utvářet i mediální vzory jednání, a v případě selhání autonomně vyvozovat odpovědnostní důsledky. Vyloučení mocenské libovůle (neřkuli zvůle) je obsaženo v jádru všech koncepcí právního státu. K jejímu dosažení slouží řada autonomních i heteronomních garancí. K autonomním patří kultura mocenských elit, jejich ochota a připravenost podřídit se právu, jakož i respektovat nepsané principy, jež reflektují základní hodnoty sdílené demokratickým prostředím (v právu pak je tento segment označován pojmem přirozené právo, právo nadpozitivní, nepsané principy atd.) Důsledkem respektování autonomních mechanismů vyloučení mocenské libovůle je jednak způsob uplatňování moci a jednak pozitivní vzory chování. Příkladem pozitivního způsobu uplatňování moci je respektování hodnot obsažených a vyjádřených v Ústavě (např. ústavního rámce základních práv při přijímání jednoduchého práva, resp. v exekutivních aktech), nezneužívání jazyka k mocenské manipulaci, respektování základních nepsaných principů právního státu, jakými jsou všeobecnost zákonné regulace, vyloučení retroaktivity atd. Mezi pozitivní vzory chování řadím zejména způsob mediální reflexe politiky ze strany politiků, připravenost nést morální a politickou odpovědnost i mimo rámec institucionální (kupř. dle slavného příkladu německého kancléře W. Brandta v letech sedmdesátých). k heteronomním garancím vyloučení libovůle mocenské elity patří zejména institucionální garance politické plurality, otevřenosti politického systému, legitimacy moci, dělby moci, mechanismů politické, jakož i právní odpovědnosti. Zvláště pak kontrolní mechanismy spjaté se svobodou projevu, tisku, médií.

2. Od obecně kulturního vztahu veřejnosti k právu (od míry akceptace práva, a to zejména v souvislosti s mírou akceptování legitimních mocenských institucí a normativních a individuálních výronů jejich aktivity). Právní systém v demokratickém právním státě nemůže fungovat pouze, resp. převážně opíraje se o systém sankcí (státní donucení). Naopak, může existovat výhradně v rámci veřejností akceptovaného kontextu hodnot, spravedlnostních představ, jakož i představ o smyslu, účelu a způsobu fungování demokratických institucí. Pakliže je dominantní odmítavý postoj k jakékoli autoritě (i autoritě založené demokratickou legitimitou) a k jejím výronům (pravidlům chování), pakliže existuje výrazné napětí mezi vzory chování obsaženými v osobní motivaci a obsaženými v právu, pak nutně selhává každý institucionální mechanismus garantující vynutitelnost práva. K uvedenému pak přistupuje i prvek nízké loajality státního aparátu (což souvisí jak s garancemi osobám v něm působícím ze strany státu, tak i s jejich přípravou, vzděláváním a výběrem).

3. V efektivním a spravedlnostním fungování institucí garantujících respektování práva, v tom rámci zejména justice. Efektivní a spravedlnostní fungování mocenských (státních) institucí odvisí zejména od kulturní a odborné úrovně v nich působících lidí, a dále

od racionality institucionálního uspořádání a konečně od kvality normativního prostředí (tj. legislativy). Podstatný je moment loajality systému (k demokratickým hodnotám).

Formování právního státu jako institucionálního rámce

Formování právního státu jako institucionálního rámce české politiky i státnosti je úzce spjato s rokem 1989 a tehdejšími revolučními změnami. Pojem právního státu je přitom třeba rozlišit ve dvou rovinách: **administrativně-technické** a **morálně-politické**.

Příznačné je, že pojem právního státu původně neměl morální význam a vyjadřoval skutečnost, že státní aparát a byrokracie postupuje ve svém rozhodování výhradně na základě právních norem (tzv. von Mohlova koncepce právního státu nebo Diceyho pojetí vlády práva – the rule of law). Po roce 1945 nicméně v politice i právní vědě pojem právního státu dostává primárně morálně-politický význam a vyjadřuje liberálnědemokratické politické principy, jimž se musí právní systém podřídít, aby mohl být označován jako právní stát či vláda práva.

Česká společnost ve své revoluční proměně po roce 1989 přejala pojem právního státu jako jedno z určujících politických hesel sociální a politické transformace, takže každá diskuse o principech a formování právního státu musí nutně zahrnovat legálně technické aspekty stejně jako aspekty politické a morální. Tento rys je navíc zdůrazněn samotnou povahou **lidských práv** jako té normativní oblasti současných demokratických společností, která osciluje na **pomezí právního a morálního diskursu**.

Formování právního státu však není jen politický problém, který by bylo možné redukovat na otázku morálních principů nebo technického uspořádání jednotlivých institucí právního či politického systému. Česká společnost v posledním desetiletí sice zdánlivě konstituovala instituce typické pro liberálnědemokratické společnosti, jejichž politický systém vychází z principů právního státu, nicméně zároveň se stává součástí globalizačních procesů.

Procesy budování právního státu v české společnosti a procesy globalizace této národní společnosti, jež principy právního státu a lidských práv relativizují, je potom třeba chápat jako **procesy paralelní**. Globalizace české společnosti v sobě obsahuje hned několik paradoxních vývojových trendů, z nichž některé se v české společnosti projevují silněji a některé jsou dosud spíše latentní:

A. Méně státu, více práva: rozpad moderního pojmu národní a státní svrchovanosti a integrace do tzv. evropských struktur

Tento proces je nejvíce patrný především v zemích Evropské unie, kde proces **rozměňování svrchovanosti národního státu**, která byla do roku 1945 pilířem vnitřního systému práva v jednotlivých státech i základním principem práva mezinárodního, pokročil nejvíce. Tento proces pochopitelně i v členských zemích Evropské unie vyvolává napětí a odmítavé reakce u občanů jednotlivých zemí. Hlavní problém a příčina odmítání další evropské integrace je otázkou míry, či spíše nedostatku demokratické legitimacy jednotlivých orgánů Evropské unie a také (ne)schopnosti Evropského parlamentu plnit funkce zastupitelského a legislativního politického orgánu EU.

V podmínkách české společnosti má tato globalizační tendence ještě paradoxnější charakter, protože utváření institucí právního státu po roce 1989 bezprostředně souvisí s obnovením národní a státní svrchovanosti. Konstituování České republiky jako demokratického a ústavního právního státu, který je svrchovaný v otázkách vnitropolitických (včetně legislativní politiky, zákonodárství, soudnictví a aplikace práva) i mezinárodních (Česká republika je suverénním subjektem mezinárodního práva), doprovází stejně důležitý politický cíl, totiž integrace do evropských i atlantických politických a právních struktur. Politická hesla, tj. právní stát a cesta do Evropy, která se transformovala do každodenní politiky, jsou očividně zároveň **komplementární i kontradiktorní**.

Lze říct, že Česká republika se vstupem do Evropy stane mnohem více právní, ale přestane být svrchovaným státem. Zatímco vstupem do NATO Česká republika nijak svou suverenitu neomezila, vstupem do Rady Evropy se tak stalo především v oblasti definování standardů lidských práv a vstupem do Evropské unie dojde k ještě mnohem významnějšímu omezení výkonu toho, co se kdysi označovalo pojmem státní či národní suverenita. V rámci Rady Evropy a mnohem více v podmínkách Evropské unie vystupuje právo jako struktura, která má přednost nad národní suverenitou. Příkladem slouží nejen normy Evropské komise, ale především jurisdikce Evropského soudu pro lidská práva a normativní závaznost Evropské konvence o lidských právech a svobodách.

Vývojový trend pro Českou republiku je zcela jasný: omezení státní suverenity a podřízení mnoha oblastí legislativy i judikatury tzv. normám evropského práva. Tento trend je již v současnosti více než patrný na činnosti Parlamentu, ale současně i na vzdělávání soudců a státní byrokracie. Přijetí České republiky za člena Evropské unie lze očekávat v horizontu příštích pěti let, což znamená, že tzv. proces sbližování českého práva s právem EU je již v plném proudu.

B. Adaptabilita českého právního systému v podmínkách globalizované ekonomiky: lex mercatoria

Politici, ale i sociologové a někteří právníci mají tendenci redukovat pojem a principy právního státu pouze na jejich morálně-politický kontext. Ve skutečnosti je třeba zohlednit i legálně technický aspekt institucí právního státu a jejich schopnost reflektovat vývoj a globalizační tendence i v ostatních sociálních systémech. Na rozdíl od reflexivity práva vůči politickému systému, které jsme se věnovali v předchozí části, se bude tato část týkat schopnosti současného právního systému České republiky odrážet změny v české ekonomice, regulovat její propojení na globalizované trhy a působit jako regulativní mechanismus české ekonomiky. Tento problém ekonomové rádi označují mnohoznačným názvem **vynutitelnost práva**, který má silný apelativní význam i v rovině fungování politického systému. Tento pojem je jedním z důležitých definičních znaků každého právního státu a dalece přesahuje oblast tzv. soukromého práva. Instrukce právního státu musí reagovat v legislativních procesech i procesech aplikace práva na globalizovanou ekonomiku a její způsoby podnikání, které se stále více projevují i v české ekonomice. Nadnárodní společnosti, jež stojí v pozadí strukturace národních ekonomik do globalizovaných celků, zcela pochopitelně zvyšují tlak na právní regulaci takto globálního tržního hospodářství. v současné době existuje značný tlak na právní sjednocení nejen tradičních státně ekonomických fenoménů, jako jsou cla, daně atd., nýbrž i na regulaci samotných podmínek výroby, podnikání a konfliktů či sporů vznikajících v oblasti tržní ekonomiky.

Český právní systém bude v důsledku těchto změn nucen přizpůsobit se globalizovaným modům právní regulace jako jsou pravidla tzv. globalizovaného **lex mercatoria**, v jejichž pozadí stojí ekonomické organizace, např. WTO nebo IMF. Druhým vynuceným přizpůsobením se globalizované ekonomice je přebírání zákonů a dalších pramenů práva jiných národních států. Jedná se o problém tzv. **právních transplantátů (legal transplants)**, což jsou normy jednoho státu přejaté státem jiným. Tyto normy se ovšem interpretují a aplikují podle postupů typických pro právní kulturu té či oné země, takže původní funkce transplantátu mohou doznat značné proměny.

Dosud stále ještě nestabilní instituce právního státu jsou tak vystaveny velmi silným tlakům ekonomického systému na rozhodování, regulaci a řešení konfliktů, které český právní řád často nedokáže ani konceptualizovat. Jednoznačným vývojovým trendem v této oblasti bude v nejbližší době pasivní přejímání cizích právních norem (v naprosto převážné většině norem EU) a spoléhání se na skutečnost, že fungování cizích normativních mechanismů lze zajistit jejich mechanickým převzetím do českého právního řádu. Obrazně řečeno: co je dobré pro Microsoft nebo Volkswagen v Evropské unii/Spojených státech, bude automaticky dobré i v rámci ekonomického a právního systému české národní společnosti. Není třeba připomínat, že tato tendence úzce souvisí s prvně jmenovaným vývojovým trendem.

C. Růst významu lidských práv jako institucionálního rámce právního státu

Vývojové trendy v oblasti institucí a principů právního státu nelze omezit pouze na problematiku národní suverenity nebo právní regulace ekonomiky. Stejně tak důležité je zaměřit se i na legitimizační strategii domácí české politiky, která si osvojila rétoriku lidských práv jako definiční pole svého působení. I v této oblasti Česká republika pouze kopíruje globální tendenci, která je samozřejmě předznamenána ve Všeobecné deklaraci lidských práv z roku 1948. V bipolárním světě nemohl tento dokument a s ním provázané legislativní akty v oblasti mezinárodního práva a ochrany lidských práv nikdy dosáhnout sjednocujícího účinku. Ten nastal teprve po rozpadu sovětského bloku a vzniku jednapolárního světa v oblasti mezinárodních vztahů.

Pro oblast lidských práv je typické, že komplexně mění pohled na institucionální rámec liberálnědemokratického právního státu. Česká zkušenost za posledních deset let hovoří zcela jednoznačně:

- došlo ke změně vztahu mezi státní mocí a občanem. Ve veřejném mínění i v chování politiků a byrokratů postupně dochází k **rozpadu paternalistického pojetí vlády**, protože občané si stále více uvědomují rozsah svých práv a možnosti bránit se proti jejich porušování ze strany státní moci;
- došlo k **posílení justice** jako takové a především Ústavního soudu. Ústavní soud začínal pracovat v ovzduší značné nedůvěry ze strany politiků, právnických profesí a akademické obce, nicméně od roku 1993 jasně definoval pole své působnosti a rozsah autority vůči ostatním orgánům ústavní moci.

Jednoznačný vývojový trend, či spíše důsledek zavedení katalogu lidských práv je další posilování justice a soudcovského rozhodování v rámci celého právního systému. Dokonce lze hovořit o omezeném průlomu soudcovského precedenčního práva do ústavního a právního systému ČR. Tento trend platí také pro ostatní středoevropské země a země EU.

Vývojový trend směrem k ochraně lidských práv také znamená proces stále většího propojování české justice s justicí evropskou a mezinárodní, což souvisí s bodem A.

Ohrožení a příležitosti

Obecná situace

Ovlivňování faktorů kulturních není věcí jednorázového rozhodnutí, nýbrž kultivace prostředí. Její tempo, dle mého názoru, bude ovlivňováno mírou otevírání se společnosti, pozitivním kulturním tlakem zahraničí (příkladem je mimořádně pozitivní vliv mezinárodního práva na kultivaci právního prostředí v postkomunistických státech), nárůstem vzdělanosti atd., a to za předpokladu alespoň generačního vývoje mimo kataklyzmata válek, převratů, genocid, vyhnání a těžkých sociálních krizí. To jaké míry bude tomuto procesu napomáháno aktivní politikou (např. podpory vzdělání), je otázkou.

V otázkách institucionálních platí teze, dle níž s vyspělými demokraciemi srovnatelné fungování právního státu může fungovat v rozdílném institucionálním rámci, což znamená, že základní komponenty právního státu lze garantovat rozdílnými mechanismy (nikoli však žádným). Příkladem je soudní (tj. nezávislá) kontrola veřejné správy, jež nachází své promítnutí ve správním soudnictví, a to aniž by existoval pouze jediný jeho funkční model. Výběr je pak dán kulturním a institucionálním (právním) kontextem, ve kterém daný segment má působit. Institucionální deficity právního státu v České republice jsou notoricky známé a je nadbytečné je opakovat. Jejich odstranění je proto především věcí politických priorit a z nich odvozených rozhodnutí a konkrétních politik.

Predikci výhledů v oblasti právnosti státu lze snad odvinout od následujících faktorů:

- Lze očekávat, že převzetí evropských právních standardů, jež je spojeno se vstupem České republiky do Evropské unie, proběhne ve dvojí podobě: v aproximaci českého práva a dále v rozšíření vlivu práva mezinárodního v právu vnitrostátním revizí mezinárodního rozměru Ústavy (po vstupu do EU pak bezprostředním dopadem judikatury Evropského soudu, s důsledky zejména pro oblasti soutěžního práva, práva ochrany spotřebitele, právní ochrany životního prostředí). Trvání tohoto procesu, který lze nazvat standardizací normativního prostoru, lze předpokládat v období následujících deseti až patnácti roků (těžiště jeho legislativní fáze bude spjato s obdobím do přijetí do EU, pak bude následovat období implementace, a rozvoje vlastní a vstřebávání evropské judikatury);
- Změna chování veřejných institucí je procesem dlouhodobým. Tuto tezi lze přitom vztáhnout jak na justici, tak i na veřejnou správu. V oblasti justice jsou soudci jmenováni bez časového omezení, přičemž soudy vyšších instancí (tj. Nejvyšší soud, vrchní soudy) jsou složeny z příslušníků střední generace s perspektivou působení přibližně dvaceti let. Limitujícími faktory jejich působení je typ získaného vzdělání, dlouholeté praktické stereotypy, poměrně vysoká míra uzavřenosti soudcovského prostředí. Jakkoli se v oblasti veřejné správy počítá s přijetím zákona o státní službě, přičemž v počátcích jeho účinnosti se uvažuje o spojení s institutem definitivy s aprobační zaměstnanců státní správy, lze stěží předpokládat míru objektivnosti (náročnosti) této aproby a s tím spjaté riziko zakonzervování stávajícího stavu.

Možnou změnu chování veřejných institucí může dlouhodobě ovlivnit radikální zvýšení nároků pro přijetí nových soudců či zaměstnanců státní správy, zvýšení úrovně vzdělání nastupujících generací, jakož i kultivace stávajícího prostředí veřejných institucí (kupř. institucionálním zajištěním jejich otevřenosti, zaváděním forem dalšího vzdělávání, větší transparentnosti jejich fungování a efektivnosti veřejné kontroly).

Časové dimenze změny chování veřejných institucí budou mnohem delší než období standardizace normativního prostředí, budou spjaty s výměnou generační. Kromě již uvedených faktorů budou ale významně ovlivňovány zejména faktory kulturními, tj. chováním elit a jejich vztahem k právu, podobou vzorů chování, především mediálních, utvářením vztahu akceptace demokratických veřejných institucí veřejností a přiblížením vzorů chování obsaženým v osobní motivaci ke vzorům chování obsaženým v právu.

Formování právního státu jako institucionálního rámce

V horizontu příštích patnácti let lze očekávat především následující rizika a možnosti vývoje:

A. Méně státu, více práva: rozpad moderního pojmu národní a státní svrchovanosti a integrace do tzv. evropských struktur

Ohrožení:

- **oslabení vyjednávací funkce Parlamentu** jako zákonodárního sboru, které je důsledkem mechanického a masivního přizpůsobování norem českého práva normám EU. Tento trend je patrný v současné činnosti Parlamentu a hodnotí se vesměs pozitivně jako schopnost ČR dosáhnout ztrátu v přibližování se EU. Z druhé strany zde však dochází k oslabení demokratické diskuse, která je nutná pro legitimitu zákonodárního orgánu;
- **oslabení symbolické funkce národního státu a práva**, což v důsledku jistě povede k posílení politického extremismu, jehož jsme dnes svědky v zemích EU, jako je Rakousko, Belgie nebo Francie. Toto oslabení může mít zpětný účinek na právní normy, např. v oblasti občanství, azylového práva apod. Zákonodárství zde může do budoucna odrážet xenofobní nálady obyvatelstva, na které musí reagovat i tzv. hlavní politické strany s širokou voličskou základnou v zemích EU (blízký příklad lze vzít z xenofobních postojů bavorské CSU, pro kterou Německo je domovem Němců a která je největším parlamentním zastáncem antiazylové politiky v SRN).

Příležitosti:

- **změna vzorců chování české byrokracie**, což bude v důsledku znamenat posílení efektivnosti jejího rozhodování a omezení tzv. korupčního prostředí. Ačkoli tuto šanci nelze přeceňovat a byrokracie jako profesní skupina vykazuje velmi silnou schopnost rezistence vůči jakýmkoli vnějším změnám, jisté minimální kontrolní mechanismy přejaté z EU nepochybně budou znamenat posílení průhlednosti a především přezkoumatelnosti byrokratických rozhodnutí. Zároveň je však třeba mít na paměti, do jaké míry chování byrokracie opisuje obecnější kulturní rámec té či oné národní společnosti a i v rámci EU lze najít mnoho protikladů při porovnání chování národních byrokracií;
- **změna v procesech soudního rozhodování a aplikace práva**. České soudnictví je v současnosti kritizováno EU za nízkou efektivitu a kvalitu rozhodování. Do budoucna budou české soudnictví ovlivňovat mnohem více evropské soudní instituce a v tomto procesu vzájemné komunikace jsou čeští soudci a soudkyně odsouzeni k tomu, aby přejali evropské rozhodovací principy a procedury jako základ i pro vlastní rozhodování;
- obecně bude docházet k posílení role soudnictví, což znamená zvýšení tlaku na právnické vzdělávání. V tom je hlavní šance pro **reformu právnického studia**, tedy oblast, která se týká současně právního i vzdělávacího systému. Zprávníčtění české společnosti způsobené vstupem do EU si vynutí reformu studia na českých právnických fakultách, které jsou

z hlediska metod výuky a vědeckého výzkumu velmi problematickým článkem transformace českého práva po roce 1989.

B. Adaptabilita českého právního státu v podmínkách globalizované ekonomiky: lex mercatoria

Ohrožení:

- český právní systém a jednotlivé instituce právního státu budou zcela pasivně reagovat na vnější ekonomický tlak nadnárodních společností, které se budou snažit diktovat legislativním orgánům i orgánům aplikujícím právo ta řešení, jež jsou pro ně výhodná. V ekonomické rovině jsou tyto tlaky již více než patrné (např. systém daňových úlev) a lze je očekávat stále více v rovině právní regulace jejich podnikatelské činnosti (např. právní normy v oblasti ochrany životního prostředí). Toto riziko bude ovšem sníženo vstupem České republiky do EU.
- rizikem je i neschopnost orgánů aplikujících právo interpretovat a uvést do náležitého kontextu tzv. právní transplantáty, které jsou do českého právního systému včleňovány na základě politického rozhodnutí zákonodárného orgánu.

Příležitosti:

- v této oblasti lze těžko hovořit o nějakých zvláštních šancích pro instituce právního státu v rámci české společnosti. Důsledkem celého vývojového trendu je pasivní otevření se českého systému práva vnějším normativním mechanismům a regulaci globalizované ekonomiky. Hlavní výhodou je, že celý tento proces je již v současnosti do značné míry determinován integrací ČR do struktur EU, takže celá tato právní oblast je vlastně přejímána sice pasivně, nicméně přejímaný systém právní regulace již sám o sobě představuje pokus o sofistikovanou evropskou právní odpověď na trendy globalizované ekonomiky;
- snížení rizik pro instituce právního státu představuje v této oblasti dále i ta skutečnost, že hlavní vnější ekonomické tlaky na právní systém pocházejí od ekonomických subjektů EU, což zpětně posiluje integraci českého právního systému do normativního rámce EU.

C. Růst významu lidských práv jako institucionálního rámce právního státu

Ohrožení:

- v oblasti lidských práv hrozí především **konflikt pravomocí a působnosti jednotlivých institucí ústavní moci**. Příkladem zde může sloužit konflikt mezi Parlamentem a Ústavním soudem ohledně platů soudců nebo konflikt mezi Ústavním soudem a Nejvyšším soudem ohledně výkladu trestního zákona v případech odpíračů vojenské služby. Tyto konflikty byly v raném období zcela nevyhnutelné, protože sloužily k definování pole Ústavního soudu, ale jejich případná reprodukce by znamenala ohrožení stability celého systému práva a ústavní moci;
- nevyhnutelným rizikem zůstává dále skutečnost, že agenda lidských práv povede k vytvoření zájmových profesních skupin (advokáti), které budou z ochrany lidských práv mít nemalé zisky, zatímco u široké veřejnosti bude převládat skepse ohledně možnosti dovolat se těchto práv. Tento jev je známý ze západních společností a představuje jeden z uzlových bodů krize legitimacy práva a politického systému liberální demokracie. Je proto třeba zajistit **dostupnost právní pomoci** v oblasti ochrany lidských práv pro nejširší veřejnost.
- rizikem v **oblasti lidských práv** je také **nerovnoměrnost jejich ochrany** ze strany zákonodárné a soudní moci. Katalog lidských práv obsahuje v českých podmínkách všechny

tři generace (základní lidská práva, práva politická, práva sociální), avšak jejich legislativní úprava je dosud značně nerovnoměrná.

Příležitosti:

- česká justice převeze modely rozhodování justice evropské včetně důrazu na tzv. soudcovské právo (viz výše příležitosti ad A);
- zákonodárci budou muset rovnoměrně regulovat a respektovat katalog lidských práv a svobod, jak ho definují evropské a mezinárodní dokumenty a jak jednotlivá práva aplikuje a vykládá Ústavní soud ČR;
- ve vztahu státní moci a občana dojde k radikálnímu posunu v posílení občanského vědomí o právech, a to právech negativních (základní lidská nebo politická práva) i pozitivních (sociální, kulturní a menšinová práva).

Veřejná správa, její reforma

Výchozí stav a vývojové trendy

Veřejná správa je jedním z rozhodujících faktorů zajištění vnější ekonomické a sociální konkurenceschopnosti české společnosti a je také – v průmětu svých činností do fungování celého veřejného sektoru – významným faktorem udržení vnitřního sociálního smíru v jejím rámci.

Veřejná správa v ČR se nevyvíjela a nevyvíjí ve vzduchoprázdnu. Vnější rámec má pro ni význam ve dvou rovinách. **Za prvé** je konfrontována s obdobnými tlaky jako veřejné správy jiných zemí, které přináší globalizace světa, rozvoj informačních technologií, rozvoj participačních aktivit stojících na růstu vzdělanosti a obecného rozhledu občanů, ale také individualizace života, rostoucí míra komplikovanosti a zprostředkování vlivu jedince na správu věcí veřejných, růst manipulovatelnosti veřejného mínění apod. Pokud lze usuzovat z trendů zřejmých ve vyspělém světě, reagují systémy veřejné správy na tyto vývojové tlaky **decentralizací správy**, jejímž smyslem je přenést zodpovědnost za společenskou regulaci na ty, kterých se přímo týká, **regionalizací správy**, která reaguje na ústup úlohy národního státu, **rozvojem mediačních aktivit**, v nichž se doplňuje vrchnostenská úloha veřejné správy při regulaci společenského dění obecnějším pojetím služby občanům, a především v poloze organizátora společenského dialogu.

Žádný z těchto trendů přitom nemá charakter absolutní nutnosti a v systému veřejné správy jednotlivých zemí se projevuje ve velmi diferencované míře a podobě – v závislosti na takových jevech, jakými jsou kulturní vyspělost daného společenství, správní tradice, stav politické kultury, ekonomické možnosti dané země, její velikost, vnitřní homogenita apod.

Za druhé jde o konfrontaci s praktickými požadavky **harmonizace obsahu a organizace české veřejné správy s obecně uznávanými požadavky na fungování veřejné správy v zemích EU**, jakými jsou požadavek **služby veřejnosti**, **skládání účtů veřejnosti** (accountability) a s tím spjatého důrazu na **společenskou efektivnost a vnitřní hospodárnost veřejné správy**. Pokud jde o veřejné právo, těžištěm se tu stává také celková reforma správního řízení a v jejím rámci i správního soudnictví tak, aby bylo obecně dostupným a aby bylo schopné přezkoumávat i akty samosprávných celků, tedy obcí i krajů.

Současná organizace veřejné správy v České republice

Systém veřejné správy ČR zahrnuje orgány státní správy, orgány územní samosprávy, orgány profesní samosprávy a další veřejnoprávní instituce. Přitom prvé dva typy orgánů představují veřejnou správu v užším slova smyslu. Pokud jde o orgány státní správy, tvoří je jednak ministerstva a další úřady ústřední státní správy, jejichž působnost rámcově definuje tzv. kompetenční zákon, jednak okresní úřady (zatím 76) jako územní orgány státní správy se všeobecnou působností, jednak soustava územních orgánů státní správy se speciální působností (např. Finanční úřady, Vojenské správy apod.), z nichž část je zřizována dvoustupňově (na okresní a krajské úrovni), část jednostupňově – zpravidla po okresech, ale i pro zvláště vymezené územní obvody. Vedle těchto v legislativě zakotvených orgánů státní správy dosud vyvíjejí činnost tzv. dekoncentrovaná pracoviště ústředních orgánů státní správy (s působností buď pro území bývalých krajů, nebo pro zvláště vymezená území). Jejich

existence je přímým důsledkem absence krajského článku řízení a s jeho konstituováním ztrácí smysl.

Systém orgánů územní samosprávy představovaly až do konce roku 2000 pouze orgány obcí, kterých je v ČR více než 6200 (o cca 50 % více než v roce 1990). Značná roztržičnost obecní soustavy a skutečnost, že takřka 80 % obcí má méně než 1000 obyvatel, jsou jedním z charakteristických rysů správní struktury ČR. Okruh samosprávních působností obcí definuje zákon o obcích. Obce vedle toho vykonávají – v zákonem předepsaných případech – rovněž přenesenou působnost státní správy, byť ve velmi diferencovaném rozsahu. Zvláštní postavení v této souvislosti sehrávají tzv. pověřené obecní úřady, které jsou zřízeny v 383 obcích a které vykonávají státní správu i pro další obce ve stanoveném územním obvodu. Od r. 2001 vstupuje na scénu dlouho diskutovaná a odkládaná krajská samospráva.

Na úrovni ústředních orgánů státní správy nepřinesly dosavadní (časté) reorganizační změny očekávaný efekt. Mezi základní příčiny patří:

- a) nevhodně definované reorganizační cíle. Vymezení cílů je obvykle soustředěno na kvantitativní stránku, a nikoliv na stránku kvalitativní (zlepšení výkonu ministerstva). Kvantifikačních cílů je sice formálně dosaženo, ale ve skutečnosti se jedná o přesun personálu z centrální (vyšší) úrovně do (nižší) úrovně ministerských úřadů.
- b) Důslednému provedení reorganizace brání i to, že reorganizované složky rozhodují, resp. se spolupodílejí na tvorbě záměru reorganizace;
- c) Negativním faktorem ovlivňujícím strukturu ústředních orgánů státní správy je i lobbyismus. Jednotlivé ústřední orgány státní správy při tvorbě působností fungují jako konkurující si soupeři. Změny ve struktuře ministerstev byly dosud (zpravidla) prováděny tak, že návrhy na změny v organizační struktuře ministerstva realizovalo dotyčné ministerstvo (nebo se přinejmenším na návrhu podílelo). Důsledkem toho bylo, že nové organizační struktury přednostně zohledňovaly potřebu zachování dané instituce, a nikoliv její funkčnost. Reorganizace ústředních orgánů státní správy je dosud v podstatě pojmána především jako přesouvání židlí. Manažeři jednotlivých ministerských pracovišť v první řadě sledují i zachování své vydobyté pozice.

Základní problémy fungování veřejné správy v ČR

Analýza podstatných rysů celkového vývoje veřejné správy v uplynulých letech signalizuje tyto základní problémy:

- nízká úroveň (kvantitativní i kvalitativní) občanských participačních aktivit
- nedostatečná organizační vyzrálост a reprezentativnost sítě stavovských a profesních organizací
- nízká úroveň důvěry veřejnosti v instituce státní správy i samosprávy
- relativně vysoká (a také tak pocítovaná) nestabilita, provizornost organizačních, institucionálních a informačních vazeb v rámci systému veřejné správy
- pro občany nepřehledný, organizačně komplikovaný a ekonomicky neefektivní systém správy
- přežívající silné centralizační tendence ve veřejné správě
- nejasná dělba práce a dělba zodpovědnosti mezi politiky a úředníky ve veřejné správě
- absence profesionálního managementu veřejné správy
- nízká úroveň ekonomické odpovědnosti za učiněná rozhodnutí (tradice kolektivního rozhodování, převaha ad hoc rozhodnutí s podceněním dlouhodobých rozpočtových a majetkových dopadů)

- zbytnělý administrativní aparát soustavy veřejné správy se složitými vnitřními organizačními a informačními vztahy (doprovázený paradoxně nedostatkem špičkových odborníků ve veřejné správě)
- vysoký důraz na legalismus v činnosti veřejné správy (s důsledky ve vysoké převaze oborově orientovaných struktur nad strukturami průřezovými, v nízké úrovni vnější koordinace s podnikatelskou veřejností i s dalšími stupni veřejné správy a ve vysokém důrazu na běžný, rutinní chod na úkor strategického řízení)
- vysoká fluktuace ve výkonných aparátech veřejné správy
- nízký společenský status a nedostatečné ohodnocení práce úředníka veřejné správy
- nízká úroveň administrativní kultury ve výkonných aparátech veřejné správy (ve vztahu k občanské veřejnosti i ve vztahu k podnikatelům a investorům)
- nedostatečná míra a způsoby informování veřejnosti o činnosti veřejné správy
- vysoký stupeň fiskální centralizace a meziregionální solidarity zabudovaný do současné daňové soustavy v ČR a její rigidita, která znemožňuje využití daní jako nástroje stimulace pro spolupráci soukromého a veřejného sektoru
- vysoký počet příspěvkových a rozpočtových organizací a veřejných podniků, jejichž provozní ztráty představují obtížně průhlednou a obtížně regulovatelnou nárokovou výdajovou položku z veřejných rozpočtů
- absence dlouhodobého rozpočtového hospodaření.

V jednotlivých úrovních veřejné správy se tyto problémy projevují diferencovaně. Bez ohledu na to se veřejná správa jako celek vyznačuje nízkou profesionalitou, způsobenou zejména **nedocenením významu dobrého managementu** v tomto specializovaném oboru činností. Na centrální úrovni je zmíněný nedostatek zapříčiněn nezralostí politické kultury (vysoký vliv politických stran na obsazování jak ryze odborných míst ve veřejné správě, tak vedoucích funkcí, jejichž posláním je management správních institucí), na místní úrovni navíc absolutním nedostatkem kvalifikovaných řídicích pracovníků. Z výše uvedeného je zřejmé, že o kvalitativním posunu ve fungování české veřejné správy rozhoduje a bude rozhodovat jen v menší míře transformace formálních správních struktur a ve větší míře růst kvality jejich zaměstnanců. Ten má tři předpoklady: a) růst stability personálního obsazení správních orgánů a s tím spjaté odpolitizování – tomuto požadavku vychází vstříc nyní připravovaný Zákon o státní službě, b) vznik promyšlené soustavy vzdělávání pracovníků ve veřejné správě a c) soustava opatření ke zvýšení účinnosti vnější i vnitřní kontroly institucí a pracovníků veřejné správy.

Povaha reformy veřejné správy – zásadní přerod

Z výše uvedeného vyplývá, že současná veřejná správa v ČR je v mnoha ohledech nefunkční, a to jak pokud jde o právní základ, tak nepřehlednou organizaci, nákladnost a nízkou kvalitu služby. V České republice je aktuální **zásadní reforma celého systému veřejné správy**, v níž se musí prosadit souhrn principiálních přeměn nahrazujících správu totalitního státu (zdeděnou po roce 1989) a obnovujících model demokratické veřejné správy – nikoli ale jako vnější diktát, nýbrž jako vnitřní nutnost vyplývající z potřeb transformace české společnosti. Přitom se lze jen částečně opírat o starší domácí tradice (např. předválečné Československo, Rakousko-Uhersko).

Dosavadní postup reformy veřejné správy

Bezprostředně po roce 1989 se podařilo vybudovat vnější institucionální rámec demokratické správy společnosti (demokraticky zvolený Parlament, nahrazení soustavy Národních výborů institucemi místní samosprávy apod.) Po tomto úvodním kroku se na dlouhou dobu další

kroky reformy zastavily – důvodem zde byla jednoznačně **absence politické vůle**. Politické zadání o smyslu reformy veřejné správy, kterým je zajištění ”malého, ale silného” státu a současné posílení úlohy regionální a lokální samosprávy, se tudíž po dlouhou dobu (do roku 1997) rodilo pomalu a polovičatě – v důsledku toho postrádaly realizované změny v systému veřejné správy jednoznačné zacílení a byly diktovány spíše aktuální politickou potřebou než promyšlenou a konsensuální strategií.

Koncepce reformy veřejné správy

Průlom z tohoto hlediska představuje přijetí ústavního zákona (naplňujícího dikci Ústavy z roku 1993) o vyšších územně samosprávních celcích v roce 1997, který počítá se vznikem krajské samosprávy v roce 2000 (resp. k 1. 1. 2001). Novým příznivým signálem se v březnu 1998 stalo usnesení vlády (203/1998) k dalšímu postupu vlády k reformě veřejné správy – vynucené mj. masivní kritikou ze strany EU. Vlastní reforma veřejné správy však byla zahájena až v roce 1999. Jejím obsahem je **přestavba veřejné správy zahrnující reformu obecní a krajské samosprávy, reformu centrální a územní státní správy, regulatorní reformu, právní úpravu státní služby, systém vzdělávání ve veřejné službě a dotvoření správního soudnictví**. V praktické rovině se realizoval daný obsah prostřednictvím 13 zásadních legislativních norem, projednaných a schválených v roce 2000 Parlamentem ČR. Všechny tyto normy vycházejí z **modelu sloučené veřejné správy**, tedy organizačního prolínání výkonu státní správy a samosprávy na všech stupních.

Etapizace změn v organizační struktuře veřejné správy

Prvním a klíčovým krokem v racionalizaci současné nepřehledné, obtížně kontrolovatelné a neefektivně pracující soustavy orgánů veřejné správy je zřízení orgánů krajské samosprávy (rok 2000). Ustavení tohoto článku (14 krajů) bude provázeno zrušením stávajících detašovaných pracovišť ministerstev v jednotlivých krajích a redukcí počtu územních orgánů státní správy se speciální působností – již dnes je ovšem zřejmé, že o tento důsledek vzniku krajského článku správy bude ještě třeba svést politický boj.

Obsahem druhé etapy procesu institucionální přestavby veřejné správy v ČR (v časovém horizontu let 2002–2003) se stane postupné ”rozpouštění” okresních úřadů přenosem jejich kompetencí jednak směrem nahoru na krajský stupeň, jednak směrem dolů na vybrané pověřené úřady.

Konečně třetím, a nejnáročnějším, krokem se stane přestavba obecní struktury (cca do roku 2010). Jeho hlavním nástrojem bude ekonomická motivace obcí ke slučování činnosti (cestou všeobecných a účelových svazků obcí), aniž by obce zcela ztratily svou právní samostatnost.

Reforma veřejné správy se neváže jen k institucím, ale i k činnostem

Reforma veřejné správy zdůrazňuje ”obstaravatelskou” a nikoli mocenskou úlohu státu a nižších vrstev veřejné správy. Je tedy především reformou činností. V tomto smyslu jde o posílení **strategického řízení a koordinačních aktivit, zkvalitnění legislativní činnosti, zdokonalení regulačních procesů a rozšíření partnerské komunikace ve vztahu k veřejnosti**.

Pokud jde o strategické řízení, stává se v období dynamicky se měnících vnějších podmínek existence ČR a zásadních proměn jejích politických, ekonomických a správních institucí zabezpečení strategické dimenze rozhodování jednou z klíčových inovací ve veřejné správě. Poznání, že bez kvalitní a veřejně akceptované strategie nemůže své funkce účinně plnit ani

vláda, ani místní orgány, se ovšem neprosazuje snadno – naráží často jednak na politickou (ideologicky podbarvenou) nevělu, jednak na nechut' výkonných pracovníků veřejné správy své chování disciplinarizovat a učinit snáze kontrolovatelným. O tom, že i v této sféře dochází k pozitivnímu vývoji, ostatně svědčí i zahájené práce na **Vizích rozvoje ČR**. Touto iniciativou vláda čelí i výzvě ze strany EU na jasné deklarování rozvojových priorit v souvislosti s přístupem ČR k EU.

Většina procesů, jejichž prostřednictvím veřejná správa vykonává své funkce, má průřezový charakter. Efektivnost správy je v tomto ohledu **ztížena existencí a převažujícím vlivem parciálních (resortních) pohledů na úkoly správy, z toho plynoucími překážkami v plynulé komunikaci uvnitř veřejné správy a podceňováním "nadresortní" koordinace.**
Reforma ústřední státní správy

K základním rizikovým faktorům reformy veřejného sektoru patří, že soudobé působnosti ústředních orgánů státní správy jsou definovány nesystémově. Zákon je definuje pouze popisně, bez funkčních souvislostí. Nesystémový způsob definování působností se projevuje i v tom, že chybí funkční vymezení horizontálních vazeb mezi jednotlivými ministerstvy. V důsledku toho nejsou dostatečně stanoveny koordinační vazby mezi jednotlivými ministerstvy.

Jak upozorňují analytické dokumenty k reformě veřejné správy, současná struktura ústředních orgánů státní správy je poznamenána vysokým stupněm centralizace. Na základě analýzy tzv. kompetenčního zákona i obsahové analýzy skutečné činnosti jednotlivých ministerstev lze vyslovit závěr, že činnost ústředních orgánů státní správy má především operativní (a nikoli koncepční) charakter. Tomu odpovídá i organizační struktura jednotlivých ministerstev a jejich personální vybavení. Důsledkem toho jsou systémové poruchy projevující se např. v tom, že ústřední orgány státní správy se ve své činnosti nesoustřeďují na koncepční, strategické, koordinační a manažerské funkce, ale na funkce operativní, které svým obsahem patří do nižší roviny řízení. Zároveň existuje nízká úroveň horizontální koordinace mezi jednotlivými pracovišti daného ministerstva. Dosavadní existující struktura jednotlivých ministerstev (tedy nezohlednění skutečných potřeb k výkonu státní správy v dané oblasti) způsobuje potíže v komunikaci mezi jednotlivými ministerstvy. Nejsou např. využívány možnosti standardizace pracovních postupů v řízení i výkonu státní správy jednotlivých ministerstev (a to jak v rámci daného ministerstva, tak i mezi ministerstvy navzájem).

Reforma veřejné správy a informatizace

Šance na změny v efektivnosti fungování existují i v oblasti informatizace. Na jednotlivých ministerstvech sice existují informační systémy, ale ty nejsou v rámci jednotlivých ministerstev dostatečně propojené tak, aby umožňovaly bezprostřední využívání informací. Informatizace veřejné správy je chápána pouze jako sběr dat. Důsledkem je, že informační systémy nejsou (až na výjimky) používány jako nástroje pro podporu manažerského rozhodování při alokaci veřejných zdrojů, koncepční a programové činnosti atd. Informační systémy mají takovou architekturu, že (v lepším případě) umožňují rozhodování na bázi zpětné vazby (feed back), což vede k tomu, že k případným korekcím (v lepším případě) nedochází průběžně (aktuálně), ale s časovým prodlením. Šance na kvalitativní přeměny leží v zavedení systému řízení na bázi předjímané vazby (forward feed back). Jí lze podstatně snížit riziko nízké kvality manažerského rozhodování. s tím souvisí i možnost konstituování informačního systému jako zdroje pro kontrolní činnost (veřejnou kontrolu).

Funkce veřejné správy v ekonomice a strategie jejich naplňování

Tržní transformace ekonomiky stavěla od roku 1989 (a staví i nadále) před veřejnou správu nové úkoly, jimž se správa musí přizpůsobovat. Na úrovni centrální jde o **podporu racionálního vývoje hospodářských proporcí cestou makroregulace, zajištění efektivního výkonu vlastnických práv státu, řízení procesu privatizace v podnikatelském sektoru a vytváření atraktivního podnikatelského prostředí**, na úrovni centrální i regionální pak o řízení a financování nově definovaného **sektoru veřejných služeb a rozvíjení partnerství mezi soukromým a veřejným sektorem**. Společnou výzvou pro centrální i regionální stupeň veřejné správy se stává v této souvislosti tvorba strategií rozvoje a od nich odvozených sektorových politik. Veřejná správa přitom disponuje značnými veřejnými finančními prostředky (veřejnými rozpočty prochází bezmála polovina ročního HDP státu) a rozsáhlým veřejným majetkem, jejichž alokace je nutné podřídit větší kontrole, tak aby se děla předvídatelně a v obecném zájmu rozvoje příslušné komunity. Hlavním předmětem reformy se z tohoto hlediska stává v České republice **organizace (včetně regulace) veřejného sektoru**. Bezprostředním úkolem je v této souvislosti delegování maxima možných kompetencí ve sféře nabídky veřejných služeb z centrální úrovně na úroveň regionální a obecní doprovázená náležitými změnami v soustavě veřejných financí (fiskální federalismus).

Zdokonalení regulačních procesů

Regulatorní reforma, která je dalším průřezovým jevem, jenž ovlivní charakter činnosti veřejné správy, má smysl ve zvýšení účelnosti regulace občanského a hospodářského života prostřednictvím zákonů, právních předpisů a dalších podzákonných norem, kontrolních mechanismů, auditů apod.

Komunikace s veřejností

Podstatným smyslem reformy veřejné správy je změnit vztah veřejné správy k občanské veřejnosti. To se týká jak věcné správnosti, zákonnosti, rychlosti a přesvědčivosti rozhodování, tak i chování a jednání úředníků a představitelů veřejné správy. Cílem je přitom posílit právní jistoty v této oblasti a současně vytvořit podmínky, které budou co nejméně podvazovat svobodné rozhodování občanů a soukromé podnikání. V reformě veřejné správy je tak třeba položit důraz na nebyrokratický přístup a pěstování partnerství, zejména pokud jde o tvorbu podkladů pro strategická rozhodnutí.

Ohrožení a příležitosti

Reforma veřejné správy v ČR je již nastartovaným strategickým procesem, který přináší šance v té míře, v jaké bude realizován jako komplex a v jaké se podaří ochránit pilíře, jež mu byly dány do vínku: přibližování se nárokům na veřejnou správu v kontextu přípravy na členství i samotného členství v Evropské unii, decentralizace a regionalizace správy a posilování jejích mediačních aktivit (funkce služby veřejnosti).

Hrozbu představuje reforma veřejné správy potud, pokud bude ve jménu dílčích politických zájmů rozměňována a oportunisticky zdržována a zpochybňována (např. ze strany postižených pracovníků veřejné správy) nebo dokonce zmrazena. v reformě veřejné správy přitom nejde o dogma a čistotu ideálů – šancí se stává až v okamžiku, kdy se podaří najít

styčné body mezi výše uvedenými ideovými pilíři reformy a praktickým řešením reálných problémů, na něž fungování veřejné správy doposud naráží.

Podmínky vývoje veřejného sektoru

Výchozí stav a vývojové trendy

Veřejný sektor je od systémových přeměn (uskutečněných po listopadu 1989) v procesu permanentních změn. Tyto změny jsou provázeny organizačními, strukturálními a funkcionálními zásahy do fungování veřejného sektoru. Pro analýzu vývoje veřejného sektoru je potřebné blíže identifikovat faktory, které ovlivňují soudobý stav ve veřejném sektoru a jsou i v budoucím vývoji významnými činiteli podmiňujícími fungování veřejného sektoru jako poskytovatele veřejných služeb pro občany ČR.

K těmto faktorům zejména patří:

- Politické rozhodování o vlivu státu a veřejného sektoru při poskytování služeb obyvatelstvu (především rozhodnutí o rozsahu a podmínkách činností veřejného sektoru);
- Stárnutí populace v ČR (a s tím související problém hledání rozsahu poskytovaných veřejných služeb financovaných zejména formou sociálních a mandatorních výdajů);
- Budoucí členství ČR v EU (a s tím související pravidla politické hry při řešení reformy veřejného sektoru v ČR).

Ohrožení a příležitosti

Řešení problému rozsahu činností veřejného sektoru jako poskytovatele veřejných služeb obyvatelstvu bude i v budoucnu závažným teoretickým i praktickým problémem. V podmínkách politické scény ČR se bude tento problém projevovat jako soutěž mezi dvěma základními alternativami nabídkových spotřebních politických košů a bude oscilovat mezi liberálním a sociálním paradigmatem, jak řešit vliv státu ve veřejném sektoru. Je žádoucí, aby v otázce rozsahu působnosti veřejného sektoru a vlivu státu byl mezi demokratickými parlamentními politickými stranami hledán konsensus. Potřeba jeho dosahování je zvyrazňována specifikou názorů (formálním akceptováním liberálních hodnot českou veřejností) na straně jedné a praktických sociálních postojů české společnosti (s důrazem na jimi prakticky požadované široké sociální zabezpečení) na straně druhé. Toto **názorově postojové schizma české společnosti** bude pravděpodobně silně přetrvávat i v dlouhodobém časovém horizontu. Spor o rozsah činností veřejného sektoru, jako poskytovatele veřejných služeb, bude prakticky omezovat i politické subjekty liberalistického paradigmatu v náhledu na roli státu, a v praktické rovině i omezovat možnosti realizace štíhlého veřejného sektoru. Praktické postoje občanů ČR budou v oblasti politického rozhodování nutit i liberalisticky orientované politické strany k příklonu ke komunitarismu. To je šance zejména pro politické subjekty prezentující sociální paradigma role veřejného sektoru, i naděje na nalezení konsensu v oblasti reformy veřejného sektoru. Na straně druhé však tato skutečnost omezuje tvorbu alternativ a manévrovací možnosti pro reformu veřejného sektoru všech zainteresovaných subjektů, neboť je nutí zohledňovat požadavky voličů, přičemž poptávka po veřejných statcích stále převyšuje nabídku veřejných služeb.

Ve střednědobé perspektivě, v souvislosti s členstvím ČR v EU, **začne v ČR působit relativně nový faktor – v oblasti poskytování veřejných služeb bude totiž docházet k postupné harmonizaci a konvergenci se sociálními politikami členských zemí EU.** Na jedné straně, s ohledem na dlouhodobý výhled demografického vývoje v ČR, budou působit silné tlaky na systém sociálního zabezpečení (s tendencí rychlého růstu tzv. mandatorních výdajů), a na straně druhé bude třeba řešit reformu sociálního zabezpečení tak, aby z pohledu mikroekonomického spotřebitelského chování nevyvolávala rušivé jevy (např. systémem sociálních dávek nezpůsobovala past chudoby).

Za předpokladu, že porodnost zůstane na dnešní nízké úrovni, stane se ČR zemí EU s vysokým podílem postproduktivní populace. To bude vyvolávat silný tlak na systém sociálního zabezpečení. Mandatorní výdaje budou představovat značnou zátěž pro veřejné rozpočty. Tento tlak bude nutné řešit reformou systému veřejného financování a zejména reformou systému sociálního zabezpečení. Daný tlak bude zesilován i naším členstvím v EU, skutečností, že ČR bude zavázána respektovat Maastrichtskou dohodu, tj. udržet primární deficit státního rozpočtu pod hranici 3 % HDP a veřejný dluh pod hranici 60 % HDP.

Šancí pro řešení uvedených problémů je **reforma veřejného sektoru.** Reforma veřejného sektoru je **permanentním procesem**, jehož trajektorie má dlouhodobé výhledové linie. Z krátkodobého a střednědobého časového horizontu leží těžiště přeměn veřejného sektoru v reformě ústřední, krajské a municipální roviny veřejné správy. V nich mají dominantní roli přeměny na úrovni ústředních státních orgánů. Jejich dosavadní fungování vykazuje vážné systémové chyby a indukují tak negativní důsledky pro činnost nižších rovin veřejné správy i pro fungování celého veřejného sektoru. (Viz předchozí paragraf.) Nutno zdůraznit, že v reformě veřejné správy spočívá i šance k hledání efektivní cesty fungování veřejného sektoru.

Soudobé návrhy na změny v reformě veřejného sektoru, na nichž se podílejí expertní poradenské týmy ze zemí EU za spoluúčasti expertů z ČR, se prosazují jen velmi pozvolna. Je to dáno jednak celkovým negativním klimatem ve společnosti, který urychluje svým postojem k reformě veřejného sektoru i politická elita ČR. Reforma veřejného sektoru je totiž přednostně pojímána jako střet politických zájmů, nikoli jako věc dlouhodobějšího konsensu. To se projevuje např. i v tom, že reforma veřejného sektoru je pojímána spíše jako záležitost resortu ministerstva vnitra, resp. jeho odboru pro reformu veřejné správy, a nikoli jako věc veřejná, jako veřejný zájem a veřejný statek.

Předpokladem reformních změn ve veřejném sektoru jsou i potřebné změny v odborné přípravě personálu. V tomto smyslu šance na změny spočívají zejména ve změně odborné připravenosti a profesní způsobilosti řídicích pracovníků veřejného sektoru, v jejich schopnosti používat moderní metody a postupy řízení. Tato možnost bude v realitě ve střednědobém časovém horizontu jen velmi složitě naplňována. Lze očekávat, že v tomto časovém horizontu bude ze strany manažerů veřejného sektoru i nadále absentovat používání vhodných manažerských metod a postupů, které by mohly vést k podstatnému zefektivnění činností ve veřejném sektoru. Určitý zlom lze očekávat až v dlouhodobém časovém horizontu (po roce 2010), kdy se prosadí nová generace řídicích pracovníků, která již bude potřebně kvalifikována.

Vývoj institucionálního rámce fungování tržních vztahů. Ekonomický růst a konkurenceschopnost české ekonomiky

Výchozí stav a vývojové trendy

Po deseti letech, která uplynula od listopadu 1898, během nichž prošla Česká republika procesem transformace od socialismu sovětského typu k demokratické společnosti a tržní ekonomice, lze konstatovat, že proces transformace není zdaleka ukončen a díky uplatnění neoliberální transformační strategie s českými inovacemi v podobě kuponové privatizace je spojen s mnoha závažnými problémy jak v institucionálním rámci fungování tržních vztahů, tak v oblasti restrukturalizace ekonomiky a její konkurenceschopnosti. Česká neoliberální strategie vytvořila podmínky pouze pro dílčí a velmi nerovnoměrnou modernizaci české ekonomiky a společnosti, což nevytváří vhodné podmínky pro vstup do postindustriální fáze rozvoje v podmínkách globalizovaného světa. Neoliberální transformační strategie nevedla ani k vybudování adekvátního institucionálního prostředí. S překvapením po deseti letech transformace zjišťujeme, že **vlastnická práva nejsou v České republice ani v současnosti dostatečně garantována**. Jedná se zejména o problém druhotné platební neschopnosti dosahující velkých rozměrů, nerovný vztah mezi věřiteli a dlužníky, v němž je věřitel rukojmím dlužníka, aj.

Vývoj institucionálního rámce fungování tržních vztahů

Institucionální změny jsou základem transformace a kvalita nově utvářených institucí ve významné míře determinuje výkonnost ekonomiky. Změny ústavy i zákonů směřovaly k vytváření prostoru pro obnovu a fungování soukromého vlastnictví, v určitých ohledech však byly nedostatečné či zcela defektní. **Zákony** vzhledem k častým dílčím novelám **jsou neprovázané** a v některých oblastech je dodnes **nevyhovující či nedostatečná legislativa** (zákon o bankovníctví, zákon o ČNB, zákon o konkursu a vyrovnání, legislativa v oblasti kapitálového trhu). I tam, kde jsou vyhovující zákony a podzákonné předpisy, shledáváme zásadní problémy s vynucováním zákona. **Alarmující situace je zejména v soudnictví, co se týče doby trvání procesů i kvality verdiktů.**

Výsledky české cesty privatizace jsou velmi neuspokojivé. Zejména kuponová privatizace a privatizace předem určenému zájemci (zpravidla manažerům) vedla k paradoxním výsledkům, kdy v sektoru bývalých velkých státních podniků vznikly specifické křížové formy vlastnictví, v nichž rozhodující úlohu často hrály velké banky, až do nedávné doby s převahou státního vlastnictví (Komerční banka dosud). V sektoru velkých průmyslových podniků dosud převážně nevznikly efektivní struktury správy firem. Legislativa vytvořila stav, v němž **jsou dlužníci vůči věřitelům ve výrazné výhodě**, což představuje jednu z významných příčin krizového stavu bankovního sektoru po celou druhou polovinu 90. let. Legislativa a její vynucování zatím nevytvářejí dostatečný rámec pro úspěšné postihování hospodářské kriminality (tunelování aj.), což ve spojení s dalšími faktory vede k regenerování neformálních institucí a hodnot přetrvávajících ze společností sovětského typu, **podporuje kořistnické chování a úsilí o získávání renty** (rent seeking). **Státní správa je neefektivní a veřejné finance nefungují** podle standardů vyspělých zemí, neproběhla reforma veřejného sektoru a reforma státní správy je na samém počátku.

Ekonomický růst a konkurenceschopnost

Dílčí modernizace spojená s mnoha vážnými nedostatky se projevuje v **nízké makroekonomické výkonnosti české ekonomiky, kde došlo v výrazném zhoršení po roce 1996, i v nedostatečné konkurenceschopnosti** většiny českých firem. Česká ekonomika se stala v zásadě tříposchodovou ekonomikou. Nalezneme zde dynamický sektor konkurenceschopných firem v oblasti tzv. nové ekonomiky i zvládnutých moderních, ale i tradičních industriálních technologií. Jedná se zejména o firmy se zahraniční účastí, z nichž mnohé hrají významnou úlohu v exportu (např. Škoda Auto Mladá Boleslav a. s.) Druhým patrem je sektor malých a středních firem fungujících na bázi zvládnutých tradičních industriálních technologií. Třetí patro představují bývalé velké státní podniky, které neprošly restrukturalizací, jsou předlužené a řadu z nich čeká spíše bankrot než úspěšná restrukturalizace. I v relativně dobře fungujících firmách s účastí zahraničního kapitálu však převládá pro českou ekonomiku nevýhodná dělba práce. České firmy i dceřiné společnosti zahraničních firem převážně vykonávají tzv. zušlechťovací činnosti nebo pracují přímo ve mzdě, kdy jsou veškeré komponenty dovezeny ze zahraničí a hotové výrobky odebrány zákaznickou firmou. České firmy se zapojují do mezinárodní dělby práce převážně na základě tradičních industriálních činností s nízkou mírou přidané hodnoty a s nízkou ziskovostí. Všechny složitější díly a komponenty jsou zahraničního původu. Česká republika se tak výrazně posunuje do postavení levné dílny Evropy (zejména Německa) s důrazem na levnou pracovní sílu s tradiční industriální kvalifikací a na relativní blízkost zákazníkům v EU, což jsou v současnosti dvě rozhodující komparativní výhody české ekonomiky.

Nízká makroekonomická výkonnost spojená s vážnoucí restrukturalizací a modernizací vedla k tomu, že se až dosud nepodařilo s výjimkou některých oblastí nastartovat proces dohánění vyspělých zemí, který předpokládá ekonomický růst minimálně okolo 5 %.

Vývoj hlavních makroekonomických ukazatelů v ČR v letech 1993–2000 (v %)

Ukazatel	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000p
HDP	0,6	2,7	5,9	4,8	- 1,0	- 2,2	- 0,2	2,5
Inflace	20,8	10,0	9,1	8,8	8,5	10,7	2,1	4,5
Nezaměstnanost	3,5	3,2	2,9	3,5	5,2	7,5	9,4	9,3

k 31. 12.

Zdroj: ČSÚ, ČNB, predikce pro rok 2000 Newton Holding , a. s. – oddělení analýz

Reintegrace české ekonomiky do světové ekonomiky probíhala v 90. letech převážně na základě **tradičních industriálních hodnot a komparativních výhod**. Neoliberální transformační strategie vycházela z představ, že liberalizace zahraničního obchodu a pohybu kapitálu vytváří dostatečný základ pro přirozený proces vstupu do mezinárodní dělby práce. Za hlavní komparativní výhodu české ekonomiky byla považována relativně levná a kvalifikovaná pracovní síla s dlouhými industriálními tradicemi, jež měly motivovat příliv zahraničního kapitálu a měly vytvářet podmínky pro konkurenci v zahraničí. Bohužel se nebralo dostatečně v úvahu, že tyto tradice v podmínkách ekonomiky sovětského typu značně utrpěly a že jde o konkurenci v globalizovaném světě, jehož vyspělá část již značně pokročila ve vývoji k postindustriální společnosti a v němž je na tradiční industriální úrovni silná konkurence rozvojových zemí s mnohem levnější pracovní silou. Pokud bychom měli dlouhodobě spoléhat zejména na tradiční komparativní výhody (vedle levné pracovní síly poloha ve středu Evropy, tradiční know-how v některých odvětvích lehkého průmyslu, např. Prazdroj Plzeň, Budvar aj., a suroviny – stavební materiály, kaolin, sklářské písky, dřevní hmota aj.), vedlo by to postupně k poklesu reálných mezd a k další ztrátě relativního

postavení české ekonomiky ve světovém hospodářství. Bariéru svého druhu představuje i stále kapacitně nedostačující a kvalitou zaostávající technická infrastruktura.

Ohrožení a příležitosti

Institucionální rámec

Přetrvávající **nedostatečné garance soukromého vlastnictví** (neadekvátní legislativa, soudnictví, korupce) a nefunkční státní správa mohou komplikovat příliv zahraničního kapitálu a za určitou hranici vést k jeho odlivu z české ekonomiky, mohou vyvolat i tendenci k přílivu kapitálu spíše spekulativní povahy a podvázat příliv přímých investic přinášejících nové technologie. Negativní dopady by měl i na vývoj sektoru malých a středních firem převážně v českých rukou. Vedl by k reprodukci hodnot spojených s vyhledáváním renty a kořistnickým chováním. Zřejmě by významně zkomplikoval rovněž vstup ČR do EU.

Řešení problémů v této oblasti naopak vytváří podpora vstupu přímých zahraničních investic přinášejících nové technologie. To by mělo pozitivní vliv na vývoj sektoru malých a středních firem, vedlo by to k důrazu na hodnoty kreativního typu a vytvářelo předpoklady pro brzký vstup do EU. Významnou příležitostí je vytvoření **aktivní protržně orientované hospodářské politiky**, která by kultivovala faktory dlouhodobého růstu a přispívala k restrukturalizaci.

Ekonomický růst a konkurenceschopnost

Setrvání u tradičních industriálních komparativních výhod mohlo vést k pozitivnímu vývoji za jiných podmínek ve světové ekonomice. Mělo by jisté šance ještě v 50. či 60. letech 20. století. Od té doby prošla světová ekonomika zásadními změnami a tato strategie se stává potenciálně ohrožující. Její důsledná aplikace by vedla k dalšímu **zhoršení postavení české ekonomiky ve světové ekonomice** s perspektivou nárůstu konkurence ostatních středně rozvinutých a rozvojových zemí.

V průběhu posledních 20 let došlo ve světové ekonomice k zásadním změnám. Jedná se zejména o nové technologie tzv. nové ekonomiky, o úlohu nadnárodních společností a nové formy spolupráce mezi firmami. Nadnárodní společnosti jsou rozhodujícím činitelem transferu moderních technologií, ovládají tradiční trhy a na ty lze pak velmi obtížně pronikat. Setrvávání na tradičních industriálních komparativních výhodách znamená vstup do ostré konkurence s nově industrializovanými zeměmi, které disponují často modernějšími technologiemi v tradičních průmyslových odvětvích než Česká republika a mají navíc levnější jednotkové pracovní náklady, a s rozvojovými zeměmi. Výsledkem by postupně byl **pokles životní úrovně a zhoršování kvality života**.

Příležitostí zůstává **aktivní vytváření nových komparativních výhod** v podobě vysoké kvalifikace v oblasti moderních technologií, výdajů na vědu, výzkum a rozvoj a budování infrastruktury. Jedná se o politiku aktivního **kultivování faktorů dlouhodobého růstu**, jinými slovy o zvyšování ekonomického potenciálu české ekonomiky. To je jediná schůdná cesta k překonání současného stavu, kdy se česká ekonomika stává středně rozvinutou, nerovnoměrně modernizovanou ekonomikou. Jde o cestu z postavení levné dílny Evropy k moderní postindustriální ekonomice a společnosti, kdy se i v České republice bude rozvíjet výzkum a vývoj na vysoké úrovni a kdy i česká ekonomika bude schopna obstát v řadě oblastí v konkurenci s nejvyspělejšími ekonomikami světa. Pozitivní výsledky by tato modernizační

strategie měla přinášet ve spojení s řešením problémů v institucionálním rámci tržních procesů a s politikou aktivního motivování přílivu přímých investic. Cílem institucionálních reforem by mělo být vytváření vhodného prostředí pro rozvíjení soukromého podnikání a motivování zahraničních investorů ke vstupu do české ekonomiky.

Z takto orientované střednědobé strategie vychází již materiál vlády ČR ze 4. 5. 1999 Hospodářská strategie vstupu do EU: konkurenceschopnost, růst, zaměstnanost, solidarita, kde se píše o nezbytnosti střednědobé strategie „zajišťující udržitelný a všestranný rozvoj naší společnosti,... i udržení tempa rozvoje s nejvyspělejšími zeměmi v podmínkách globalizace ekonomiky a společnosti“ (str. 1). Klade se důraz na podporu vytváření informační společnosti, rozvoj vědy a výzkumu a podporu vzdělanosti. Zásadní význam by měla mít kultivace pracovních sil založená na všeobecné vzdělanosti, odborných znalostech a znalostech získávaných při práci. Důraz je třeba klást zejména na počítačovou gramotnost a znalost cizích jazyků, a především na schopnost jejich aktivního používání.

Základem zvýšení makroekonomické výkonnosti české ekonomiky s dynamikou přesahující alespoň o dva procentní body průměrnou dynamiku EU se vedle kultivace kvalitativních faktorů růstu musí stát příliv zahraničního kapitálu v podobě přímých investic a reálná a finanční restrukturalizace bývalých velkých státních podniků.

Vývoj politického systému

Výchozí stav a vývojové trendy

Současný politický systém zrcadlí především nedostatek tradice. Okupace v průběhu druhé světové války, krátká a chaotická poválečná epizoda, téměř půl století neomezené vlády jediné (komunistické) strany udělaly z předválečného demokratického Československa mýtus a legendu. Pro tradici multikulturního, multietnického a multinárodního Rakousko-Uherska to platí tím více. **Absence zažitá a na základě empirické zkušenosti reflektované tradice je základním problémem současného politického systému České republiky. Snaha vyrovnat se s tímto deficitem a utváření politického systému do podoby, kterou lze nazvat standardní, je základním trendem od listopadu 1989.** V tomto období česká politická scéna zaznamenala vývoj od všeobjímajících politických hnutí (Občanské fórum) přes jejich fragmentaci na proudy odrážející standardní politická uskupení a pozůstatky bývalého režimu (Komunistická strana Čech a Moravy) až po extrémní vycházející vstříc soudobému nacionalismu i populismu. Zároveň ovšem vznikly všechny podstatné instituty spjaté s demokratickým politickým systémem a lze pozorovat, že jejich pozice se postupně upevňuje a jejich vliv zesiluje.

Po listopadu 1989 se v ČR zformovaly uspokojivé podmínky pro demokratické fungování zastupitelských i exekutivních institucí na centrální a lokální úrovni. Politický systém umožnil rozvinutí politické plurality i elementárních forem občanské participace, inicioval transformaci ekonomiky a její liberalizaci, stal se hybnou silou změny vědomí veřejnosti a prosazení její orientace na základní hodnoty demokracie a uvedl Českou republiku do svazku demokratických zemí světa a Evropy. Zatím se však institucionálně ani funkčně plně nerozvinul a zůstává neúplný. V tomto smyslu dosud nevyužil všech potencií demokracie a umožňoval revitalizaci některých praktik bývalého režimu (korupce, klientelismus aj.) Teprve opožděně začíná vytvářet předpoklady k uplatnění principu subsidiarity, k širšímu využívání participativní a přímé demokracie či k uplatnění ve světě osvědčených doplňkových kontrolních mechanismů.

Politické strany

Půl století trávající deficit tradice demokratických politických stran se negativně projevuje hned v několika oblastech. **I silné parlamentní strany postrádají standardní voličskou a členskou základnu. Důsledkem je absence dlouhodobě prověřeného vzoru kariérního postupu politických kádrů. Malá členská základna politických stran nezdravě omezuje jak rekrutaci politického personálu pro aparát stran, tak kultivaci stranických špiček.** Důsledkem je vnitrostranické a mezistranické napětí, které přesouvá důraz z řešení věcných problémů na formování politických bratrstev.

Politické strany v České republice dosud nedostatečně plní své tradiční základní funkce. Především slabě a opožděně vyjadřují a hájí jak aktuální, tak zejména dlouhodobé veřejné zájmy a nedostatečně seznamují společnost, co pro jejich realizaci dělají. Málo se orientují na tvorbu a realizaci státní politiky v exekutivě a Parlamentu – místo toho často dominuje souboj o politickou moc, v podobě soupeření stranických egoismů. V důsledku toho většina parlamentních politických stran, které se dosud podílely na vládě, podceňovala soustavnou přípravu a kvalitní výběr reprezentantů státu a často přitom ustupovala lobbyistickým tlakům. **Politické strany rovněž často selhávají ve**

zprostředkovatelské funkci mezi občany a státem, kterou ponechávají živelné hře trhu s informacemi v médiích a lobbyistickým zájmům úzkých skupin. Zvláště nebezpečně ohrozila jejich státotvornou úlohu jejich izolace od velké části společnosti, mnohdy až sektářská uzavřenost, malá otevřenost vůči širší veřejnosti. Tím se do velké míry omezilo jinak zdařilé uplatnění politického pluralismu v celém polistopadovém období. Politické strany nejen že samy nebránily vytváření klientelistického klimatu **ve společnosti, nýbrž často se některé z nich stávaly jeho zdrojem.** Styl působení politických stran se dosud vyznačuje spíše zúženým **practicismem než uplatněním koncepčního přístupu.** Souvisí to s tím, že ve stranách vesměs neexistuje intelektuální život, **široce rozvinuté diskuse o vývoji ve světě, v Evropě, ve středoevropském prostoru i v zemi samotné, ani klubová či sdružovací činnost zachycující bezprostřední zájmy členů.** Vážnou slabinou politických stran je slabá úroveň jejich manažerských center, **která zatím nebyla dotčena prudkým vývojem inovací v řízení, např. teorií a praxí organizační kultury, a nedosahuje mnohdy ani manažerské úrovně průměrných průmyslových a obchodních organizací.**

Lze identifikovat rovněž tendenci k **jednostranné dominanci politických stran** v řízení společnosti, jež pronikla i do státních institucí a **ztížila tvorbu státní politiky a stranicky neutrální výkon státní správy.** Tento stav lze charakterizovat jako **zúženou podobu demokracie,** do níž se přenáší dosud jednostranně ideologicky orientovaný vliv politických stran, který stranický zájem povyšuje nad státní a snižuje akceschopnost a efektivnost státní politiky a vyřazuje velkou část společnosti z veřejné činnosti. S potěšením lze pozorovat, že v řadě případů, i z iniciativy politických stran, tento ideologismus slábne pod vlivem naléhavosti řešení věcných problémů a tlaku na vstup do evropských a euroatlantických aliancí (NATO, EU aj.).

Institucionální zakotvení žádoucích změn v politickém demokratickém systému se pro obtížné prosazování konsensu mezi politickými stranami v naší zemi neustále odkládá. Jde zejména o takové instituce, jako jsou pravidla financování politických stran, dlouho odkládaný zákon o střetu zájmů, vymezení vztahů mezi politickými stranami a státní exekutivou, např. pravidlo zákazu zneužívání státních prostředků a pracovníků pro stranické účely (jako jsou volební kampaně apod.), dále o neexistující zákonnou úpravu, jež by zaručovala stranickou neutralitu státního aparátu, a o možnost zavedení pravidla o nepřipustnosti zdvojování exekutivní reprezentace s poslaneckým mandátem, jež se v některých zemích osvědčila. Chronickým problémem se stává otázka ustanovení ombudsmana jako ochránce lidských práv. **Absence pravidel a nedodržování těch, která existují, je jednou z hlavních příčin dlouhodobého trendu prorůstání ekonomické a politické moci, který se projevuje v permanentních finančních skandálech a korupčních aférách. Dochází k očividnému narušování principu volné soutěže politických stran a k podlamování důvěryhodnosti celého systému parlamentní demokracie.**

Formy demokracie, političtí aktéři, komunikace v politice

U rozhodující části politiků zvítězila představa, podle níž politický systém má fungovat na striktně formální zastupitelské, tj. stranické bázi, která omezuje prvky přímé demokracie a neformální politickou účast občanů. Hlavní aktéři politického systému – zčásti přímo a nepokrytě – bránili snahám občanských organizací a iniciativ ovlivňovat rozhodovací procesy. Považovali tuto snahu za nelegitimní, protože různé občanské iniciativy či organizace neprošly ohněm voleb. Proto, i přes občasnou vstřícnou rétoriku, prakticky nechtějí otevírat politický systém širší neformální účasti občanů. Odkazují je na

formální rámec volebního aktu, který však z hlediska politické seberealizace občana a vývoje společnosti má jen epizodickou povahu a v moderní demokratické společnosti nemůže sám spolehlivě řešit problém zprostředkování stále různorodějších zájmů.

Politický systém s převahou důrazu na centrální zastupitelské instituce tak vedl k zanedbávání dalších institucionálních forem a možností své vlastní kultivace (dlouho odkládaný vznik krajských samosprávních orgánů, letité zpoždění v zavedení institutů ombudsmana a referenda, jen s průtahy přijímaná legislativa upravující činnost organizací občanského sektoru a podobně). Demokratický proces zprostředkování zájmů tak byl v ČR po řadu let poznamenán blokádou vazeb a komunikace mezi politickým centrem, dalšími politickými aktéry a občany samotnými.

Zatímco na místní úrovni existuje mezi institucemi politického systému a občanskými organizacemi silná vazba (dochází k personálnímu prorůstání obou sektorů, občanské organizace představují líheň lokálních politiků a jimi nastolovaná témata se poměrně rychle stávají součástí lokálního politického dění), na centrální úrovni dominuje u představitelů institucí politického systému rezervovaný odstup, až averze, které se v konečném důsledku odrážejí v nedostatku příležitostí pro občanské organizace ovlivňovat rozhodovací procesy. Zde je také zdroj značné nevole centrálních politických elit postupovat své kompetence dolů a také základní příčina pocíťované propasti mezi tím, „co my potřebujeme (lokální úroveň) a co oni v centru chtějí či dělají“. Občanské organizace, iniciativy, hnutí reflektují tento stav po svém. Čas od času probíhá revolta, jejímž pozadím je snaha zbavit politiky částí kompetencí, vnutit politickým stranám některá témata (od prezidentských kompetencí až po charakter a styl výkonu politiky) nebo způsobit opětovné přerozdělení politické moci z vůle lidu. Vzhledem k tomu, že tyto ad hoc mobilizace mají epizodický charakter, jejich dopad je nepatrný, ne-li negativní (po marném vzepětí veřejnosti přichází pocit, že karty byly opět rozdány bez nás). Navíc perifernost vůle občanů v mezivolebním období a volnou soutěž politických stran umocňují kartelové dohody, které vnášejí do politického diskursu náhradní (svá) politická témata. **Náhradní politická témata ovšem vytěsňují z veřejného diskursu podstatné věcné problémy,** například témata jako smíšená ekonomika, trvalá udržitelnost, komunitní rozvoj, sociální začlenění, mezisektorové partnerství a podobně. Parlament jako aréna volné soutěže politických stran a konfliktu levicových a pravicových idejí se tak odchyluje od svého poslání a funguje spíše jako nezbytná demokratická fasáda, která dodává legitimitu kabinetním rozhodnutím.

Neadekvátnost (až archaičnost) tematické agendy hlavních politických arén a zacílení politického systému obzvlášť dramaticky vystoupí do popředí v mezinárodním srovnání. Ve vyspělých zemích dochází od 70. let k přechodu od tzv. kvantitativní ke kvalitativní demokracii. Ta se snaží respektovat práva minorit, důsledně chránit lidská práva a občanské svobody a efektivně využívat poloformálních nebo neformálních horizontálních občanských sítí při nastolování a řešení věcných problémů. V podmínkách České republiky je tato orientace politického systému zatím podceňovaná a nedostatečná. Lze ovšem zaznamenat i náznaky zlepšení: fungující tripartita, veřejné diskuse k zásadním programovým dokumentům a některým návrhům zákonů. Podstatný je přitom vliv nezávislých médií a limitujícím faktorem jejich nedostatečná profesionalita.

Obraz politiky v očích veřejnosti

Důvěra obyvatelstva v politické instituce od začátku 90. let trvale klesala a dnes je značně neuspokojivá. V roce 2000 tři čtvrtiny občanů důvěřuje více občanským organizacím než politickým stranám. Politika je veřejností do značné míry vnímána jako uzavřená hra politických stran uplatňujících technokratické postupy vládnutí. Politici jsou v masmédiích prezentováni jako zkorumpovaní patroni tohoto stylu vládnutí, kteří hájí pouze své vlastní zájmy nebo zájmy svých politických stran. V průběhu posledních let došlo k zásadnímu zvratu v mediálním obrazu vládnoucích politických stran, dřívější přehnanou loajalitu vystřídala bezbřehá kritika.

Nízkou prestiž politiky živí do jisté míry sami politici nedostatečnou komunikací s občany, a do velké míry média. Přesto navzdory tomuto tlaku nedoznal okruh parlamentních stran, kromě vytěsnění pravicově extremistických republikánů z Parlamentu, mnoho změn. Volební účast ve srovnání se západní Evropou se kromě určitého výkyvu v senátních volbách neodchyluje od západoevropského standardu. Volební preference parlamentních stran se taktéž pohybují dlouhodobě v očekávaných relacích. Pocit skepse vůči politickému systému se po jistém výkyvu (fenomén blbé nálady, iniciativy „Děkujeme, odejděte“ aj.) vyrovnává v naději části občanů, že politické strany si ve svých řadách udělají pořádek, zkultivují se a budou schopny zastupovat jejich zájmy. Existují příznaky jistého posunu ve vztazích politických stran od tvrdé ideologické konfrontace ke kompromisu, až konsensu při řešení věcných problémů. **Obraz hluboké krize důvěry v politický systém a v politické strany se tak zdá být spíše umělým dílem masmédií než odrazem reálného stavu věcí ve veřejném mínění.** Občanům však dosud vadí malá otevřenost politických stran a jejich systému, a tak se mnozí z nich cítí být chyceni do pastí současných podmínek politického systému, který jim nenabízí jinou možnost než volit některou ze současných parlamentních stran. **Deficity v politické kultuře českého voliče i neúměrná uzavřenost, až izolace významných politických stran zatím stačily vyvolat selhání a odrazení občanských iniciativ od politických aktivit (neochota vstoupit do politických arén, neschopnost mobilizovat občany k dosahování věcných cílů).** Veřejnost v důsledku toho nezískala takovou politickou váhu, aby již ve větší míře představovala pro politický systém účinný kontrolní mechanismus.

Ohrožení a příležitosti

Zásadní rozvojovou příležitostí bude institucionální kompletace a strukturální a funkční rozvíjení dosud kusého politického systému. Bude třeba rozvíjet ústavní systém (včetně změn Ústavy, vymezení odpovídajícího místa Senátu v systému zastupitelských orgánů a doladování vazeb mezi ústavními činiteli země). Také volební systémy mohou doznat dalších funkčních úprav. Především však stále existuje značný prostor pro uplatnění dalších forem a obsahů komunikace a spolupráce mezi politickými aktéry (instituty ombudsmana, referenda, veřejných slyšení a diskusí) a dalších, specifitějších forem kontroly výkonu politické moci.

I když každá politická strana má tendenci soustřeďovat kolem sebe spojence, zatím nedošlo k funkční spolupráci dominantních politických stran s občanskými organizacemi. V případě další ztráty důvěryhodnosti politických stran a růstu důvěry veřejnosti k občanským organizacím lze, paradoxně, na pozadí této tenze spatřovat naději. Politické strany budou –

pod tlakem veřejného mínění a ve jménu rozšiřování a stabilizace své voličské základny – připraveny otevřít své mocenské struktury představitelům organizované veřejnosti, občanským organizacím a v konečném důsledku i přímo kultivovat styl své práce ve vztahu k občanům. Z občanského sektoru vyrůstá komplementární struktura k stávajícímu politickému systému – struktura, která bude plnit nejen funkci společenské kontroly moci, rezervoáru témat, aktéra řešení některých z nich, ale i zdroje kádrů pro profesionální politiku.

Průnik občanů do politického systému bude mít celou řadu forem. Jistou šanci zde může znamenat posilování kompetencí institucí krajů a obcí, v případě, že se nestanou jenom převodovými pákami stranických sekretariátů. Dá se předpokládat, že invaze informačních technologií do všedního života bude usnadňovat i přímou demokracii – účast lidí na politických konzultacích, referendu, plebiscitu, peticích a podobně. Oslabí se tím exkluzivita face-to-face komunikace s politickými celebritami a tím i prostor pro klientelismus a korupci.

A oslabí se také základní instituce modernismu – národní stát. Regionální a nadnárodní konotace budou pro kariéry a mobilitu lidí v politickém systému stále důležitější. Tento trend zřejmě povede ke vzniku nových politických stran – například regionálních a evropských. Jejich skutečnou roli dnes není možno přesně předvídat. Dá se však předpokládat, že kariérní řády politiků se stanou standardní součástí této profese – riziko negativních důsledků náhodného výskytu nekompetentních politiků se sníží.

Na české politické scéně ovšem nedojde k žádným dramatickým změnám. Kolem tří základních politických ideologií současnosti (sociálnědemokratické, liberální a konzervativní) budou konstituovány standardní politické strany. Jejich vedoucí pozice bude z času na čas ohrožována zprava nebo zleva, podle toho jak hluboký vzestup, nebo propad zaznamenají tak citlivé indikátory společenské pohody, jakými jsou bezpečnost ulic, míra sociální ochrany, hmotný životní standard nebo šance uplatnění nastupujících generací. Radikalizaci politické scény a ohrožování její standardní podoby mohou způsobit téměř výhradně jenom mimořádná ohrožení (kolaps ekonomiky, invaze migrantů z chudých krajín Východu, přírodní katastrofa velkých rozměrů a podobně) nebo masivnější výměna politických elit (pod vlajkou změny politického paradigmatu) překračující stabilizující rámec integrovaných evropských struktur.

Vývoj občanského sektoru

Výchozí stav a vývojové trendy

Velikost s struktura

Z hlediska mezinárodního srovnání se velikost občanského sektoru v ČR obecně jeví jako hluboce podprůměrná. Ovšem ve srovnání s postkomunistickými zeměmi střední Evropy je ČR zřetelně v čele. Co se týče odvětvové struktury, kopíruje občanský sektor v ČR obecný vzor typický pro daný region – těžiště (co do množství) občanských aktivit spadá do oblasti kultury, sportu a rekreace. Naopak relativně menší podíl aktivit vykazují oblasti vzdělávání, zdraví a sociálních služeb, které ve vyspělých západních zemích tvoří podstatnou část občanského sektoru. Uvedená anomálie vznikla v průběhu komunistické éry vývoje občanského sektoru, kdy z politických důvodů režim podporoval oblast sportu a rekreace a občanské organizace v oblasti vzdělání, zdraví a sociálních služeb zestátnil a převzal pod svou přímou kontrolu, kterou si ve velké míře podržel dodnes.

Hustá síť více než 70 000 občanských organizací rozmanitého zaměření relativně rovnoměrně pokrývá celé území ČR. Občanské organizace vyvíjejí svoji činnost i v obcích, které mají méně než 1000 obyvatel; mohou tedy působit jak na centrální, tak na regionální či lokální úrovni. Značná část občanských organizací působí i v mezinárodním prostředí, udržuje partnerské vztahy s jinými občanskými organizacemi v zahraničí, uchází se o granty různých zahraničních organizací, podílí se na zahraničním know-how a je dobře informována o nejnovějších metodách řešení sociálních problémů v EU. Dá se tedy říci, že občanský sektor je na vstup do EU připraven lépe než např. veřejný sektor. Z hlediska struktury zdrojů financování občanského sektoru se ČR řadí mezi země s dominantním postavením podílu prostředků pocházejících z vlastní činnosti občanských organizací. Veřejné zdroje (státní dotace) u nás pokrývají jen menšinu (39 %) příjmů občanského sektoru, přičemž např. ve Francii, Německu nebo Nizozemí výrazně převládají veřejné zdroje ve financování občanského sektoru.

Nedostatek politické vůle

Rychlý růst počtu občanských asociací v ČR po roce 1989 jako by dával za pravdu těm, kteří mluví o globální asociativní revoluci, která se světem šíří ve stínu jiných, nápadnějších projevů procesu globalizace. Do občanského (neziskového či nevládního) sektoru, který ve vyspělých zemích ostatní dva sektory (veřejný a komerční) vysoko převyšuje dynamikou svého rozvoje, jsou vkládány naděje, že svými levnými službami zabrání dalšímu šíření krize sociálního státu a vnášením participativních prvků do politického systému přispěje k prohloubení jeho demokratického charakteru. **Světový trend vtahování občanského sektoru do centra veřejné politiky však v ČR zatím nenašel adekvátní odezvu.**

Podíváme-li se na novodobou historii českého občanského sektoru, většina jeho aktuálních problémů v něm přetrvává už řadu let, a některé prakticky od jeho znovuzrození po roce 1989. Všeobecným trendem občanského sektoru v ČR je tedy velmi malá rychlost řešení, resp. neřešení jeho problémů, způsobená především nedostatkem politické vůle se jimi zabývat. **Prudký růst počtu občanských organizací nebyl doprovázen odpovídajícími a rychlými změnami v systému státní podpory ani v systému norem regulujících činnost těchto organizací** (např. systém financování občanských organizací z veřejných zdrojů je příliš centralizovaný, neprůhledný, konzervuje zastaralou strukturu sektoru a prostředky poskytuje jen krátkodobě).

Politici, veřejná správa a podniková sféra si na působení občanských organizací zvykají jen velmi pomalu a konsolidaci poměrů v občanském sektoru věnují pouze okrajovou pozornost. Zatímco komerční a veřejný sektor se v průběhu transformačního období těší vysoké pozornosti a značné finanční podpoře všech společenských aktérů, občanský sektor nebyl do transformačních úvah a koncepcí vůbec zahrnut a jeho rozvoj byl a je výrazně podkapitalizován. **Občanské organizace byly odsunuty na transformační periferii** i navzdory tomu, že svými aktivitami významně pomáhají odstraňovat či zmírňovat neblahé dopady ekonomické reformy, a to jak v podobě charitativních činností, tak formou poskytování pracovních míst pro nezaměstnané. Několik tisíc občanských organizací se zabývá i podporou rozvoje soukromého podnikání – nepřímo formou poskytování informací a pořádáním školení a přímo formou podpory konkrétních podnikatelských projektů.

Zájem politiků o problematiku občanského sektoru se začal mírně zvyšovat po volbách v r. 1996, kdy se změnil poměr parlamentních sil a došlo ke střídání na postech osob odpovědných za podmínky rozvoje občanského sektoru. Zhruba od té doby se podpora občanského sektoru stala součástí programů mnoha politických stran. K reálným změnám v řešení problémů financování a právní regulace občanských organizací však zatím dochází spíše výjimečně (viz např. odblokování Nadačního investičního fondu), a pokud k nim dojde, pak většinou jen velmi zvolna. **Současná situace v neziskovém sektoru dosud nebyla vládou označena za důležitý problém**, naléhavě vyžadující řešení.

Nedostatek politické vůle je také překážkou změny daňové regulace občanských organizací. **Málo stimulační daňové úlevy** pro dárců znemožňují občanským organizacím získávat touto cestou více prostředků. Tím jsou tlačeny k tomu více se věnovat výdělečným aktivitám, nebo se dostávají do stále větší závislosti na státu (neboť nadace zatím zásadní alternativu těchto dvou zdrojů nepředstavují). Za poslední tři roky lze tedy za jeden z nejvýraznějších trendů v neziskovém sektoru považovat zmitání občanských organizací mezi Skyllou přílišné závislosti na státu a Charybdou nadměrné komercializace jejich aktivit. Vzhledem k reálné stagnaci, či dokonce snižování podílu státu na financování občanských organizací je zřejmé, že cesta komercializace bude alespoň v dohledné době občanskými organizacemi stále užívanější strategií pro přežití.

Ve vztazích mezi veřejnou správou a občanským sektorem jednoznačně dominuje vztah spolupráce, konflikt se vyskytuje jen výjimečně a hraje zde okrajovou roli. Zkušenosti ze spolupráce jsou na obou stranách převážně pozitivní, i když se občanské organizace ve vztahu k veřejné správě stále cítí být více prosebníky než partnery. Spolupráce je poměrně intenzivní a dá se říci, že neziskový sektor s institucemi veřejné správy spolupracuje na všech jejích úrovních v masivním měřítku. Slabou stránkou této spolupráce je většinou absence formálních pravidel, která ji činí nepřiměřeně závislou na charakteru konkrétních osobností působících ve funkcích veřejné správy. **Absence pravidel otevírá úředníkům velký prostor pro skryté manévrování a pěstování klientelismu.**

Bludné kruhy

Špatná právní regulace ekonomické stránky činností občanských organizací vytváří vhodné podmínky pro šíření patologických jevů v tomto sektoru. Obavy zákonodárců ze zneužívání občanských organizací k nekalým účelům jsou však natolik přehnané, že mají sklon přijetí nových (potřebných) norem neúměrně oddalovat a prodlužovat období právního zmatku, které zase plodí zvýšené obavy, a tak dokola v bludném kruhu. **Obavy z možného zneužití**

také brzdí transformaci rozpočtových a příspěvkových organizací na občanské organizace (případně na organizace veřejnoprávní). Tím se uzavírají možnosti vzniku skutečného konkurenčního prostředí v oblastech školství, zdravotnictví a sociální péče. Prodlužuje se tak nerovnoprávné postavení občanských organizací vůči státním rozpočtovým a příspěvkovým organizacím poskytujícím služby ve stejných oblastech. Principiálně totiž platí, že dokud bude mít stát své vlastní servisní organizace, tj. rozpočtové a příspěvkové organizace, bude je vždy před soukromými občanskými organizacemi upřednostňovat.

Nevhodná legislativa přispívá k negativním jevům v občanském sektoru, které zhoršují jeho image v očích veřejnosti. Aby však došlo v tomto směru k výraznějšímu obratu, nestačí jen zlepšit legislativu, k tomu je nezbytné, aby se zvýšila vlastní **transparentnost občanských organizací** (např. důsledným uplatňováním role správních rad a zveřejňováním výročních zpráv). Tento trend zatím ale není dostatečně silný, a zejména na regionální úrovni a v malých organizacích se prosazuje těžko. Jak je známo, nízká míra průhlednosti občanských organizací a nedostatečná transparentnost finančních toků souvisejících s jejich činnostmi způsobují nedostatek důvěryhodnosti v očích veřejnosti, potenciálních dárců i státní správy. A nedostatek důvěry znamená méně příjmů, a tudíž i méně profesionality a větší omezení při řešení problému transparentnosti. Tím se uzavírá další bludný kruh fungování občanských organizací.

Odpor k integračním snahám

V posledních dvou až třech letech probíhá proces regionální a oborové integrace občanského sektoru, který úspěšně překonává atmosféru nedůvěry a strachu z oligarchizace (přetrvávající ještě z minulého režimu). Jeho výsledkem je zatím efektivní působení několika střešních oborových organizací a lokálních (regionálních) koalic občanských organizací. Doposud však **chybějí organizační struktury, které by mohly být partnerem pro vládu a Parlament** a které by byly schopny při jednáních s nimi účinně prosazovat zájmy občanských organizací.

Odpor k integračním trendům je stále velmi silný. Vytváření lokálních koalic zůstává spíše ojedinělou snahou, než aby se stalo standardním jevem. Při lobbování přetrvává netransparentní živelnost, **pokračuje spontánní oligarchizace**, a vyskytnou-li se skutečně profesionální snahy o řešení problémů na centrální úrovni, nejsou většinou dostatečně zajištěny co do množství kapacit. Navíc žádoucí řešení většiny z těchto problémů jsou nejasná a v rámci občanského sektoru nevyjednaná.

Staré versus nové organizace

Občanský sektor tvoří směs organizací, které lze z hlediska jejich vzniku rozdělit na staré (tradiční) a nové. Staré organizace přežily období socialismu, po jeho pádu některé z nich změnilý svůj název nebo se rozdělily do několika menších uskupení, ponechaly si však většinou svoji centralizovanou strukturu, mohutnou formální členskou základnu, stejný profesionální aparát, metody práce i kontakty z dřívějších dob. Jde zejména o vzájemně prospěšné organizace spolkového typu, jako např. občanská sdružení myslivců, sportovců, chovatelů, rybářů, včelařů, hasičů apod. Mezi staré občanské organizace však patří i odbory, profesní komory, církve, některé ženské nebo mládežnické organizace či sdružení rodičů a přátel školy. Nové občanské organizace se etablovaly hlavně kolem řešení tzv. nových problémů, jako jsou ekologické problémy, lidská práva, imigrace, narkomanie, bezdomovectví, chudoba, problémy postižených lidí apod. Nové občanské organizace mají většinou veřejně prospěšný charakter a starým organizacím vyčítají jejich uzavřenost do okruhu osobních zájmů svých členů, pěstování protekcionismu při získávání finančních prostředků od státu, nezájem o život uvnitř občanského sektoru a o rozvoj občanské

společnosti. Staré a nové občanské organizace mezi sebou soupeří o finanční zdroje a vliv na veřejnou politiku, což je obzvlášť patrné v oblastech, kde působí paralelně vedle sebe (problémy zdravotně postižených, žen, mládeže a ekologie).

Nezdravá rivalita starých a nových občanských organizací a slabá komunikace mezi nimi podporují trend duálního vnímání občanského sektoru všemi zainteresovanými aktéry. Vědomé i podvědomé snahy starých občanských organizací o izolaci dokonce způsobují jejich vyčleňování z občanského sektoru. Veřejnost vnímá občanské organizace především jako veřejně prospěšné charitativní organizace a staré vzájemně prospěšné organizace do občanského sektoru nezahrnuje, i když nejvíce participuje na jejich aktivitách. Pro ČR je příznačné, že mnoho obyvatel ani neví, co to občanský sektor je, není schopno vyjmenovat žádnou konkrétní občanskou organizaci, neboť např. ani nevědí, že jim dobře známý sportovní klub je občanským sdružením. Je to i proto, že od školních let se obyvatelům ČR nedostává systematického vzdělávání o občanském sektoru a významu občanské angažovanosti. Nelze se proto divit, že **občanský sektor u nás nejenže teprve hledá své místo ve společnosti, ale stále ještě nenašel ani svou celistvou tvář a identitu.**

Ohrožení a příležitosti

Konsolidace sektoru

Je známo, že pro vývoj občanských aktivit a jejich organizačních forem v celém středoevropském regionu za posledních několik desítek let je spíše než kontinuita charakteristická určitá diskontinuita. Jak se na dnešním území ČR střídaly demokratické a autoritářské režimy, procházel občanský sektor střídavě stadii perzekuce a rozvoje svých organizací. To mělo za následek vytvoření různých anomálií (typických i pro jiné postkomunistické země) a deformací, které díky špatně nastaveným mantinelům fungování občanských organizací nadále přetrvávají. Občanský sektor se tedy v ČR neutvářel organicky evolučním vývojem na základě dlouhé řady pracně vyjednaných konsensů, ale jaksi nárazově, a v posledním období spíše pod taktovkou svých elit, jež se až příliš často nemohou opřít o společný názor "kritického množství" občanských organizací a navenek působí dojmem roztržitosti, která podlamuje jejich schopnost jednat ve prospěch celku.

Občanský sektor se přitom konsoliduje nejen ve svých jednotlivých částech (odvětvích a regionech), ale i jako celek, to znamená usiluje o napravení svých deformací a o vytvoření vnitřního propojení a struktury, které mu dávají podobu svébytného celku. Tím, co mu chybí nejvíce, jsou právě vnitřní mechanismy, jichž by mohl využít ke své konsolidaci a zlepšení svého periferního postavení ve společnosti. Zkušenosti z posledních deseti let ukazují, že pokud občanský sektor nedozná vnitřních změn, změny v nevyhovujících pravidlech a podmínkách fungování pro své organizace (zejména co se týče daní, systému financování z veřejných prostředků či nekalé konkurence rozpočtových a příspěvkových organizací) prosadit nedokáže. Vzhledem k dosavadním pragmatickým postojům různých vlád nelze očekávat, že politici a státní správa sami od sebe rozeznají naléhavost situace a iniciativně přijdou s řešením, které bude občanským organizacím vyhovovat. Naopak, půjde-li vývoj dosavadními trendy, kdy shora dané mantinely brzdí rozvoj občanských organizací a nevyjednané, spontánní snahy o jejich nápravu ztroskotávají na nedostatku politické vůle nebo konzervatismu státní správy, bude to trnitá cesta chaotických pokusů a omylů, která ani po dlouhé době nemusí občanský sektor přiblížit k uspokojivému zvládnutí výzev, před kterými stojí.

Jak ulehčit sociálnímu státu

Sociální problémy zatěžují a budou stále více zatěžovat agendu sociálního státu. Zde mohou zejména organizace občanského sektoru hrát významnou – třebaže k základním úlohám sociálního státu stále doplňkovou – roli: především v ohledu začleňování potenciálně či aktuálně marginalizovaných skupin a jednotlivců do sociálního organismu. Typické jsou zde např. vzdělávací a rekvalifikační programy (nezaměstnanost), osvětová a poradenská činnost, poskytování speciálních pracovních příležitostí (staří, tělesně postižení, drogově závislí), pečovatelská činnost (osobní asistence), sociální a zdravotní služby v užším slova smyslu apod.

Artikulace, komunikace a reprezentace skupinových zájmů

Politické strany zůstanou v zastupitelské demokracii pravděpodobně hlavními subjekty soupeřícími (u voličů) o mandát k podílu na politické moci. Již nyní se ale projevuje jisté oslabování jejich reprezentativní role – tj. role univerzálních reprezentantů zájmů, postojů, identit na politickém poli. To souvisí zejména se souběhem tří tendencí:

1. proměny povahy politické agendy (slábnoucí ideologická provázanost nových politických témat – ekologické problémy, mezinárodní politika v postbipolárním světě, práva menšin, genetické inženýrství, obrana národních zájmů, apod.),
2. postupující rozklad ucelených třídních identit a tomu odpovídajících koherentních světových názorů u sociálních aktérů (voličů),
3. rostoucí heterogenita životních podmínek a stylů diferencovaných skupin.

Tyto tendence politickým stranám znesnadňují – ne-li znemožňují – sehrávat efektivně roli výhradních reprezentantů politických zájmů a identit jednotlivců. To ve svém důsledku představuje hrozbu oslabení legitimacy politického systému jako celku.

Zde se otevírá prostor pro výraznější roli občanských organizací jako reprezentantů a zprostředkovatelů specifických – a často nesusoudných – zájmů a identit. Jedná se o jiný druh reprezentace než u politických stran – především tady chybí formálně stvrzený mandát, jenž legitimizuje rozhodovací pravomoci. Občanské iniciativy proto fungují především jako kanály komunikace mezi veřejností (jejími segmenty) a politickými reprezentacemi (úřady). Vyjadřují specifické postoje a požadavky a prosazují je (argumentačně, demonstračně ap.) u politických reprezentací. Zároveň slouží jako kanály informací o mechanismech a kritériích politického rozhodování směrem k veřejnosti.

Protiváha procesům globalizace

Procesy globalizace přináší hrozbu bezohledné destrukce lokálních a regionálních prostředí, a to jak v ekonomickém, tak v kulturním slova smyslu. V důsledku nepříznivého vlivu globalizace dochází k sociálnímu vyčleňování celých společenství, komunit a kategorií obyvatelstva. Od občanských organizací jako od jednoho z nejvýznamnějších generátorů sociální soudržnosti lze očekávat, že dokážou podstatně přispět k eliminaci těchto negativních vlivů. A to i díky síti svých mezinárodních propojení, která umožňují i malým komunitám dávat o sobě vědět, hájit své zájmy, resp. vyvíjet tlak na globální instituce. Globalizace občanského sektoru, internacionalizace zástupců malých pospolitostí a komunit jim tak trochu paradoxně umožňuje čelit unifikačním vlivům masové kultury a dává větší šance na zachování kulturních zvláštností regionů a menších lokalit. Na druhé straně internacionalizace občanských organizací se již dnes významně podílí na šíření a inovaci kulturních vzorů usnadňujících adaptaci a orientaci občanů v globalizovaném světě a napomáhá postupu celé země z nevýhodné pozice na semiperiferii globalizačních procesů do jejich centra. Občanské

organizace přispívají ke zvyšování funkční gramotnosti a podporují začlenění komunit a regionů do aktuálního společenského a kulturního dění.

Vize role občanského sektoru ve společnosti

Česká republika se nachází v přechodném období, v němž se společenská role občanského sektoru významně mění. Občanský sektor je neodmyslitelnou součástí probíhajících transformačních procesů nejen díky svému hospodářskému významu a službám, které poskytuje, ale též díky svému přínosu k budování občanské společnosti. Jeho role by tedy neměla být vnímána jen jako vhodný způsob, jímž se stát může zbavit břemene části nákladů na zabezpečení služeb, které od něj obyvatelstvo očekává. Takovou vizi fungování občanského sektoru lze sice považovat za legitimní, ovšem nikoliv za dostatečnou. A to hlavně ze dvou důvodů.

Za prvé proto, že v našem prostředí je takový pohled příliš zjednodušující, neboť redukuje roli občanského sektoru na jakýsi servisní appendix státu nebo na nadstandardní doplněk služeb jím poskytovaných, případně v něm vidí možnost záskoku na poslední chvíli tam, kde to momentálně ve veřejném sektoru hoří. Proto je nezbytné tento pohled doplnit o vizi občanského sektoru jako autonomního partnera, který díky svým servisním postupům a metodám představuje legitimní alternativu ke státním servisním organizacím. Za druhé, vize občanského sektoru jako toho, kdo pouze řeší problémy sociálního státu, je nedostatečná i proto, že opomíjí demokratizační, resp. politickou dimenzi jeho působení ve společnosti.

Budování občanské společnosti, vzbuzování zájmu občanů o věci veřejné, podporování demokratického politického klimatu, ovlivňování směrů veřejné politiky, vytváření nárazníkového pásma mezi občanem a státem – to všechno jsou funkce, které by měl občanský sektor plnit, které však přesahují hranice čistě servisní role, podsouvané mu státními představiteli a částí veřejnosti jako jediné pravé a přijatelné. Proto je nezbytné doplnit představu o směřování vývoje občanského sektoru o vizi občanského sektoru jako společenského aktéra na všech úrovních, který je schopen reprezentovat autentické zájmy občanů a svými aktivitami vytvářet záruku demokratického vývoje a stability země. Občanský sektor tedy nikoliv jen jako doplněk veřejného, případně komerčního sektoru, ale také jako jejich alternativa a protiváha.

K tomu, aby mohl občanský sektor vystupovat v roli společenského aktéra, jsou nutné dva předpoklady. Prvním z nich je, že musí být schopen řešit problémy, kvůli nimž vlastně vznikl. Druhým předpokladem však je jeho schopnost koncepčně pracovat na sobě samém a posilovat svůj vnitřní rozvojový potenciál. To znamená, že občanský sektor musí umět koncepčně připravovat, organizovat a moderovat změny uvnitř sebe sama tak, aby došlo k synergickému efektu působení mnoha organizací. Jednat jako společenský aktér znamená formulovat a hájit své zájmy i prostřednictvím společných aktivit většího množství občanských organizací. Bez toho zůstává identita občanského sektoru roztržštěná a sektor jako celek není schopen vystupovat coby partner nejen na centrální společenské úrovni (tj. hlavně vůči vládě, ministerstvům a parlamentu), ale ani na úrovni regionální a lokální.

Vývoj sociálních vztahů, struktury a soudržnosti společnosti

Výchozí stav a vývojové trendy

Zdroje sociální soudržnosti

Sociální soudržnost (koheze) se rodí, obnovuje a zaniká v neformálních sítích nespočetného množství každodenních interakcí lidí, kteří se znají a navzájem mezi sebou kooperují. Generátory sociální soudržnosti jsou z hlediska jednotlivce přehledné komunity lidí, jako např. rodina, obec, sousedské nebo přátelské skupiny apod. Přežití každé z těchto komunit totiž bytostně odvisí od její schopnosti uspokojovat přirozenou potřebu svých členů někam patřit, tj. vytvářet mezi sebou pocity solidarity vázané na sdílenou kolektivní identitu. Na druhé straně, aby malé skupiny mohly dobře fungovat (např. odolávat vlivům industrializace a urbanizace) a aby přirozená solidarita, která se v nich utváří, mohla nerušeně prýštit a pronikat do vyšších pater organizace společnosti, musí se setkat s podporou institucí veřejné správy – státu. Tato podpora má však své meze.

Po roce 1989 prožívá česká společnost období, kdy se vymaňuje ze situace, ve které byla péče státu o její sociální soudržnost dovedena do nebezpečného extrému. Kolektivismus, navíc podbarvený marxisticko-leninskou ideologií, se za socialismu stal tvrdě prosazovanou normou společenského života. Podpora sociální soudržnosti ze strany státních institucí se změnila v donucování, nátlak, kontrolu a sledování každého občana. Kariérní postup byl podmíněn povinným členstvím v dobrovolných společenských organizacích, nad kterými měla dohled jediná státostrana. Do praxe byl uveden experiment, jehož dlouhodobým cílem bylo nahradit rodinu lépe kontrolovatelným pracovním kolektivem. Naštěstí rodina zvítězila, ale za cenu stáhnutí se občana z veřejného života do soukromí a širokého uplatňování tzv. morálky dvou tváří (jedna pro soukromí a druhá pro veřejnost).

Období po roce 1989 je charakteristické druhým extrémem, tj. rezignací státu na koncepční podporu sociální soudržnosti ve společnosti. Předstíraná soudržnost pracovních kolektivů a falešná nerozborná jednota pracujících lidí a komunistické strany byly vystřídány důrazem na individualismus, dravou soutěživost a odporem vůči kolektivismu jako takovému. Rozpad neautentické sociální soudržnosti umožnil změnu režimu, ale pak nedošlo k systematické práci na budování podmínek pro formování nových základů sociální soudržnosti, která by byla vhodná pro prostředí nového režimu. Stará sociální soudržnost už dávno nefunguje a nová se obtížně rodí bez adekvátní pomoci státu. V této situaci se nelze divit, že občané jsou dezorientovaní a že ve společnosti panuje zvýšená míra libovůle.

Pád komunismu a jeho marxisticko-leninské ideologie znamenal zároveň i zhroucení dvou dlouhodobých základních kolektivních identit v naší zemi – přívrženců a odpůrců režimu. V demokratické společnosti najednou už pro smysluplný život nestačilo být jen antikomunistou. Mnoho lidí si proto naléhavěji začalo klást otázku, kdo jsou a kam patří. Pro českou společnost bylo typické, že hledání nových kolektivních identit a na ně se vážící sociální soudržnosti se neorientovalo ani tak na posilování vztahů k již existujícím velkým komunitám, jako jsou národ nebo křesťanská obec, ale směřovalo spíše do lokálních, zájmových, profesních nebo jiných menších občanských komunit. Tato skutečnost se odrazila v trendu rapidního růstu počtu občanských organizací, mezi jejichž základní funkce patří formování, udržování a posilování kolektivní identity komunity, ve které působí, a tedy pěstování pocitů sounáležitosti mezi jejími členy.

Zanedbávání podpory komunitního života se v oblasti sociální soudržnosti projevilo zejména v citelném nedostatku důvěry mezi obyvatelstvem, úpadkem zájmu o věci veřejné a zakonzervováním nízkého rozsahu dobrovolnických aktivit. Společnost obtížně překonává dědictví neautentické sociální soudržnosti založené na třídní příslušnosti a vynuceném proletářském altruismu (zapojování se do socialistického soutěžení, brigádníčení a funkcionářství ve jménu oddanosti socialistickému režimu). Zdroje sociální soudržnosti české společnosti byly a jsou vážně poškozeny a vyžadují vnější podporu ze strany státu. Právě nedostatečná podpora komunit a deset let odkládané decentralizace veřejné správy podstatně přispěly k tomu, že česká společnost si z období své socialistické éry do značné míry podržela charakter sociálně dezintegrované masové společnosti, kde atomizované masy jsou lehce ovladatelné elitami. Místo otevřené občanské solidarity se zde nadále silně prosazují skryté, patologické formy sociální soudržnosti, jako jsou klientelismus, mafianizace a korupční komplicita.

Vliv sociální diferenciace na soudržnost společnosti

Základní dimenze sociální diferenciace v ČR je daná vztahem ekonomicky aktivních a nezaměstnaných. Náhlý výbuch nezaměstnanosti na úroveň kolem půl milionu osob je v desetimilionové zemi, která masovou nezaměstnanost naposled zažila v první polovině třicátých let, bezesporu jedním z nejvýznamnějších prvků znovuoživení polárně vyhraněných třídních vztahů a největším narušením sociální soudržnosti české společnosti od roku 1992. Je pravda, že do jisté míry je růst nezaměstnanosti nezbytným průvodním jevem ekonomických reforem směřujících k zefektivnění ekonomiky a zřejmě nebylo možné se mu vyhnout už jen z hlediska ekonomické přípravy pro vstup do Evropské unie. Na druhé straně řešení problémů velkých neprosperujících podniků bylo v první polovině devadesátých let uměle odkládáno, a proto je náhlost a rozsah výskytu nezaměstnanosti jevem v daném okamžiku převážně dysfunkčním.

Pozitivním trendem z hlediska sociální soudržnosti se naopak jeví proces zvyšování statusové konzistence, tj. vyrovnávání hladiny statusových charakteristik jednotlivců (výšky jejich příjmů, vzdělání, prestiže, podílu na moci apod.) Tento proces byl patrný hlavně u poměrně velké části středních a vyšších vrstev, tvořených zejména politiky a vyššími státními úředníky, manažery, právníky a jejich spolupracovníky, pracovníky finančních a pojišťovacích služeb, hromadných sdělovacích prostředků a zábavního průmyslu, informatiky a některých technologicky vyspělých odvětví průmyslu, těšících se konjunktury, např. výroby a oprav motorových vozidel, energetiky, také však výroby kovů a těžby nerostných surovin v tom rozsahu, ve kterém se udržela. V tomto případě šlo o posílení meritokratického (zásluhového) stratifikačního principu, jež se samo o sobě nesetkává s větším odporem veřejného mínění. Totéž se týká i značné části středních samostatných podnikatelů a malých řemeslníků, živnostníků a poskytovatelů moderních služeb (např. v informatice), pokud za jejich činností stojí dělnická kvalifikace nebo odborná kvalifikace středoškolská či vysokoškolská, popř. specifická kvalifikace manažerská či dovednost úspěšného chování na trhu zboží a služeb, a pokud nárůst zisků v tomto sektoru předstihuje růst mezd v míře odpovídající osobnímu riziku a vloženým prostředkům. Jisté obdoby souladu kvalifikace, charakteru práce a odměňování najdeme i u části kvalifikovaného dělnictva.

V řadě případů však došlo při zvyšování příjmů, majetku a také moci ve výše uvedených odvětvích a oborech (i v menších skupinách jiných sfér) ke vzniku extrémních disproportioní, které zjevně nejsou důsledkem uplatňování principu zásluhovosti. Týká se to manažerů, bankéřů, politiků, části právníků, jakož i některých populárních umělců a sportovců apod. Zejména však jde o podnikatele, kteří se extrémně obohatili, popř. dosáhli nekontrolovaného

mocenského postavení nelegálními a/nebo nemorálními postupy v procesu privatizace a její analogie, totiž nekalé politické soutěže. V těchto případech se dá mluvit o procesu vzniku nové vyšší střední až vyšší třídy, která částečně co do svých zdrojů navázala na tradice a zkušenosti nomenklatury i úzké vrstvy zbohatlíků za státního socialismu a již lze považovat za prvek nově vznikající kapitalistické sociální struktury. U této elitní sociální skupiny zbohatlíků, vzhledem k nepřiměřeně vysokým příjmům a rychle akumulovaným majetkům, v řadě případů však i vzhledem k nedostatečné úrovni vzdělání a kulturnosti, existují vážné pochybnosti o konzistentnosti sociálního statusu její velké části. Obdobně je tomu u té části středních vrstev, kde chybějící kvalifikaci nahradilo pouze majetkově a finančně podložené soukromé vlastnictví bez odpovídající kvalifikace. Tento typ sociální diferenciace ve prospěch bohatých a mocných se ve veřejnosti setkává v převážné míře se silným odporem hraničícím až s otevřenou nenávistí.

Dalším prvkem nově vznikajícího třídního uspořádání je vznik extrémně chudé části populace. Zhruba od roku 1997 až 1998 se ve společnosti, která skutečně chudobě v minulosti nepřivykla, dostali do jejího pásma, popř. do pásma osob chudobou ohrožených méně kvalifikovaní pracovníci nepreferovaných, popř. krizí zasažených odvětví a oborů, k nimž se postupně v roce 1998 a 1999 přidávaly narůstající počty pracovníků, jimž neprosperující podniky zadržovaly mzdy, především však nezaměstnaných na přechodnou dobu, v mnoha případech však i na dobu delší. Přičíst k nim musíme i členy (mnohdy neúplných) rodin nižších a středních vrstev s vyživovanými dětmi a část – zvláště osamělých a invalidních nebo dlouhodobě nemocných – důchodců, a to zejména na venkově, především v období poklesu reálných příjmů v roce 1998, ale i v současnosti. Za těchto okolností nelze než konstatovat, že příjmy, majetek a bezmocnost této početně narůstající skupiny se ocitají v tak významné distanci, až kontrapozici vůči poměrům panujícím ve vyšších středních a vyšších vrstvách, že se tu začíná utvářet třídní vztah, skutečně příznačný pro kapitalistické společnosti. Pro oba póly tohoto vztahu je charakteristická víceméně vyhraněná statusová konzistence na nejvyšší, popř. nejnižší úrovni.

Přičteme-li k chudé a na moci se nepodílející části obyvatelstva nezaměstnané, zvláště pak ty, u nichž nezaměstnanost trvá delší dobu, stávají se kontury rozvíjejícího se třídního vztahu zcela jasnými. Třídní vztahy je přitom třeba rozlišovat od vztahů meritokratické diferenciace především proto, že jejich základem jsou těžko průchodné trvalejší polární sociální charakteristiky: větší nahromaděné dědičné bohatství, zvláště pochybného původu, popř. nahromaděné na základě zvláštní soustavy preferencí, až privilegií poskytovaných mocenskými strukturami a specifickými sociálními kontakty klientelistického charakteru, proti rovněž dědičné chudobě, větší koncentraci moci, ať už politické, správní či ekonomické, proti bezmoci, příslušnost k odvětví nebo profesi s výlučným postavením na trhu proti odvětvím a profesím snadno nahraditelným atd.

Sociální soudržnost však ohrožuje i přežívající rovnostářství, tj. nevelké příjmové a majetkové rozdíly mezi kvalifikovanými dělníky a středními vrstvami velké části středoškolsky i vysokoškolsky vzdělaných úředníků a odborníků, zvláště těch, kdo jsou činní v odvětvích a oborech závislých na restringovaném státním rozpočtu. Nutným důsledkem je statusová inkonzistence části vzdělaných a kulturních odborníků střední vrstvy, především učitelů, zdravotního personálu, pracovníků výzkumu a vývoje, sociálních a kulturních pracovníků a některých jiných oborů ve státní správě, jejichž nízké materiální i mocenské postavení je v rozporu s jejich kvalifikací, charakterem práce a životním stylem. Rovnostářské vztahy se vzhledem ke své ekonomické disfunkčnosti a zjevné nespravedlnosti

vůči vzdělaným, kvalifikovaným a kompetentním pracovníkům nestávají základem zvýšené, nýbrž právě naopak, snížené sociální soudržnosti.

Sociální soudržnost je samozřejmě osudově spjata i s existencí dalších významných diferenciací (nerovností), které ji mohou jak oslabovat, tak podporovat. Jde především o vzdělanostní diferenciaci, mezigenerační napětí, etnické tenze, regionální diferenciaci a diferenciaci mezi pohlavími. Viz příslušné kapitoly této práce.

Ohrožení a příležitosti

Sociální soudržnost není něco, co je společnosti jednou provždy dáno. Její zdroje je potřeba neustále ošetřovat a tlumit sociální nerovnosti, které vedou k sociální exkluzi a konfliktům, tj. k rozpadu sociální soudržnosti. Je zřejmé, že stát nemůže sociální soudržnost společnosti naoktrojovat shora tak, jak to dělal za socialismu. Musí si však uvědomit, že důvěra mezi občany, jejich soudržnost je vzácný statek, jehož se naší společnosti výrazně nedostává (např. i v oblasti podnikání), je její slabou stránkou a komparativní nevýhodou. To, co může stát dělat, je poskytnout prostor a systém pobídek pro fungování mechanismů generujících sociální soudržnost. Může formulovat a uplatňovat koncepci veřejné politiky zaměřené na posilování komunit a svépomocných sítí, tj. na rozvoj schopnosti komunit zvládat své vlastní problémy, na mezisektorové partnerství reflektující odpovědnost podnikatelských subjektů za rozvoj komunitního života, na podporu občanských organizací usilujících o emancipaci a integraci komunit. Základní rozvojová příležitost v oblasti sociální soudržnosti společnosti proto spočívá ve změně postojů vlády k možnostem veřejné správy jako dodavatele služeb občanům a k schopnostem komunit a občanských organizací svépomocně řešit problémy, které se jich týkají. Je zřejmé, že na komunity a občanské organizace nelze přenést celou tíhu funkcí sociálního státu, ale komunity zejména ve spolupráci s veřejným a komerčním sektorem evidentně dokážou více než veřejná správa sama. Změna postoje vlády ve prospěch komunit je však možná jen za předpokladu reformy (decentralizace) veřejné správy, která otevře cestu k širokému uplatňování principu subsidiarity.

Druhou rozvojovou šancí pro sociální soudržnost představuje cesta přehodnocení a rekonstrukce veřejných politik obsahujících mechanismy, jež generují zvětšování sociálních nerovností a vedou k sociálnímu vyloučení celých vrstev nebo kategorií obyvatelstva.

V první řadě jde o snížení míry nezaměstnanosti a ohrožení ztrátou zaměstnání na funkčně nezbytné minimum cestou postupného ekonomického oživení a aktivní politiky zaměstnanosti včetně rekvalifikací a regionálně koncentrovaných aktivit státu, odborů, ekonomických struktur (systém tripartitního vyjednávání), tvůrců veřejného mínění apod., což představuje odstranění hlavní hrozby pro sociální soudržnost na makroúrovni společnosti. Nezbytné je také posílení individuální odpovědnosti nezaměstnaných samotných a jejich aktivity na trhu práce, popř. při hledání příležitostí pro samostatnou ekonomickou činnost. Předpokladem tu je takové nastavení parametrů sociálních podpor, aby se aktivní hledání zaměstnání vyplácelo. Včleněním ČR do Evropské unie a s tím spojeným zvýšením konkurence na trhu výrobků a služeb i trhu práce si čeští zaměstnanci budou muset zvyknout, že změna oboru činnosti a kvalifikace, případné stěhování, přechody na práce méně kvalifikované atp. se stanou součástí běžné existence.

Ani tato proměna chování však nemusí, pokud se nedostaví skutečně mimořádná konjunktura, vést k úplnému a trvalému zlepšení. I když části krátkodobě nezaměstnaných mohou

vypomoci rodinné úspory, pomoc příbuzných, krátkodobé příležitostné práce, sezonní práce jednotlivce nebo rodiny a jiné podobné zdroje, jsou všechny tyto možnosti v relativně krátké době vyčerpatelné. Pokud tedy nedojde k obratu ke konjunktuře v celku i v jednotlivých regionech, je značná část (zejména dlouhodobě) nezaměstnaných i s příslušníky svých rodin vystavena tísnivému, až devastačnímu působení chudoby a sociálního vyčlenění.

Problémy jako nezaměstnanost, chudoba, funkční negramotnost vedou k sociálnímu vyčleňování a narušování soudržnosti zdola. Na druhé straně již byly nastartovány procesy sociálního vyčlenění shora. Skupiny zbohatlíků a jiných příslušníků vyšší třídy se z důvodů bezpečnosti a lepší kvality životního prostředí stěhují do zvláštních čtvrtí a uzavřených satelitních městeček. Nemají zájem podílet se na komunitních aktivitách, nepřijímají roli mecenášů a vůdců společenského života a vědomě se izolují od zbytku populace. Další pokračování tohoto trendu v kombinaci s problémy chudoby bude sociální soudržnost společnosti významně narušovat a může vyústit i v chronickou (politickou) radikalizaci nižších vrstev společnosti.

Problémy odměňování přiměřeně kvalifikaci ve sféře závislé na státním rozpočtu a řídicího a platového postavení žen je nezbytné sice postupně, avšak neústupně řešit všemi prostředky ekonomické, sociální a vzdělanostní politiky státu tak, aby se existující sociální diferenciace prohlubovala ve směru k uplatnění kvalifikačního a zásluhového principu a oslabovala ve směru odstraňování nezasloužených privilegií. Jedině tak bude chápána jako spravedlivá a nebude na překážku spojování sociálních sil společnosti, i když se zajisté znovu střetne s vsudypřítomnou rovnostářskou kritikou. V dlouhodobé perspektivě je však potřebné si uvědomit, že náboj spravedlivé diferenciace, který proces meritokratizace v současnosti s sebou přináší, se postupně vyčerpá, neboť bohatství, které si dnešní meritokrati spravedlivě zasloužili, se bude dalším generacím předávat bez ohledu na jejich meritorní schopnosti.

Existence sociálních nerovností zatím není tak velká, aby již došlo nebo mělo dojít k přerušení sociálních kontaktů a dialogu mezi skupinami s odlišným postavením a zájmy. Na druhé straně pro střední vrstvy, které mají konstitutivní či integrativní úlohu v mnoha oblastech sociálního a ekonomického života, nebyla česká ekonomická reforma tak přínosná, jak se očekávalo. Navzdory veškerému přínosu transformace pro střední vrstvy v oblasti podnikatelské svobody, využívání a rozvoje kvalifikace a částečně i v ekonomických odměnách a prestiži, byla jejich expanze spíše omezena. To může mít značné následky pro budoucí sociální rozvrstvení: zatímco horní třídy budou zlepšovat svoji pozici bez omezení a chudí budou vždy dobře chráněni alespoň na úrovni životního minima, střední vrstvy se budou probíjet jen s potížemi. I když počet chudých zůstane v takové situaci nízký, může se posilovat sociální polarizace, neboť části středních tříd se budou hranici chudoby blížit. Vytváření lepších podmínek pro rozvoj středních vrstev se tedy jeví jako nezbytná podmínka pro zachování sociální soudržnosti české společnosti.

POTENCIÁLY ROZVOJE ČESKÉ REPUBLIKY

Základní sdílené hodnoty a orientace země. Postoje obyvatelstva

Výchozí stav a vývojové trendy

Soudobé společnosti se vyznačují výraznou **pluralitou hodnot**, které jsou často nesourodé, případně i konfliktní. Také česká společnost, která navíc prochází systémovými změnami, obdobím transformace, se vyznačuje různorodostí hodnotových orientací, jež je způsobena **spojením hodnot zděděných z totalitní minulosti** a dále hodnot, které jsou **součástí společnosti založené na pravidlech pluralitní demokracie, tržní ekonomie a právního státu**. Demokratický stát je založen mj. na existenci duchovních a mravních hodnot, respektovaných dostatečným počtem občanů. Sdílení alespoň základních hodnot umožňuje společnou spolupráci, omezuje konfliktnost a posiluje soudržnost společenství.

Hodnotová orientace není záležitostí osamělé volby izolovaného jedince, lidé si hodnoty osvojují prostřednictvím druhých, kterým připisují autoritu, a prostřednictvím skupin, s nimiž se ztotožňují a na jejichž názoru jim záleží; kromě malých základních struktur, které jsou rozhodující pro socializační proces (zejména rodina), se na budování žebříčku hodnot podílejí i mnohé další kulturní vlivy společnosti. Morálka je ovlivňována subjektivním faktorem přesvědčení i vnějšími společensko-normativními faktory (např. škola, církev, instituce, veřejné mínění, média apod.).

Z hlediska orientace lze hodnoty rozlišit na hodnoty vyššího a obecnějšího řádu, které vyjadřují světonázorové, náboženské a mravní orientace. Mezi charakteristické rysy těchto hodnot v českém kontextu patří **distance od příliš jednoznačných koncepcí, v mnoha případech končící skepsí nebo hodnotovým relativismem**. S tím souvisí i **skeptický individualismus** spojený s neangažovaným, na soukromí zaměřeným životním způsobem. Dalším rysem je **náboženská vlažnost a nedůvěřivost**, katolicismus chápáný spíše jako kulturní forma, způsob života a protestantismus jako protest; výsledkem je vysoký stupeň rozčarování z vytlačování vlivu náboženství z jednotlivých oblastí lidské činnosti vedoucí k hledání soukromého náboženství. **Nedůvěra a skepse k velkým projektům** vede k individualistickým reakcím směřujícím až k odevzdanosti, fatalismu, pragmatismu a anarchismu. Je zřejmá orientace na hodnoty zdůrazňující **věcnost, realismus, racionalitu a analytičnost**; zřetelný je jistý deficit generalizujícího abstraktního a spekulativního myšlení spolu s nedůvěrou k teorii. Obecným rysem je také **poetický pohled na život** se smyslem pro fantazii až transcendentní vztah ke světu.

Život ve sférách politiky, ekonomie, vědění a kultury se odehrává za přispění hodnot střední úrovně na rozdíl od hodnot proměnlivých, které se týkají způsobu života, spotřeby, módy a podobně.

Z hlediska trvalosti lze rozlišit dlouhodobé hodnotové orientace, které jsou ustálené, formovaly se na základě historických zkušeností, je možné je považovat za složky české mentality a identity, nicméně i tyto se mohou měnit a vnitřně diferencovat. Druhá skupina je tvořena střednědobými hodnotami, k jejichž radikální proměně došlo v důsledku Mnichova, druhé republiky (1938–1939), 2. světové války a vzniklých podmínek pro vznik komunistického režimu. Poslední skupina zahrnuje hodnoty vznikající po roce 1989.

Dlouhodobé prvky hodnotové struktury

Základní rysy hodnotových orientací Čechů a Moravanů vzniklé v 19. století působí v pozměněné podobě i v přítomnosti. Pozornost byla věnována sociálním opatřením a sociální politice zlepšující životní situaci nejen prostřednictvím státu, ale také organizované svépomoci.

V českých zemích se výrazně prolínaly prvky feudální, stavovské společnosti se společností kapitalistickou a liberální. V hodnotových orientacích se to projevovalo **silným a typicky střeoevropským napětím mezi hodnotami pospolitostními a u Čechů a Moravanů převládajícími hodnotami individualistickými**. Důraz byl kladen na hodnoty demokracie, v menší míře liberalismu, současně také konzervativismu. Součástí těchto orientací bylo **oceňování vzdělanosti, pracovitosti a národní solidarity s orientací na názorový střed, umírněnost, opatrnost a nenásilné řešení konfliktů**. Vzhledem k obecnému civilizačnímu i kulturnímu pokroku českého společenství té doby převládá důraz na praktické hodnoty, aktivismus a optimismus. Prolínajícím a také integrujícím prvkem hodnotových orientací se stal nacionalismus vázaný na úsilí o emancipaci národního společenství. Tyto hodnoty se uplatňovaly i v době mezi válkami, byly však doplněny důrazem na budování nového státu.

Střednědobé hodnotové orientace

Několik desetiletí kvaziobčanské české společnosti v rámci Rakousko-Uherska a dvacet let první republiky byly příliš krátkou dobou pro pevné zakotvení liberálnědemokratických hodnot v české společnosti. Druhá světová válka a 41 let trvající komunistický režim do značné míry zničily demokratickou, a zejména liberální tradici v českých zemích. Důsledky tohoto období, trvajícího s 3letou přestávkou 1945–1948 půl století, znamenaly: **destrukci základních měšťanských hodnot** (tj. poměru k soukromému majetku, právu, soukromí, nezávislosti), **omezování hodnot individualismu, destrukci liberálnědemokratických a také sociálnědemokratických institucí a hodnotových orientací, výrazné oslabení vlivu náboženství a církví, a také nenáboženských forem etiky a hodnot**. Dlouhodobě působila celková deziluze spojená s koncem 1. republiky, s vědomím bezmocnosti malých zemí vůči mocenské politice velmocí, ale také deziluze spojená se ztroskotáním představ o možnosti budovat "nezávislý československý model socialismu" a deziluze ze Sovětského svazu, zpečetěná okupací roku 1968. Totalitní typ režimu ovládaného komunistickou stranou vedl ke stahování lidí do soukromí, ke kultivaci pasivního individualismu a k nedůvěře vůči státu. Nucený kolektivismus vedl k celkové ztrátě solidarity členů české společnosti. V hlubších vrstvách myšlení tato zkušenost vedla k prohloubení již dříve **silného českého skepticizmu**. Ten byl spojen s postoji poslušnosti, nesamostatnosti, švejkování ve veřejné sféře a spoléhání se na pečovatelskou autoritu státu.

Hodnoty po roce 1989

Poslední desetiletí přineslo systémové změny vyžadující proměnu chování i hodnot. Lidé se snažili navázat na demokratické tradice 1. republiky, ovšem projevila se **destrukce základních mravních hodnot spojená s názorovým chaosem, neznalostí fungování moderního demokratického státu a důsledky dlouhodobé izolace od vnějšího světa**. Původně vysoký stupeň legitimizace nového režimu se začal oslabovat, poměrně velká část lidí ztratila důvěru k nově vznikajícímu státu, sílila politická deziluze a vytratil se původní morální náboj změn. I když v totalitním období docházelo k destrukci tradičních měšťanských, demokratických i liberálních hodnot, tyto hodnoty nebyly ve vědomí lidí zcela potlačeny.

Strukturu současných hodnotových orientací je možno rozdělit do několika oblastí. První je **orientace na rodinu, zdraví a štěstí**, která zahrnuje také touhu mít děti, být moudrý a uvážlivý, mít dobré bydlení, být osobně šťasten a žít ve svobodné zemi. Druhá oblast zahrnuje **orientaci na úspěch, bohatství, postavení**, které zahrnují touhu mít dostatek peněz, mít auto, úspěch v práci, jezdit na pěknou dovolenou, být atraktivní a být spokojený v lásce a sexuálním vyžití. Další oblast zahrnuje **duševní hodnoty a odpovědnost k životu**, což je interpretováno jako vytvoření něčeho, co po nás zůstane, být užitečným pro druhé, mít bohatý duševní život, věnovat se kultuře, umění a mít jistotu v Bohu. Poslední oblast zahrnuje **poklidné soukromí a aktivní život s přáteli**. Jedná se o touhu mít dost času pro sebe, prožít klidný život a mít dobré přátele.

Většina hodnot je univerzální, má stejný význam bez ohledu na věk, pohlaví a vzdělání, a to zvláště u položek být zdravý, žít v míru, být osobně šťasten, žít v dobré rodině a mít dobré bydlení. Důležitou skutečností je propojení rodinných hodnot s hodnotami společenskými. Obecně ve společnosti panuje příklon lidí k tradiční rodině ve smyslu spolehlivého zázemí, úcty, otevřenosti a svobody. Muži zdůrazňují tradiční uspořádání, ženy (s výjimkou nejstarší generace) požadují více rovnosti v dělbě rodinných rolí.

Úspěch v životě je ve veřejnosti vnímán na jedné straně jako bohatství a postavení a na druhé straně jako prožití hodnotného života. Jedno nevylučuje, ale také nepodmiňuje druhé. Hodnoty označované jako hédonistické trvale nabývají na významu, i když se objevuje tendence k postmaterialistickým postojům, zvláště u nejmladších a nejvzdělanějších členů české dospělé populace. K dosažení úspěchu je nejdůležitější: mít snahu vyniknout, prosadit se, být pracovitý a mít nadání či schopnosti. Mladá generace neklade proti sobě výkonový princip zásluhovosti (kariéra postavená na vzdělání, nadání, pracovitosti) a podnikatelský úspěch (riskování, pružnost, šťastný nápad, souhra okolností). Starší generace rodičů nespojuje cestu k úspěchu s výkonovým principem.

Ve společnosti roste **přijatelnost porušování norem slušného chování**, největší nárůst je spojen s oblastí ekonomiky; rozpojení etiky a ekonomiky je široce rozšířené a akceptované.

Mladá generace hodnotí režim po listopadu 1989 příznivěji než generace jejich rodičů. Obě generace jsou spokojeny se zahraniční politikou a kulturním vývojem, názory se liší na ekonomiku a vnitřní politiku. Občané jsou nespokojeni s úrovní ekonomiky (79 %), se sociálními jistotami (79 %), se životní úrovní (73 %), s vnitřní politikou (70 %) a s přeměnou hospodářství na tržní (62 %). Podíl spokojených mírně převažuje v oblasti demokracie (46 %), více v oblasti zahraniční politiky (53 %) a kultury (64 %). Lidé, kteří hodnotili probíhající společenskou transformaci jednoznačně pozitivně převažovali v letech 1993–96 nad jednoznačně nespokojenými. Změny nastaly v roce 1996, kdy záporná hodnocení převládla nad kladnými. Jako úspěšnou častěji hodnotí transformaci mladí lidé, vysokoškoláci, podnikatelé a lidé s dobrou životní úrovní. Nadprůměrně kritičtí jsou starší lidé, důchodci a ti, kteří nejsou spokojeni se svou životní úrovní.

Národ jako hodnota je oslaben, lze hovořit o poklesu pozitivního chápání tohoto vztahu (hrdost na vlastní národ, ochota něco dělat bez odměny pro národ atd.), s tím souvisí **tendence k xenofobii** ve smyslu odmítavého postoje k otevírání české společnosti vůči cizincům a imigraci vůbec, a to zvláště u jedinců vyššího věku (po 50. roce věku), nižšího školního vzdělání, nižšího sociálně-ekonomického statusu, u jedinců ochotných věřit silnému vůdci, s negativním postojem k populacím rozvojových zemí, nedůvěřivějších vůči ostatním

lidem a méně spokojených s vlastním životem. Novou a pozitivní hodnotovou orientací je pokles významu tradičního nacionalismu. Roste význam svobody, jedince orientovaného na univerzální hodnoty a účast na politickém rozhodování.

Pozitivní vztah českých občanů k nadnárodním institucím (NATO, EU) deklarují přibližně tři z pěti Čechů. Větší podporu vyjadřují lidé mladší, vzdělanější a obyvatelé velkých měst, muži častěji než ženy. U části zejména mladšího obyvatelstva je patrný růst významu hodnot evropanství a univerzalizmu opírajících se o filozofii lidských práv. Tyto hodnoty čerpají z racionalistického základu a nejsou srovnatelné s emocionálně založenými vztahy k evropanství z dob národního obrození.

Morálka a víra

Morální kodex, přítomný v tradici české společnosti, historicky vychází především z křesťanství. Celoevropské i české výzkumy ukazují, že existují významné pozitivní korelace mezi náboženským přesvědčením a morálními postoji. Je zřejmé mnohohvrstevné spojení náboženství a víry s tvorbou, uchováváním a předáváním hodnot, zejména hodnot morálních. Náboženství posiluje důvěru ve smysluplnost světa, pomáhá zpracovávat a překonávat traumatizující zkušenosti se zlem, bolestí, nespravedlností apod., může mít stabilizační a integrační roli ve společnosti.

V české společnosti je **poměrně nízký počet lidí, kteří se plně identifikují s určitým tradičním náboženstvím a vírou v Boha**. Z tohoto důvodu bývá Česká republika počítána vedle bývalé NDR k nejateističtějším společnostem. Územní rozdělení religiozity v ČR se dá rozlišit na oblast severní a jižní Moravy a jižních Čech kde převládá tradiční religiozita s největším počtem nábožensky založených lidí. Naopak oblast středních, západních a severních Čech je charakteristická největším počtem ateistů (již od roku 1921). Specifickým regionem je Praha a východní Čechy, kde roste počet lidí nad 18 let, kteří se nechávají pokřtít. Jsou to většinou vysokoškolsky vzdělaní lidé, jejichž víra je většinou "post-tradiční" a silně individualizovaná. Náboženství, zejména křesťanských vyznání, je záležitostí lidí starších, narozených v první polovině tohoto století, mírně převládají ženy. Obecně podíl nábožensky založených lidí v ČR postupně vzrůstá, zatímco identifikace s církvemi spíše stagnuje. Klesá počet rozhodných ateistů (cca max. 20–25 %), roste počet těch, kteří připouštějí existenci Boha – cca 50 % obyvatel. Podíl věřících představuje asi 30 % obyvatel ČR, avšak pravidelně praktikujících je mnohem méně. Katolicky věřící patří k největší názorově vyhraněné skupině českého obyvatelstva a tvoří naprostou většinu mezi těmi, kdo se považují za křesťanský věřící. Zároveň ovšem klesá počet těch, kdo se výslovně hlásí ke katolické církvi a kdo jí důvěřují. Zde je třeba rozlišovat mezi přihlášením se ke konfesi a identifikací s církví jakožto institucí. Největší část obyvatelstva je v jakési "šedé zóně" mezi konfesijně vyhraněnou vírou a přesvědčenými ateisty.

Věcná rozprava o morálce a víře je v soudobé české společnosti obtížná z mnoha důvodů. **Po čtyřicet let byla společnost vystavena masivní ateistické propagandě a náboženství bylo vyloučeno z veřejného života**. Komunikace mezi náboženskými institucemi a celkem společností zatím dosti vážně, není dosud vypracován ani právně-ekonomický rámec pro vztah státu a církvi.

Rizika a šance rozvoje

Rizikem současné doby je **hodnotová nestabilita v české společnosti** vedoucí k rozkladu identit a růstu pocitu odcizení. Minimální shoda na základních hodnotách, zachování hodnotové plurality navazující na hlavní myšlenkové a světonázorové tradice Evropy, tj. na křesťanské náboženství, řeckou filozofickou racionalitu, osvícenství, demokratický individualismus a principy humanismu uplatňující se v sociální solidaritě, jsou rozvojovými příležitostmi. K těm patří také **vědomá kultivace hodnot specifických pro českou identitu**: demokratismus založený na rovnováze individualismu a solidarity, věcnost, pragmatismus, odmítání extremismu v politice, důraz na soustavnou práci, aktivismus, vzdělanost, kultivaci českého jazyka, pohotovost a kulturnost.

Existuje šance k proměně národního vědomí a národní identity ve formě rozšíření o **regionální a evropskou dimenzi**. Je možné využít příležitosti otevřeného přístupu k okolí, zejména vůči hodnotám Evropy a zemím v bezprostředním sousedství. Rizikem v procesu globalizace je malá schopnost a ochota přizpůsobit se, nesamostatnost, izolacionalismus a deziluze z vědomí bezmoci malé země vůči politice velmocí.

Rozvojovou šancí může být zlepšování postoje občanů ke společenským institucím, účast na politickém rozhodování, růst soukromé iniciativy, pracovní morálky a zvýšení kladného postoje ke vzdělání. Hrozcím rizikem je nadměrný individualismus, pokračující skepticismus ve smyslu podílení se na věcech veřejných, nedůvěra vůči státu, nedostatek solidarity a růst hédonismu. Vážným rizikem rozvoje může být pokračující přijatelnost porušování norem slušného chování a neetický přístup v mnoha oblastech života.

Aktéry při uskutečňování rozvojových příležitostí mohou být instituce zajišťující výchovu, informovanost a veřejné diskuse, dále občanská sdružení a hnutí, motivující mohou být konkrétní příklady nebo institucionální ustavení pravidel, systém odměn a sankcí. Existuje šance, že vytyčovateli hodnot budou představitelé elit vlivu, kteří mohou přinést podněty nejen z českého prostředí, ale také odjinud.

Náboženství má šanci stát se významným nositelem osobní a skupinové identity v procesu globalizace. Česká názorově pluralitní společnost může posilovat toleranci, vzájemný respekt a spolupráci mezi lidmi různých náboženských přesvědčení, mezi věřícími a lidmi nábožensky nevyhraněnými či nevěřícími. Rizikem může být pokračující trend privatizace náboženství, marginalizace tradičních náboženských institucí a problémy většiny obyvatel ztotožnit se s církvemi a jejich tradicemi. Existuje možnost určité revitalizace náboženství související s hledáním identity – nacionální, regionální nebo evropské apod. včetně různých podob náboženství – od tradicionalismu a fundamentalismu po nová náboženská hnutí s důrazem na spiritualitu, mystiku až nábožensky podbarvený nacionalismus.

Při rozvíjení zděděného duchovního bohatství česká společnost může využít příležitosti podporovat vše, co **umocňuje životní směřování**, charakterizované zejména těmito rysy:

- Provitální směřování – cesta úcty k životu, k respektu ke všemu, co podporuje, udržuje a posiluje život v celé jeho šíři, včetně snahy o trvale udržitelné životní prostředí;

- Důstojný život člověka – úcta k osobě a ke všemu, co úctyhodnost lidského života podporuje, úsilí o plný, zdravý a důstojný život každého člověka, včetně schopnosti zvládat životní problémy, zrát jako osobnost;
- Vyrovnanost míry svobody a odpovědnosti – svobody k určité činnosti a odpovědnosti za vlastní činnost, svobody od tlaků a odpovědnosti za násilné tlaky;
- Prosociální směřování – růst respektu k druhým lidem, posilování důvěryhodnosti vlastního chování, vytváření vztahů vzájemné důvěry, spolupráce, diskuse a dialogu;
- Kvalita života – zvyšování kvality života jak jednotlivce, tak společnosti, a to v celé šíři života a v celém průběhu života člověka.

Formování a uplatnění lidského potenciálu země

Lidský potenciál České republiky a podmínky jeho kultivace a uplatnění jsme tematicky rozčlenili do několika oblastí. Nejprve se zabýváme reprodukcí obyvatelstva, rodinou, vnější a vnitřní migrací. Dále se věnujeme zdraví, vzdělání, problémům zaměstnanosti a zaměstnatelnosti. Rozebíráme problémy soužití většinové populace s menšinami a uzavíráme integrujícím tématem národní kultury a identity.

Reprodukce obyvatelstva, rodina, vnější a vnitřní migrace

Výchozí stav a vývojové trendy

Současná demografická situace České republiky je ovlivněna vývojem během druhé světové války a těsně po ní. Během tohoto období sice nedošlo k významné změně struktury populace, ale k podstatnému snížení jejího stavu v důsledku válečných ztrát Němců a jejich odsunu v poválečných letech. Celkový pokles neněmeckého obyvatelstva způsobený likvidací českých Židů, Romů, popravami a poklesem porodnosti se odhaduje na 200 až 210 tisíc. Tento pokles byl následně kompenzován v prvních poválečných letech, kdy byla porodnost významně vyšší. Ke stagnaci došlo koncem 60. let, ale hned začátek let 70. je charakteristický vyšší porodností, kterou částečně podpořil i rozvoj sociálních dávek a služeb. V tomto období se mnoho dětí narodilo vzhledem k věku matky dříve, než by se dalo očekávat. V období od konce války po rok 1989 převládl východoevropský typ demografického chování vyznačující se vysokou a časnou sňatečností a zároveň zvýšenou rozvodovostí.

Česká republika za uplynulých deset let prošla vývojem od východoevropského typu k západoevropskému. Projevuje se to zejména odkládáním sňatku u mužů (nyní 28) i žen (25) a věkem matky při narození prvního dítěte (z 22,5 roku na 24,5). Sňatkový věk je však u obou pohlaví ještě o 2 roky nižší než v západní Evropě. Je tedy možné očekávat jeho další zvyšování. Zároveň došlo k prudkému poklesu sňatečnosti i porodnosti a růstu počtu dětí narozených mimo manželství. Zatím není jasné, zda pokles sňatečnosti a porodnosti je trvalý nebo dočasný trend, který bude v následujících letech kompenzován. Česká republika patří v současné době spolu s Lotyšskem a Španělskem mezi tři země s nejnižší úhrnnou plodností (1,2).

V polovině roku 2000 žilo v České republice 10,27 milionu lidí, z toho 16 % ve věku do 14 let, 70 % ve věku 15 až 64 let a 14 % ve věku 65 let a více. Podle odhadů by se mělo v roce

2000 narodit 9,1 a zemřít 10,9 lidí na 1000 obyvatel. I přes kladné migrační saldo, které by mělo dosahovat téměř 1 člověka na 1000 obyvatel, by celkově mělo dojít k poklesu populace o přibližně 8400 obyvatel. Tento trend trvá již od roku 1994, kdy naposledy došlo k růstu středního stavu obyvatelstva. Příčinou poklesu je snižování počtu narozených dětí, které začalo v letech 1988 až 1990 na hodnotě přibližně 130 000 dětí a dospělo k současným 90 000 již přibližně v roce 1996. Souběžně s poklesem narozených dětí se snižuje i úmrtnost, která ovšem neklesá takovým tempem, a není tedy schopna kompenzovat nižší porodnost. Pro 90. léta je charakteristický i pokles počtu uzavřených sňatků a růst počtu rozvodů. Klesá podíl manželství uzavíraných mezi dvěma svobodnými osobami. Pokles vstupů do manželství je částečně dán nedostupností bydlení. Stále více roste sociální osíření dětí, kdy rodinu v 90 % případů opouští otec. Tyto trendy samozřejmě rovněž přispívají k poklesu počtu narozených dětí.

Po roce 1989 došlo k otevření hranic, s čímž souvisí vznik nových možností zejména pro mladé lidi v podobě studia, zaměstnání i pobytu v zahraničí. Tím je dána i emigrace, která ovšem není v současné době evidována a je pouze odhadována na zhruba 200 tisíc lidí za posledních deset let. Naopak imigrantů přichází do naší země přibližně 10 tisíc ročně, což i s jejich dětmi narozenými v naší zemi představuje přibližně přírůstek 220 tisíc osob.

Česká republika patrně nebude v nejbližší době patřit mezi hlavní cílové země uprchlíků z rozvojových zemí, i když tento trend nelze vzhledem k možnému přijetí do Evropské unie a předpokládanému růstu hospodářství, které by se mělo okolo roku 2010 vyrovnat Řecku a Portugalsku, úplně vyloučit. Spíše však půjde o uprchlíky, kteří původně naši zemi volili jako tranzitní a o statut uprchlíka požádali v naší zemi až po neúspěšném pokusu pokračovat dále na Západ. Rovněž není vyloučeno, že budou přicházet další skupiny Čechů žijících v zahraničí, a to hlavně v méně vyspělých zemích.

V naší zemi žije od konce druhé světové války národnostně vysoce homogenní populace. K české národnosti náleží přibližně 95% obyvatelstva. Největší národnostní menšinou jsou Slováci, kterých jsou asi 3 %. Po nich druhou nejpočetnější jsou Romové (asi 2 %). Romska populace se svým reprodukčním chováním výrazně liší od ostatní populace. Před druhou světovou válkou žilo na území dnešní České republiky pouze několik tisíc Romů, kteří byli během války systematicky vyhlazováni a jejichž počet klesl až na zhruba 500. Současní Romové jsou většinou přistěhovalci nebo jejich potomci ze Slovenska a jihovýchodní Evropy. Celkový počet Romů je odhadován na necelých 200 tisíc. Z nich je přibližně 40 % mladších 15 let a pouhá 3 % starší 60 let. Lze však říci, že se postupně přibližují věkové struktuře celé populace.

Střední délka života s výjimkou 60. let v naší zemi trvale roste, je nejvyšší z východoevropských zemí a začíná se přibližovat některým zemím západní Evropy. **Podle odhadů demografů bude česká populace v roce 2050 mezi třemi nejstaršími evropskými populacemi** (společně s italskou a španělskou). V roce 2015 bude 14,2 % populace ve věku do 14 let a 25,0 % nad 60 let. Ve srovnání s rokem 1998 to znamená pokles o 20 % ve skupině do 14 let a nárůst o více než 40 % ve skupině lidí od 60 let. Riziko zestárnutí populace představuje velká ohrožení pro ekonomický a sociální systém země, neboť by došlo k poklesu tvorby společenských zdrojů a národního bohatství a z toho plynoucího chudnutí společnosti a k možnému prudkému růstu rozdílu mezi chudými a bohatými. Tento problém vůbec není vzdálený. Již po roce 2000 začne ubývat lidí v produktivním věku, neboť začnou do starobního důchodu odcházet silné poválečné ročníky, které budou pouze částečně kompenzovány ročníky narozenými v 80. letech. Index ekonomického zatížení tedy začne pomalu růst.

V České republice se ke křesťanským církvím hlásí přibližně 44 % obyvatel. Podle sociologických průzkumů jich je však pouze pětina praktikujících. Rodiny těchto lidí jsou z demografického pohledu zajímavé vyšším počtem dětí. Většina obyvatel země žije ve městech, z toho přibližně třetina obyvatel žije v 10 největších městech. Zároveň existuje velký počet velmi malých obcí, ve kterých ovšem žije pouze malé procento obyvatelstva. V obcích s méně než 10 000 obyvateli žije jen 12 % obyvatelstva. Postupně se vyrovnává počet bytových, společně hospodařících a cenzových domácností. Přibližně čtvrtinu všech domácností tvoří domácnosti jednotlivců. Klesá průměrný počet členů domácnosti.

Rizika a šance rozvoje

Stárnutí populace České republiky v první polovině 21. století se významně projeví už během prvních patnácti let. Nelze přitom očekávat změnu v reprodukčním chování. Výjimkou v reprodukčním chování jsou pouze rodiny praktikujících křesťanů a romská populace, což je ovšem pouze malá část obyvatelstva. Je tedy nutno uvažovat o možných propopulačních opatřeních. Z minulosti lze však vysledovat, že ta byla úspěšná pouze v prvních letech po svém zavedení.

Určitou možností je skutečné vnímání rodiny jako základní jednotky společnosti. Jako příklad dopadu takového pojetí je možné uvést dnes existující institut možného odepření svědecké výpovědi, pokud je obžalovaným příbuzný v linii. Jiným nově zaváděným podobným prvkem je možnost čerpat část rodičovské dovolené i mužům. Jiným v současnosti diskutovaným příkladem může být institut společného zdanění příjmu manželů, který podpoří rodiny, ve kterých je živitelem pouze jeden z rodičů a druhý se věnuje péči o děti a domácnost. Rodinný život by neměl představovat pro lidi nevýhodu hraničící s relativní chudobou, nebo dokonce u jednopříjmových domácností s chudobou absolutní.

Poměrně nejasný vývoj partnerského a rodinného chování lze očekávat s ohledem na pracovní uplatňování žen. V České republice došlo v období do roku 1989 k obrovskému růstu zaměstnanosti žen, které nemá v jiných zemích obdoby. Není jasné, zda a jak rychle se míra pracovního uplatnění žen sníží a jaký to bude mít dopad na rodinný život.

Šancí pro rozvoj rodiny je poměrně vysoký potenciál široké sítě vzdělávacích institucí, kde významnou roli sehrávají vedle mateřských, základních a středních škol i základní umělecké školy, domy dětí a mládeže a organizace pro mimoškolní využití dětí.

Zdraví a péče o ně

Výchozí stav a vývojové trendy

Ve vývoji potenciálu zdraví české populace (chápaného jako míra její zdatnosti, odolnosti a tvůrčí přizpůsobivosti) a zdravotního stavu došlo v 90. letech k pozoruhodnému a překvapivému zlomu. Zatímco od začátku 60. do konce 80. let tyto charakteristiky markantně zaostávaly za dynamickým pozitivním vývojem ve srovnatelných západoevropských zemích, v posledních deseti letech došlo naopak k významnému obratu k lepšímu. Zatímco ještě v roce 1990 činila hodnota celkové standardizované úmrtnosti téměř 1200 zemřelých na sto tisíc obyvatel, v roce 1998 to bylo už jen 1000 zemřelých. V důsledku toho se prodloužila i hodnota očekávané střední délky života, a to tempem, které více než třikrát přesahuje její vzestup v předchozích dvaceti letech. Při zachování tohoto tempa a směru pozitivních tendencí ve vývoji střední délky života a celkové úmrtnosti by Česká republika mohla dosáhnout průměrných hodnot ve státech Evropské unie během příštích 15–25 let.

Tyto trendy jsou spjaté s příznivým vývojem úmrtnosti v některých skupinách onemocnění, zejména s poklesem úmrtnosti na choroby srdce a cév, které jsou ovšem stále nejčastější příčinou smrti. Pokles je patrný i u kojenecké úmrtnosti, úmrtnosti na choroby zažívacího ústrojí apod. Tyto příznivé trendy jsou především důsledkem medicínských intervencí (nové léčebné postupy podpořené soudobou zdravotní technikou a novými, dříve nedostupnými léky). Nesporně se zde ovšem také projevila skutečnost, že z lidí spadla stresující zátěž totalitních politických praktik. Pozitivně se jistě projevilo i rozšíření možností volby na trhu zboží a služeb.

Změny v životním stylu se promítají do obrazu zdraví obyvatel v podobě dvou protichůdných tendencí. Jednak v pozitivně vyznívajícím směru, spočívajícím ve vyšším zájmu mnoha lidí o posilování potenciálu zdraví (např. v oblasti výživy či pravidelného pohybu, sportování, pobytu v přírodě), jednak v **sílícím zdravotním riziku (zvláště v oblasti toxikomanie, workoholismu, nekompenzovaných stresů, dlouhého vysedávání u televize, videa či počítače, příp. zdraví ohrožujících sexuálních praktik).** V současné době u nás kouří více než třetina mužů a téměř čtvrtina žen – a ani v konzumaci alkoholu rozhodně nepatříme ke střídmejším evropským národům. **Workoholismus se vyskytuje nejvíce mezi mladými lidmi (15 % mužů a 10 % žen ve věku 21–25 let), nicméně i přibližně každý dvacátý starší ekonomicky aktivní jedinec spadá do této kategorie.**

Souhrnně pozitivně se na potenciálu zdraví české populace ve srovnání s minulostí podepisuje zlepšující se kvalita některých komponent životního prostředí (srovnej kapitolu **Životní prostředí. Území a společnost**).

Zdravotnictví prošlo v uplynulém desetiletí mnoha změnami charakterizovanými především přechodem na systém povinného zdravotního pojištění a pluralizací poskytování zdravotnických služeb (široký rejstřík zdravotnických zařízení ve vlastnictví státu, obcí, podnikatelských i nepodnikatelských subjektů). **Celé období doprovázelo tápání při hledání optimální regulační role státu v nových podmínkách tržního hospodářství a mnohé konkrétní manažerské chyby.** Na druhé straně zdravotnictví profitovalo z uvolnění přístupu k novým technologiím, lékům a medicínským informacím.

Budoucí vývojové trendy zdravotního stavu dětské a mladé generace bude charakterizovat nárůst patologických stavů spjatých s poklesem imunitní rezistence a u adolescentů s psychosomatickými důsledky rostoucího rizika toxikomanií, ale i zdraví ohrožujícími změnami životního stylu počítačového věku.

Projekce předpokládaného stárnutí české populace se do jejího zdravotního stavu promítne zejména růstem degenerativních onemocnění nervové soustavy (např. Alzheimerova choroba, Parkinsonova nemoc apod.), nemocí kardiovaskulárních (zvláště ischemická choroba srdeční, choroby mozkových cév), nemocí pohybového aparátu a zhoubných nádorů.

Toto stárnutí populace a možnosti dané očekávaným rozvojem lékařských věd a medicínských technologií způsobí další zvýšení potřeby zdravotnických služeb i nákladů na ně. Populace starší 60 let spotřebuje totiž již dnes okolo 40 % všech nákladů na zdravotní péči.

Rizika a šance rozvoje

Nepominutelným faktorem ovlivňujícím zdraví obyvatelstva bude budoucí vývoj životního prostředí. Lze se domnívat, že v souhrnu vlivu všech komponent životního prostředí na zdraví dojde k dalšímu pozitivnímu posunu.

Pro budoucí vývoj obrazu zdraví bude velmi významné, zda u obyvatel samotných převáží vědomí hodnoty zdraví jako předpokladu individuální svobodné existence, plného uplatnění na trhu práce, v rodinném i společenském životě, nebo dojde k přesunu těžiště hodnot do sféry únikových aktivit, neproduktivní spotřeby, bezohledné dravosti či násilí. Jinými slovy: pro vývoj zdravotního stavu bude nejdůležitějším faktorem podoba prosazujících se životních stylů obyvatelstva.

K závažným vývojovým ohrožením bude patřit další prohlubování nepoměru v přístupu ke zdraví podle příslušnosti k různým sociálním skupinám. Nové sociální disproporce, růst počtu lidí ohrožených chudobou nebo chudých, sociální jevy, jako jsou nezaměstnanost, práce v šedé nebo černé ekonomice s nedostatečnou ochranou pracovníků či bezdomovectví, se mohou přímo promítat i do rostoucích nerovností v přístupu různých lidí ke zdravotní péči a ke zdraví.

Bude to zdravotnická soustava a systém povinného zdravotního pojištění, které mohou být do budoucna zárukou zachování elementární rovnosti občanů v přístupu ke zdraví. Rozvojovou příležitostí zde bude (kromě průřezu nových poznatků do lékařské praxe) především dokončení transformace zdravotnictví do dobře organizovaného, finanční zdroje efektivně vynakládajícího, pluralitního systému zdravotnických služeb (s funkčním uplatněním veřejných, neziskových i podnikatelských subjektů). Další velkou rozvojovou příležitostí bude prosazení a realizace celospolečensky koncipovaného, nadresortního programu ochrany a podpory zdraví.

Vývoj samotného zdravotnictví, efekty a kvalita poskytované péče spoluovlivní vývojové tendence zdraví obyvatelstva jako celku i jeho jednotlivých sociálních a demografických skupin. Limitujícími faktory budou i nadále schopnost resortu zdravotnictví zhostit se role iniciátora, konceptora, koordinátora, regulátora a ve vymezených případech i poskytovatele

zdravotnických služeb. Vzhledem k možnostem soudobé medicíny budou vždy omezeny i celkové zdroje uvolňované pro zdravotní péči. I zde proto bude příhodné stanovení priorit jejího poskytování.

Perspektiva příštího vývoje zdravotního stavu naší populace zdaleka nemůže být vázána jen na snahu o snižování úmrtnosti, ale současně na snižování počtu nově nemocných, na oddalování projevů nemoci do vyššího věku, na optimální dosažitelnou kvalitu života ve stáří.

V centru pozornosti by měla být především skupina kardiovaskulárních nemocí, onkologických onemocnění a úrazů. Dále skupina nemocí a syndromů, které se (na rozdíl od předchozích) neuplatňují jako hlavní příčiny úmrtnosti, avšak představují významná rizika pro možný vzestup úmrtnosti i nemocnosti – infekce, metabolické poruchy (zvláště diabetes, obezita), imunodeficience a narkomanie. Konečně je to skupina onemocnění, jejichž podíl na úmrtnosti sice není podstatný, ale zato převažují jako nejpočetnější příčiny nemocnosti – záněty horních cest dýchacích a nemoci pohybového aparátu.

U dětské populace a mladé generace bude rozumné soustředit se na prevenci, podporu zdraví a výchovu ke zdravému způsobu života, ale též na plný návrat zdraví v případě nemoci. Podpora zdraví, posilování a dobíjení potenciálu zdraví, ovšem i optimální návrat zdraví a sociálního začlenění při a po nemoci by měly hrát prim u lidí středního věku. V případě seniorů půjde především o přiměřené udržování potenciálu zdraví a o účinnou a citlivou zdravotní a sociální péči směřující k aktivnímu a důstojnému prožití stáří.

Jako klíčový dynamizující faktor ve vztahu ke kvalitě genofondu obyvatelstva i ve vztahu k utváření potenciálu zdraví obyvatelstva se v budoucích patnácti letech projeví nové poznatky genetiky. Povaha a míra geneticky založených dispozic sehrává ohromnou roli i ve vztahu k chorobám, u nichž tato souvislost byla donedávna zcela neznámá (kardiovaskulární choroby, zhoubné nádory apod.) Tyto poznatky mají pro perspektivu vývoje lidského potenciálu nesmírný význam a jejich možná aplikace se bude ubírat dvojím směrem. Jednak k možnosti genových manipulací (což je odborně i eticky velmi složitá otázka) a dále ve směru možného posilování genofondu jednotlivců i populace cestou zvyšování potenciálu zdraví (zvláště ve vztahu k mladé a nejmladší generaci, počínaje již prenatálním věkem).

Vzdělání

Výchozí stav a vývojové trendy

Ve vzdělávacích systémech na Západe se prosazují zejména tyto **trendy**, jejichž význam se však samozřejmě v jednotlivých zemích značně liší:

Prodlužování délky vzdělávání. Mladším generacím se dostává vyššího vzdělání než jejich rodičům. **Diferenciace nabídky** směrem k odstraňování selektivity a uniformity a zajištění větší bohatosti a rozrůzněnosti vzdělávací nabídky. Historicky vzniklé tři typy sekundárního vzdělání (všeobecně vzdělávací, odborné, učňovské) se více vnitřně rozrůžňují a navzájem prolínají. Přechody mezi nimi jsou daleko pružnější. Podobně se diferencuje i terciární vzdělávání. Podstatně **narůstá účast v terciárním vzdělávání** (tj. vysokoškolském a vyšším), jehož rozmanitými formami prochází čím dál větší část populace. Za posledních 20 let se počet studentů v terciárním vzdělávání více než zdvojnásobil, v některých zemích (Portugalsko, Řecko, Španělsko, Irsko) byl nárůst troj- až čtyřnásobný.

Zvyšuje se **prostupnost uvnitř vzdělávacího systému i mezi vzdělávacími systémy navzájem** (mezinárodní prostupnost). Likvidují se bariéry bránící změnám vzdělávacích cest. **Snaha o snižování nerovností** v přístupu ke vzdělání, i když jednotlivé státy se velmi liší co do úspěšného zavádění rovného přístupu ke vzdělání. Ve většině zemí je však patrná snaha o odstraňování diskriminace a podpora znevýhodněných skupin populace v přístupu ke vzdělání a k vytvoření dostatečných příležitostí i pro méně motivované.

Posiluje se obecný základ vzdělání jako předpoklad pro pokračující vzdělání v budoucnu a s tím souvisí i posun rozhodování o profesní orientaci do pozdějšího věku. Důraz je kladen na klíčové kompetence, spíše než na ověřování sumy znalostí.

Řízení vzdělávacího systému se v mnoha zemích **decentralizuje**. Úloha centra se zaměřuje na vytváření rámce pro samostatnou činnost škol, zejména prostřednictvím národních vzdělávacích programů a výstupních (cílových) standardů.

Roste objem prostředků vynakládaných na vzdělávání (zejména u zemí, které v tomto ohledu zaostávaly) a s tím rostou i požadavky na odpovědnost a efektivnost škol.

Naplňování konceptu celoživotního učení, který radikálně propojuje oblasti vzdělávání, práce i volného času. Neznamená to jen budování sektoru dalšího vzdělávání a propojení vzdělávací soustavy s ostatními formami vzdělávání a učení (především s podnikovým vzděláváním a s uplatněním zkušeností z pracoviště), ale i změnu pojetí počátečního vzdělávání.

Otevírání vzdělávacího systému společnosti, roste úloha zainteresovaných partnerů (rodičů, představitelů obcí a regionů, zaměstnavatelů, občanů) na všech úrovních řízení školství.

Ve vyučování se stále více **prosazuje multimediální a informační technika**, která radikálně mění povahu vzdělávacího procesu. Její význam leží v současnosti zejména v oblasti distančního vzdělávání (virtuální univerzity).

Vzdělání hrálo ve vývoji české společnosti většinou významnou úlohu a těšilo se vysoké prestiži. Naše školství absolvovalo však ve srovnání se Západem dosti odlišný vývoj. Ještě kolem roku 1950 se tehdejší Československo řadilo k zemím s vysoce rozvinutým vzdělávacím systémem a česká populace patřila k jedné z nejvzdělanějších. **Vzdělávací systém se již tehdy orientoval především na vzdělání pro nejširší vrstvy obyvatelstva s důrazem na silný středoškolský sektor a menší význam byl přikládán kvantitativnímu rozvoji vysokého školství.** Současná institucionální podoba a struktura vzdělávacího systému má tak velmi hluboké kořeny.

Celkově je v ČR **vysoká účast na středním vzdělávání**, které ukončuje 92 % mladých lidí, což je jedno z nejvyšších čísel v Evropě (průměr EU je 69 %). Vcelku se však účastníme vzdělání asi o 2 roky kratší dobu, než je průměr OECD (14,7 oproti 16,7 let), a **účast lidí ve vzdělání s rostoucím věkem prudce klesá**, takže např. mladých lidí ve věku 24 let se u nás dále vzdělává pouze 5 %, zatímco průměr zemí OECD činí 17 %.

Po roce 1989 došlo k významným změnám v počtech žáků i škol a zejména v jejich struktuře. Silně poklesl počet žáků středních odborných učilišť a naopak **rychle narostl počet žáků středních odborných škol** a škol tohoto typu samotných. Stagnoval počet středních všeobecně vzdělávacích škol (gymnází).

Ve středním školství výrazně poklesl zájem o jeho nejnižší stupně (zejména učební obory zakončené pouze výučním listem) a došlo k přesunu značné části studentů do středních odborných škol zakončených maturitou. Ty se u nás tradičně těší, ve srovnání se středními školami v západních zemích, značné oblibě, a to zejména proto, že jejich absolvování umožňuje jak vstup na vysokou školu, tak do zaměstnání.

Značným problémem je **nízký podíl žáků ve středních všeobecně vzdělávacích školách.** V obecném proudu, tj. na gymnáziích, studuje pouze 17 % mladých lidí (9 % z celku na víceletých), což je ve srovnání se zeměmi OECD vůbec nejméně (průměr asi 50 %). Pro mnohé je **malý podíl gymnázií** v rozporu se současným vývojem, který požaduje co nejširší všeobecné vzdělání.

Dalším problémem je **znovuzřízení víceletých gymnázií**, která podle expertů významně zvyšují nerovnosti ve vzdělávání. Rozdělovat děti na úspěšné a neúspěšné již v jedenácti letech se zdá být příliš brzy, protože v tomto věku o úspěchu dětí rozhoduje převážně jejich sociální a kulturní zázemí spíše než vrozené schopnosti. **Dochází k prohlubování rozdílů mezi různým typem škol již na nižším stupni sekundárního vzdělání.** Na jedné straně elitní gymnázia pro sociálně privilegované, na straně druhé zbytkový druhý stupeň základních škol. Přes snahu ministerstva o zrušení víceletých gymnázií i opakovanou kritiku expertů je veřejné mínění výrazně pro zachování víceletých gymnázií.

I přes značný vzestup počtu studentů po roce 1989 se **přístup k terciárnímu vzdělání (vyššímu a vysokoškolskému) ukazuje jako velmi nedostatečný.** Vzhledem k demografickým trendům, zvýšené ekonomické návratnosti studia i tzv. odložené poptávce (těch, kteří nebyli v minulých letech přijati) poptávka po studiu na vysoké škole každoročně výrazně převyšuje nabídku. Na začátku devadesátých let byla šance na přijetí více než poloviční (53 %), dnes činí asi 42 %. Jen asi 10 % mladých lidí do 34 let věku se účastní terciárního vzdělání a nic nenaznačuje, že by v nejbližších letech došlo k zásadnímu obratu i přes umožnění vzniku soukromých vysokých škol dle zákona z roku 1998.

Novelizace školského zákona v roce 1995 legalizovala vznik vyšších odborných škol, nikoli však jako formy vysokoškolského studia. Jejich počet velmi rychle narostl a narůstá, avšak jejich postavení ve vzdělávacím procesu je velmi nejasné. Vyšší odborné školy jsou svou kvalitou i zaměřením nesmírně různorodé. Může jít však o dobré podhoubí pro vznik nových vysokých škol neuniverzitního typu.

Jedním z hlavních cílů vzdělávání je zvyšovat sociální mobilitu ve společnosti tak, aby o úspěchu v životě rozhodovalo především úsilí a schopnosti jednotlivce, a nikoli zděděná privilegia (např. finanční situace rodiny či její vysoký kulturní kapitál). Míra nerovností v přístupu ke vzdělání se metodologicky zkoumá porovnáním vzdělání rodičů se vzděláním jejich dětí a zjišťuje se, nakolik vzdělání reprodukuje samo sebe. Výsledky ukázaly, že **nerovnosti v mezigenerační reprodukci vzdělání jsou u nás daleko vyšší než v zemích EU**. Tak např. v ČR mají šanci studovat vysokou školu jen 4 % dětí z rodin, ve kterých živilatel rodiny nedosáhl maturity, oproti 39% pravděpodobnosti, že na vysoké škole bude studovat dítě z vysokoškolské rodiny. Jinak řečeno, v ČR mnohem výrazněji než jinde, lidé s vyšším vzděláním také pocházejí z rodin s vyšším vzděláním. **Naše školská soustava má tendenci nerovnosti způsobené rozdílným rodinným zázemím spíše zvětšovat než zmenšovat**. Významný vliv rodiny na vzdělávací úspěch se projevuje již na středních školách, kde žáci z vysokoškolsky vzdělaných rodin dosáhli ve výsledcích různých testů již o 24 % lepšího skóre než žáci, jejichž rodiče nemají maturitu. Výsledky testů z matematiky a přírodních věd jsou u nás ze všech sledovaných zemí nejvíce sociálně podmíněny – dokonce více než v USA. Příčiny této autoreprodukce vzdělávacích nerovností lze shledat zejména v institucionální struktuře školství, protože výsledky v testech velmi silně korelovaly s typem studované školy (gymnázium, střední odborná škola, střední odborné učiliště). **Naše střední školství je ve srovnání se Západem mimořádně selektivní** – úzce spojuje sociální původ s typem studované školy (např. rodinu vysokoškoláků s gymnáziem). Malý počet studentů na gymnáziích i vznik víceletých gymnázií tento trend prohlubuje.

Další příčinou vysoké nerovnosti v přístupu ke vzdělání je přístup k vysokoškolskému studiu, který je umožněn jen nevelké menšině. Hrdlo přijímacích zkoušek je příliš úzké a způsobuje, že děti z méně vzdělaných vrstev nemají možnost studovat a dohnat studenty z rodin privilegovaných. Konečně je třeba zmínit, že nerovnosti v přístupu ke vzdělání se vyskytují všude ve světě a přes snahu zmíněnou při výčtu globálních trendů se je daří redukovat jen nesnadno. **K rovnosti přístupu ke vzdělání se západní země přiblížily především výrazným celkovým rozšířením vzdělávacích příležitostí**, tedy např. rozvojem masového terciárního vzdělání.

S nerovnostmi ve vzdělávání úzce souvisí i postoj společnosti ke studentům s postižením. V posledních letech se u nás rozšiřuje počet opatření pro integraci handicapovaných do hlavního proudu základního vzdělání, zatím má však ČR **relativně vysoký podíl žáků zařazených do speciálních škol**, což vede k řadě problémů, především pak k sociálnímu vyloučení a problémům s pracovním uplatněním.

Po roce 1989 nastala značná změna i v oblasti obsahů a cílů vzdělávání (kurikulu). Školy získaly značnou volnost v rozhodování o obsahu a zaměření a vznikla řada nových oborů i alternativních pedagogických iniciativ. **Kurikulum** v ČR je však také často kritizováno pro svou **přetíženost, encyklopedičnost a akademičnost**. Zatím se příliš nedaří zaměřovat kurikulum na tzv. klíčové kompetence (tj. integrované schopnosti a dovednosti, které jsou

přenositelné a uplatnitelné v různých situacích). Podle výzkumů (např. tzv. funkční gramotnosti) se zatím nepodařilo překonat pasivní způsob získávání poznatků a odtrženost velké části vzdělávání od potřeb praxe.

Pozitivním rysem jsou **decentralizační tendence v řízení školství**. Velice záhy získali ředitelé škol rozsáhlé pravomoci, především v oblasti využívání finančních prostředků, personálních otázkách a realizaci kurikula. Od 1. 1. 2001 se ruší školské úřady, jejich kompetence se dočasně převádí na okresní úřady a posléze na nově vzniklé kraje. S tím by měla vzrůst důležitost nepřímých mechanismů regulace (řízení prostřednictvím cílů) i **účast sociálních partnerů** na řízení. Jejich zapojování se sice zvyšuje, stále je však **lze považovat za nedostačující**.

Rizika a šance rozvoje

Jak již bylo naznačeno, současný vzdělávací systém v České republice má řadu pozitivních rysů. Vzdělává například vyšší podíl dětí v předškolním věku, než činí průměr zemí EU, byť tento rozdíl se v poslední době snižuje. Síť škol umožňuje dobrou dostupnost základního i středního školství (podle mnohých je však až neefektivně hustá). Školy, resp. jejich ředitelé, mají značné pravomoci v rozhodování o obsahu a metodách vzdělávání, což je dobrým základem pro rozvoj vzdělávacích inovací. Absolventi českých středních škol relativně dobře obstojí v mezinárodních srovnáních. Vysoké školy mají rozsáhlou autonomii, nový vysokoškolský zákon umožnil vznik soukromých vysokých škol. Dospělá populace vykázala jednu z nejvyšších hodnot tzv. numerické gramotnosti.

Český vzdělávací systém má však také mnoho negativních rysů, které se mohou stát potenciálními ohroženími. Jde především o **vysokou míru nerovnosti v přístupu ke vzdělání (selektivní a nepružná struktura středního školství; nedostatečná účast v terciárním vzdělávání), nedostatečný rozvoj konceptu celoživotního vzdělávání pro všechny (krátká doba účasti ve vzdělávání; malý rozvoj dalšího vzdělávání), malou propojenost škol a společnosti (zejména v oblasti odborného vzdělávání a vysokého školství; malý počet rad základních a středních škol), neuspokojivé postavení a kvalitu učitelů (finanční ohodnocení, malá možnost profesního růstu, nedostatek aprobovaných učitelů v některých oborech, např. jazycích).**

Konkrétních návrhů a opatření, jak těmto ohrožením čelit, byla formulována celá řada, naposledy např. v tzv. Bílé knize. V dubnu 1999 přijala vláda ČR **Hlavní cíle vzdělávací politiky** a MŠMT na jejich základě předložilo k veřejné diskusi **Koncepci vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy**. Mezi hlavní cílové oblasti byly zařazeny další rozvoj vzdělávacích příležitostí a zajištění rovnosti v přístupu ke vzdělání, strukturální i kvalitativní změny v pojetí a obsahu vzdělávání i v charakteru škol, změny ve struktuře vzdělávací soustavy samotné a – last but not least – i zlepšení postavení učitelů a výrazný obrat k lepšímu v ekonomickém zajištění vzdělávací soustavy.

Dle závěrů **Mimořádného zasedání Výboru pro vzdělávání OECD** v Praze, které se konalo v dubnu 1999, má česká vzdělávací politika věnovat v nadcházejícím období pozornost čtyřem klíčovým oblastem:

- **učitelům**, ve smyslu jejich odpovídající motivace, možností profesního růstu a ohodnocení;
 - **struktuře středního školství**, kde je potřeba posílit sektor poskytující všeobecné vzdělání, s ohledem na rozšiřování přístupu k terciárnímu vzdělávání i na posun kvalifikací na vyšší úroveň;
 - **rozvoji odborného vzdělávání za účasti sociálních partnerů**, týkajícímu se vytváření vzdělávacích programů, organizace i hodnocení odborného vzdělávání a jeho financování;
 - pečlivému **vyvažování rolí státní správy a samosprávy na úrovni krajů**.
- Není přehnané tvrdit, že na prahu nového tisíciletí stojíme i ve vzdělávání před změnami stejně zásadní povahy, jako bylo zavádění povinné školní docházky v počátcích průmyslové revoluce. V této souvislosti lze za největší šanci považovat postupné zavádění konceptu **celoživotního učení pro všechny**.

Nový koncept celoživotního učení je mnohem širší i obsažnější než u nás dodnes přetrvávající pojetí vzdělávání dospělých:

- Zahrnuje všechny aktivity učení a poznávání v průběhu celého života. Uznává, že **učení probíhá v mnoha prostředích**, nejen ve formalizovaném vzdělávacím systému, ale i doma, na pracovišti... Význam přikládá zejména učení v průběhu práce, předchází pracovní zkušenost považuje za legitimní způsob vzdělávání, usiluje o co největší prolínání oblastí učení a práce;
- **Do centra pozornosti klade učícího se a jeho potřeby**. Zdůrazňuje osobní volbu každého jedince, orientuje se na stranu poptávky po vzdělávání (a ne nabídky studijních míst), propojuje společenský a individuální zájem.
- **Klade důraz na sebeřízené učení, na požadavek naučit se učit** jako na nezbytný základ pro celoživotní učení, na nutnost vybavit každého nejen odpovídajícími rozumovými znalostmi a dovednostmi, ale pomoci mu také stát se autonomní osobností (aby se člověk **uměl učit**);
- Zdůrazňuje rovněž, že jedinec musí být motivován k celoživotnímu učení i k tomu, aby sám z vlastní potřeby usiloval o dosažení co největší úrovně znalostí a dovedností a byl schopen převzít odpovědnost za svou vzdělávací dráhu (aby se člověk **chtěl učit**);
- Požaduje, aby celoživotní učení bylo podporováno působením různých finančních a kulturních stimulů a podnětů na úrovni společnosti, organizací i jednotlivců, a každý měl kdykoli během života zajištěn přístup k **rozmanitým vzdělávacím příležitostem** (aby se člověk **mohl učit**).

Potenciál skrytý v celoživotním učení lze rozložit na několik bodů či základních strategií a šancí rozvoje. Za prvé jde o vytvoření kvalitní **základny pro celoživotní učení**. Ta vyžaduje zvýšit dostupnost předškolní výchovy, zkvalitnit a modernizovat základní vzdělávání, v němž by se měla co nejvíce uplatnit **individualizovaná a diferencovaná výuka, rozšířit programy středního vzdělávání** a účast na něm (nikdo, ani znevýhodnění a handicapovaní, by neměli být vylučováni), a konečně vytvářet efektivní podpůrné a evaluační systémy. Druhou strategií je vybudovat promyšlené **vazby mezi učním a prací**, které umožní pružnější přechody mezi vzděláváním, odbornou přípravou a zaměstnáním a uplatní různé formy jejich kombinace v podnicích a na různých úrovních škol. Třetí strategií je přehodnotit **úlohu a odpovědnost všech partnerů** na místní, regionální a celostátní úrovni v rámci vzdělávacího systému i mimo něj. Další strategií je vytvářet **stimuly pro investování do lidského kapitálu** a získat **další finanční zdroje** zejména pro terciární vzdělávání a další vzdělávání a rozvinout aktivní programy zaměstnanosti, které zabrání marginalizaci rizikových skupin obyvatel a jejich vyřazování ze společnosti. Za zvláště závažné jsou

považovány změny v daňové oblasti (daňová zvýhodnění investic do vzdělávání). Konečně zvláštní pozornost bude muset být v České republice věnována dnes velice nedostatečnému **postavení dalšího vzdělávání**, jehož rozsah značně zaostává za úrovní západní Evropy.

Rozvoj dalšího vzdělávání závisí na překonání několika současných bariér.

První bariéra spočívá v **postojích vlastníků a manažerů podniků**. Jsou-li zaměřeni na krátkodobou maximalizaci zisku, nepovažují za potřebné vynakládat prostředky na vzdělávání zaměstnanců nebo jinak toto vzdělávání stimulovat. Často také ještě převažují tradiční postoje, které se projevují preferencí investic do "techniky" před investicemi do "lidí". Druhá bariéra je v **neexistenci uceleného informačního systému** o nabídce dalšího vzdělávání, který by mohli a měli využívat jak zaměstnavatelé, tak i zájemci o vzdělávání. Podobně chybí pravidelnější monitorování a statistické sledování dalšího vzdělávání zaměstnanců podniků. Třetí a velmi podstatnou bariérou je nízká **ochota a motivace lidí investovat** do svého dalšího vzdělávání. Konečně čtvrtou, avšak neméně zásadní bariérou se může stát nedostatečné financování. Úkolem státu je sice zabezpečit jistou finanční podporu vzdělávání ze státního rozpočtu, ale **především rozšířit podněty pro jeho financování z dalších zdrojů** (zejména regionálních, obecních, podnikových, od sponzorů, z nadací, z hospodářské činnosti i od jednotlivců).

V **dalším vzdělávání** je třeba dospět k jeho koncepčnímu uchopení, vytvoření odpovídající legislativy, jeho provázání se vzděláváním poskytovaným ve školách, k zajištění dostatečného zájmu zaměstnavatelů jejich finančními pobídkami, k posílení financování rekvalifikačního vzdělávání a k rozvoji informačních systémů, které s ním souvisejí. Důležitým předpokladem rozvoje lidských zdrojů je zvyšování kvality a motivace vzdělavatelů a řídicích pracovníků vzdělávacích institucí. Toto vše rozhodne, **nakolik bude vzdělávání v ČR nadále omezeno takřka výhradně na formální vzdělání ve škole a nakolik se Česká republika stane učící se společností od kolébky do hrobu**.

Problémy zaměstnanosti a zaměstnatelnosti

Výchozí stav a vývojové trendy

Konec století je svědkem zásadní proměny, kdy se ve **společnostech vědění** hlavním výrobním faktorem stávají znalosti, informace, učení a schopnosti lidí je získávat a využívat. Výrazně se mění struktura pracovních míst na trhu práce, především ve prospěch kvartérního sektoru (věda a výzkum, zdravotnictví, školství, kvalifikačně náročné služby, informační technologie atd.). Téměř celý čistý přírůstek pracovních míst v zemích Evropské unie lze přičíst na vrub místům vyžadujícím vysoké nebo vyšší vzdělání a kvalifikaci. Dochází k **dalšímu zvyšování růstu kvalifikační náročnosti**, ale přirozená obměna pracovní síly (podíl nově vstupujících na trh práce, především absolventů škol) postupně klesá stále níže pod 3 % ročně a kvalifikační pružnost lidských zdrojů se tím dále snižuje.

Ideál plné zaměstnanosti zmizel v nenávratnu. Nezaměstnanost je v mnoha vyspělých zemích něčím již tak typickým, že se o ekonomickém vývoji mluví jako o růstu bez práce. Podstatnou charakteristikou dnešních trhů práce v zemích Evropské unie je **nejistota a nestabilita zaměstnání** i pro lidi, jejichž vzdělání a kvalifikace byly dříve považovány za dostatečné. Ještě donedávna nebylo v zemích Evropské unie ani v České republice výjimkou pracovat po celý život pro jednoho zaměstnavatele nebo alespoň zůstat věren jednomu celoživotnímu povolání (to se dokonce nezřídka dědilo z otce na syna). V současnosti během deseti let zastará přibližně 80 % technologií, které dnes používáme, ale zároveň bude stále ještě pracovat 80 % dnešních pracovníků s odbornou přípravou získanou před 10–40 lety. Každý rok zaniká v Evropské unii kolem 10 milionů pracovních míst (tedy zhruba 7 %) a vzniká přibližně stejný počet nových. V průměru každý šestý zaměstnanec (přibližně 17 %) mění během roku zaměstnání a každý osmý změni odvětví své práce. **Celoživotní povolání jsou na vymření.** Místo jedné pracovní kariéry se rodí model několika kariér v průběhu ekonomické aktivity.

Místo kvalifikačních požadavků určitého celoživotního zaměstnání se klíčovým pojmem stává **celoživotní zaměstnatelnost**, tedy schopnost být zaměstnán v různých situacích a podmínkách trhu práce a v různých fázích životního cyklu. Na trhu práce čím dál méně platí, zda je člověk například nástrojař, účetní či elektrikář. Mnohem důležitější je, co umí, může a chce dělat a co nového je schopen se naučit. Zaměstnavatelé vítají spíše pracovníky schopné se přizpůsobit než úzké specialisty.

Poslední desetiletí přineslo **zásadní změnu i v České republice**. Nově vznikl a postupně začal fungovat trh práce, došlo k dosud nebyvalým strukturálním změnám zaměstnanosti a po desetiletích se opět objevila nezaměstnanost. Přes 70 % pracovníků uvedlo, že během let 1989–1995 změnilo práci, přičemž polovina z nich dokonce několikrát. Především v letech 1992–94 došlo k nebyvalé změně struktury trhu práce. Restrukturalizace však pokračovala a pokračuje dále, např. v roce 1997 nastoupilo do nového zaměstnání asi tři čtvrtě milionu lidí (přes 15 %) a odvětví práce změnil každý čtrnáctý.

Množství lidí odcházelo především ze zemědělství, lesnictví a dobývání nerostů (primárního sektoru) do sektoru služeb a v něm hlavně do obchodu, pohostinství, peněžnictví a veřejné správy (tedy zvláště do terciárního a mnohem méně do kvartérního sektoru). Počet pracovníků primárního sektoru se snížil na polovinu. Z hlediska tříd zaměstnání se nejrychleji rostoucí kategorií stala Vedoucí a řídící pracovníci (státní správa, manažeři...).

Povaha historicky skutečně mimořádného pohybu pracovní síly v první polovině 90. let však **nekladla vyšší, ale spíše jiné nároky na kvalifikaci** lidských zdrojů. Podoba zaměstnanosti v České republice nadále prokazatelně pokulhává za vývojem v zemích Evropské unie. Největší odchylky přetrvávají ve dvou základních směrech, které se odrážejí v její odvětvové a profesní struktuře i ve složitosti a obsahu práce. Za prvé je u nás nadále evidentně **předimenzována zaměstnanost v průmyslu** a v dalších tradičních industriálních oborech. Za druhé má Česká republika **poddimenzovaný kvartérní sektor** s profesemi s nejvyšší složitostí práce a nejkvalifikovanější částí lidských zdrojů.

Rozbor dostupných údajů ukazuje, že nárůst zastoupení složitějších profesí se v 90. letech oproti předchozím desetiletím příliš nezrychlil. Podílel se na tom na jedné straně přesun části vysokoškolsky vzdělaných lidí z profesí s nejvyšším stupněm složitosti práce (například z vědy a výzkumu) do oblasti drobného podnikání, na druhé straně pak rozvoj některých nejjednodušších forem prodeje a služeb a konjunktura malých, především stavebních firem, využívajících ve větší míře nekvalifikovanou a příležitostnou pomocnou práci. Teprve vývoj v posledním roce naznačuje, že by se v České republice mohl postupně prosadit **kvalifikačně náročný trh práce** s orientací na produkci zboží a služeb s vysokou přidanou hodnotou, který může znamenat cestu k dlouhodobě dynamicky rostoucí produktivitě práce a výkonnosti naší ekonomiky.

Dalším charakteristickým rysem pracovního trhu v ČR je **vysoký podíl plných pracovních úvazků** a jejich značná rigidita. Pružné pracovní režimy se používají zřídka. Na zkrácený pracovní úvazek pracuje pouze 5 % zaměstnaných, zatímco v zemích EU činí částečné úvazky asi 17 % z celkové zaměstnanosti. Vyšší variabilita pracovních úvazků je přitom považována za velmi důležitou především pro rizikové skupiny, nejvíce ohrožené nezaměstnaností.

Tradičně kladným rysem českého trhu práce je **vysoká míra ekonomicky aktivních obyvatel**. V roce 1998 činil podíl ekonomicky aktivních obyvatel k obyvatelstvu ve věku 15–64 let 72,2 % (průměr zemí EU 67,0), na čemž se podílí především vysoká zaměstnanost žen (46 % v ČR oproti 41 % v EU). Vzhledem k demografické situaci lze očekávat změnu poměru v neprospěch ekonomicky aktivních.

Až do roku 1996 se míra **nezaměstnanosti** pohybovala mezi 3–4%. V posledních letech však začala velmi rychle růst a v lednu 2000 dosáhla rekordních 9,8 % (průměr za země OECD je asi 7 %, za země EU skoro 10,8 %). V posledních měsících se však zdá, že se růst nezaměstnanosti podařilo zastavit (v říjnu 2000 činila 8,5 %). Další vývoj nezaměstnanosti je nejasný, protože závisí hned na několika různých faktorech. Vzhledem k nedokončené restrukturalizaci české ekonomiky a stále nedostatečnému ekonomickému růstu nelze však předpokládat rapidní pokles nezaměstnanosti. Spíše se pro nejbližší roky předpokládá její stagnace, případně mírný nárůst.

Nezaměstnanost v ČR má výrazně **regionální a do značné míry též strukturální charakter**. V některých okresech (Most, Karviná, Teplice, Ostrava, Chomutov) míra nezaměstnanosti již delší čas přesahuje 15 % (v okrese Most činila k 1. 11. 2000 dokonce 21,2 %!). Situaci komplikuje útlum celých profesních odvětví (hutnictví, strojírenství...) a omezená geografická mobilita pracovní síly (daná nefungujícím trhem s byty i naší tradiční neochotou stěhovat se za zaměstnáním). Velmi znepokojující je také **nárůst počtu dlouhodobě nezaměstnaných**.

Více než polovina lidí je nezaměstnaných déle než půl roku a více než čtvrtina je bez práce déle než rok.

Výrazněji se rozevírají nůžky mezi **nezaměstnaností rizikových skupin** a ostatní populací. Mezi rizikové skupiny patří zejména absolventi škol, ženy s malými dětmi, osoby s malou kvalifikací a zdravotně postižení. Nejpočetnější věkovou skupinou jsou mladí lidé od 20 do 29 let, kteří se na celkové nezaměstnanosti podílejí skoro 40 %.

Boj s nezaměstnaností se stal v posledních letech jednou z priorit politické reprezentace. V květnu 1999 přijala vláda Národní plán zaměstnanosti podle modelu užívaného v EU, který je konstruován na 4 pilířích:

- podpora zaměstnatelnosti
- podpora podnikání
- podpora schopnosti podniků a zaměstnanců přizpůsobit se změnám
- podpora rovných příležitostí všech osob

Jde o velmi rozsáhlý projekt navrhující celou řadu konkrétních opatření od zvýšení prostředků na aktivní politiku zaměstnanosti přes zvýšení pobídek investorům až třeba po zavedení předmětu volba povolání do osnov základních škol.

Rizika a šance rozvoje

Současné přelomové období je rozhodující pro to, zda se Česká republika vydá cestou společnosti orientované na **růst a konkurenceschopnost**, pro něž jsou **dobře připravené a kompetentní lidské zdroje** nezbytnou podmínkou, nebo zda se spokojí s pozicí outsidera orientovaného na průměrný výkon a levnou pracovní sílu. Na celé řadě okolností záleží, **do jaké míry se Česká republika stane montážní dílnou Evropy, její továrnou na jednoduché komponenty nebo prostorem pro služby a trávení volného času klientely z bohatších zemí, či se bude alespoň zčásti profilovat jako výkonná a flexibilní evropská výzkumná a vývojová laboratoř, charakteristická tvořivostí, inovacemi, dovednostmi a zručností**. Jde o základní charakteristiky našeho zapojení do mezinárodní dělby práce (profil zahraničního obchodu, povaha k nám směřujících zahraničních investic) přes vliv například fiskální, daňové, sociální a mzdové politiky (které mohou mít velice stimulující či naopak brzdící povahu) nebo rychlost pronikání nových poznatků a technologií do výroby (nejde přitom zdaleka jen o rozvoj výzkumu a vývoje, ale především o jeho efektivní propojení s hospodářskou a podnikatelskou sférou) až po schopnost, připravenost a motivaci lidských zdrojů. Jako zásadní se jeví rozvoj rizikového kapitálu, podpora inovativnosti, mimořádných výkonů a uplatnění pro vysoce kvalifikovanou pracovní sílu a výběrové (nikoli bezhlavé) přijímání zahraničních investic do projektů vyžadujících mnohem více než levnou a nesložitou práci.

Rozhodující jádro pracovních sil ČR dosud zůstává z hlediska kvalifikační úrovně a pracovního nasazení poměrně neměnné. Výsledky dlouhodobých výzkumů ekonomických očekávání a postojů dokonce zjišťují, že postupně narůstá pasivní část pracovníků, která není ochotna převzít v práci větší odpovědnost, více pracovat a investovat do vlastní kvalifikace. Jistá nepřipravenost a neochota nezanedbatelné části lidských zdrojů ČR nepochybně může představovat významnou bariéru našeho rozvoje v příštích letech.

V 90. letech se v České republice podařilo dosáhnout rozmachu zaměstnanosti v obchodu, zásobování a osobních službách materiální povahy (terciér). Naopak vyšší a kvalifikačně

náročnější nemateriální služby (kvartér) zůstávají stále podhodnoceny v rozsahu, prestiži i platech. Tím byl započat selektivní proces, který může nepříznivě ovlivnit kvalitu lidských zdrojů ve veřejném sektoru, totiž přesun mnoha kvalifikovaných a schopných pracovníků do jiných oborů v soukromé sféře, kde vyměňují kvalifikaci a odborné ambice za vyšší odměnu. Objevuje se reálné nebezpečí, že to může snížit šance na dlouhodobý ekonomický růst, který staví především na lidské kvalifikaci a schopnostech.

Pro využívání a rozvoj lidských zdrojů má velký význam **hodnotové prostředí práce**. Jeho souhrnnou zkratkou je vnímání životního úspěchu. Od Západu je Česká republika vzdálena v hodnocení významu vzdělání. Je jasné, že k meritokratickému ideálu, kdy vzdělání a výkon fungují jako hlavní výtahy do vyšších pater sociální hierarchie, má Česká republika ještě daleko. V průběhu transformace totiž bohužel došlo znovu k rozostření obrazu životního úspěchu a jeho zdrojů, včetně opětovného poklesu přesvědčení, že lidé se dostávají nahoru hlavně díky svým schopnostem a usilovné práci.

Opravdovou hrozbou se zdá být povaha nezaměstnanosti, tj. její regionální charakter, zvyšování počtu dlouhodobě nezaměstnaných a zvyšující se rozdíly mezi nezaměstnaností rizikových skupin a ostatní populace. Pokud by tyto trendy pokračovaly, může dojít k výraznému narušení soudržnosti a solidarity ve společnosti. Zatímco na jedné straně leží head-hunters firmy a lidé s vysokým pracovním vytížením i příjmy, na straně druhé jsou některé skupiny dlouhodobě vyloučeny z účasti na trhu práce.

Vyšší úroveň zaměstnanosti, zamezení prohlubování segmentace trhu práce a lepší kvality práce lze přitom dosáhnout jedině kombinací opatření týkajících se makroekonomického vývoje, politiky zaměstnanosti, příjmové politiky a vzdělávací politiky.

Za jednu z hlavních šancí lze považovat **zvyšování důrazu na aktivní politiku zaměstnanosti**. Současné výdaje na aktivní politiku zaměstnanosti jsou vzhledem k jejich aktuální potřebě nízké, a programy mají tedy zatím jen omezený význam. Nejrozumnější **programy rekvalifikace**, jež jsou v praxi přístupné jen osobám, které již jsou z trhu práce vyčleněny, nebo čelí aktuální hrozbě ztráty zaměstnání, by měly být přístupné i ostatním zájemcům. Vedle standardních politik by se měly více rozvinout **cílené programy pro ohrožené skupiny** na trhu práce (jejich rekvalifikace a doplňování kvalifikace, socializace, návrat do vzdělávacího systému, subvencovaná pracovní místa apod.). Národní plán zaměstnanosti byl jistě krokem správným směrem, nyní jde hlavně o to, do jaké míry se podaří navržená opatření důsledně a účinně zrealizovat.

Velmi pozitivním rysem je **propojování aktivit a komunikace všech partnerů** (studentů, zaměstnavatelů, státní správy a samosprávy, vzdělávacích institucí...) se vzdělávacími institucemi.

Co se týká vzdělávacího systému, jako příležitosti lze označit:

– **realizaci konceptu celoživotního učení**; přehodnotit proporce mezi přípravným a dalším vzděláváním, podstatně více rozvinout různé cesty, druhy a formy dalšího vzdělávání, kromě různých vzdělávacích a dalších specializovaných institucí stimulovat také učení v podnicích a věnovat pozornost rovněž vzdělávacím potřebám malých a středních podniků;

- **rozdíjení celkovýh kompetencí** (vědomosti, dovednosti, schopnosti a osobní vlastnosti) jednotlivců, s důrazem na široký a solidní základ;
- **rozvoj motivace jednotlivců k dalšímu vzdělávání** prostřednictvím vzdělávacího systému a umožnit jim, aby **byli schopni, chtěli a mohli se celoživotně učit** a dále vzdělávat. Znamená to mimo jiné zaměřit školní vzdělávání více na jeho pokračování než na jeho ukončování, soustředění se na vytváření návyku a pozitivního vztahu k učení, vytvářet dostatek rozmanitých příležitostí pro celoživotní učení;
- **otevření školy** a dalších vzdělávacích institucí na všech úrovních co nejširšímu vlivu společnosti, ekonomiky a požadavků trhu práce a zapojení přirozených partnerů škol.

Soužití většinové populace s menšinami

Výchozí stav a vývojové trendy

Ve vztahu k etnickým a národnostním menšinám prošla česká, respektive československá společnost po roce 1945 zásadní proměnou, na jejímž počátku byl vznik etnicky čisté a kulturně homogenní společnosti. Po roce 1948 postoj české populace k národnostním menšinám výrazně proměnila také uzavřenost komunistického režimu, díky které bylo vnímáno vše cizí často jako a priori podezřelé a nepřátelské. Tento postoj posiloval nejen znovu vybičovaný nacionalismus, jehož intenzita byla do značné míry spojena s druhou světovou válkou, ale také politika kulturní a sociální homogenity, kterou komunistická moc důsledně prosazovala při uskutečňování své vize nové československé společnosti. **Nepřítomnost, případně potlačování jiných kultur, způsobů života a ideologií vedly jak k nárůstu sebestřednosti české populace, tak logicky k posílení xenofobie.** Činnost národnostních spolků byla výrazně omezena a podrobena přísné kontrole.

Podobné postoje a problémy však můžeme sledovat i ve vztahu k jiným než etnickým menšinám (např. sexuálním), jejichž existence byla nejen přehlížena, ale také důsledně tabuizována. Většina společnosti o jejich existenci sice věděla, ale informace, na jejichž základě se vytvářel její postoj k těmto skupinám, byly značně zkreslené, založené na předsudcích a často i výmyslech.

Společenské změny po roce 1989 znamenaly v oblasti postoje české společnosti k etnickým a kulturním minoritám mnohem menší posun, než by se mohlo na první pohled zdát. Díky společenským a sociálním otřesům, které s sebou tyto změny přinesly, se dokonce postoj české veřejnosti k některým minoritám zhoršil. To platí zejména v případě menšin etnických. **Ke xenofobii a netoleranci, která je jedním z nejhorších dědictví minulého režimu, se ještě přidaly obavy o sociální situaci, o vlastní bezpečnost, ale také problémy s hledáním nové identity v transformující se společnosti.** V postojích české veřejnosti k cizincům obecně, a k usazeným cizincům zvláště se tyto skutečnosti (kulturní a etnická blízkost, ekonomický výnos, údajný či skutečný podíl na kriminalitě apod.) podílejí na míře akceptability těchto cizinců.

Odmítavý postoj k cizincům, stejně jako k některým etnickým skupinám dlouhodobě usazeným na našem území (především k Romům), charakterizují některá česká a zahraniční média jako důsledek českého rasismu. Toto tvrzení je však značně zkratkovité a dokládá neznalost problému. S výjimkou malé části obyvatel, která inklinuje k politické ultrapravicí, pramení odmítavý a nedůvěřivý postoj vůči cizincům a etnickým skupinám skutečně především z xenofobie, ztráty jistot a pocitu bezpečí, které s sebou přinesla **společenská transformace.** Tito jiní a nám vzdálení lidé jsou pak považováni zcela v souladu s ideou obětního beránka za příčinu nebo důležitého činitele mnoha problémů (např. kriminality). Obecně přitom platí, že **značný podíl na této xenofobii a intoleranci má především neznalost daných kultur, která nahrává vzniku předsudků a stereotypního vidění problému a která jenom více prohlubuje strach z jiného a cizího.** Zároveň s tím je ovšem třeba říci, že samotná xenofobie je spíše antropologickou dispozicí. Skutečným problémem a nebezpečím – patologickou obavou (xenoagresí) se stane, teprve když se cizinci začínají vnímat optikou my kontra oni, přičemž v chápání druhé strany (oni) hraje hlavní roli generalizace s ideologickým podtextem.

Zvláštní kapitolou je proměna postoje státních orgánů k národnostním menšinám. I zde došlo oproti období před rokem 1989 k jistému posunu, způsobenému především demokratizací politického systému. ČR přijala za součást svého ústavního pořádku Základní listinu práv a svobod a zavázala se dodržovat práva národnostních menšin. Byl zrušen státní dohled nad národnostními spolky a především bylo umožněno svobodně se přihlásit k vlastní národnosti. **Bohužel se ale nepodařilo připravit a prosazovat koherentní a promyšlenou národnostní politiku, která by pomohla vytvořit základní rámec soužití majoritní společnosti a etnických minorit.** Většina polistopadových vlád i přes proklamovanou snahu řešit dané problémy marginalizovala národnostní a etnickou problematiku, a často ji dokonce považovala za zbytečně zveličenou. To platí zejména o vztahu k romské menšině. Kroky, které byly v této oblasti učiněny, byly značně nesystematické, a někdy se dokonce držely principů používaných v období před rokem 1989. Teprve v posledních dvou letech je možné pozorovat jistou snahu o vytvoření životaschopné koncepce, která by daný problém pomohla řešit.

I přes znatelný pokles xenofobie od počátku devadesátých let (v roce 1991 se hladina indexu xenofobie české populace rovnala hodnotě 1,54 ze škály 0 – 5; v roce 1999 se pohybovala kolem hodnoty 0,9) **je česká společnost v porovnání se západoevropskými zeměmi stále poměrně xenofobní. Vzhledem k mnoha skutečnostem lze nadále předpokládat spíše stagnaci xenofobie v české společnosti, nikoli rapidní nárůst (s výjimkou některých konkrétních skupin – Romové, Arabové) či podstatný pokles.** Významným faktorem se kromě problémů s romskou minoritou stane zřejmě také migrace. Již dnes, i přes poměrně malý počet uprchlíků a stále značnou národnostní homogenitu české populace, je velká část obyvatel ČR (43 %) přesvědčena o přílišné otevřenosti ČR vůči imigrantům a cizincům a jejich počet by omezila pouze na ty, které nutně potřebujeme (chybějící pracovní síla, odborníci atd.)

Zároveň s tím se dá předpokládat další diferenciaci postoje k cizincům a menšinám. Hlavním faktorem této diferenciaci bude kulturní a etnická příbuznost, dále míra asimilace, kterou bude daná menšina ochotná podstoupit, a v neposlední řadě ekonomické postavení dané skupiny. Velký vliv na další formování postoje české veřejnosti k cizincům, stejně jako k etnickým a kulturním minoritám usazeným na území ČR, bude mít úspěšné dokončení ekonomické a především společenské transformace, které, jak se zdá, bude úzce spjato s úspěšnou (případně neúspěšnou) integrací ČR do evropských struktur. Nárůst xenofobie může být přitom zdánlivě paradoxně způsoben nejen posilováním nacionálního izolacionismu, ale také necitlivým přístupem centrálních evropských orgánů k místním specifikům.

Největším problémem zůstane i nadále postoj k romské menšině, která, jak už bylo řečeno, je navzdory historickým faktům vnímána jako cizorodý prvek. Díky tomu je značně zkomplikována možnost její plnohodnotné integrace. Ta je navíc znesnadněna velkou izolací od majoritní populace spojenou s vzájemnou neznalostí obou skupin, dále katastrofální nezaměstnaností v romské populaci, která je spolu s nízkou mírou vzdělanosti hlavní příčinou všeobecně nižší životní úrovně. Kromě těchto skutečností je třeba ještě přihlédnout k tomu, že velkou část Romů tvoří imigranti ze Slovenska (tzv. Rumungrí). Stejně tak je třeba si uvědomit, že mnohé společenské, kulturní a politické tlaky způsobily postupný rozpad kulturní identity romské populace, který ještě více prohlubuje pocit nechtěnosti, osamělosti a vykořeněnosti. Ten je podtržen malou ochotou veřejnosti a často i orgánů státní správy a samosprávy řešit problémy spojené se vzájemným soužitím věcně, bez neopodstatněných

předsudků a zažitých stereotypů. V neposlední řadě se na obtížném začleňování podílí a nadále bude podílet neochota romské menšiny přijímat některé programy a návrhy, které jsou z jejich strany často považovány za prostředky asimilačního a nepřátelského tlaku majoritní společnosti.

Rizika a šance rozvoje

K hlavním rizikům vývoje vztahů mezi majoritní společností a etnickými a kulturními minoritami bude zřejmě stále patřit xenofobní postoj značné části české populace, o jehož dalším vývoji je možné spíše jen spekulovat. K faktorům, které ho mohou ovlivnit, bude určitě patřit vstup ČR do EU a s ním spojený větší příliv cizinců. **Se vstupem do EU přestane být ČR pouze tranzitní zemí a pro mnohé uprchlíky se stane zemí cílovou.** Většinou přitom půjde o uprchlíky, kteří jsou pro českou veřejnost nejméně akceptovatelní. V této souvislosti bude velmi záležet na úspěšnosti integrace, a to jak v rovině ekonomické (případné velké sociální otřesy by zcela jistě přinesly i nárůst xenofobie), tak v rovině společenské.

S výše uvedeným souvisí i další faktor, který se bude zřejmě podílet na formování vztahu majoritní společnosti k etnickým a kulturním minoritám. Tím je ekonomická a sociální situace české společnosti. **Na negativním a nepřátelském postoji vůči zmíněným minoritám by se zřejmě neodrazily jenom ekonomické problémy, ale také ztráta některých sociálních výhod, která je již nyní dávána do kontrastu se státní podporou sociálně slabým rodinám etnických menšin, především Romů.** Díky špatné informovanosti majoritní části české společnosti, ale také díky nesystematickým krokům státní správy v této oblasti, je již dnes tato skutečnost jedním z nejožehavějších problémů ve vztahu k romské minoritě. Bohužel zatím nic nenasvědčuje tomu, že by v budoucnu měla nastat nějaká podstatná změna.

Dalším důležitým faktorem budou demografické změny, které na jednu stranu pravděpodobně způsobí další nárůst romské populace, a na straně druhé mohou způsobit, podobně jako v mnoha ostatních evropských zemích, vážný nedostatek pracovních sil, který bude moci být částečně vyřešen příchodem imigrantů (viz též předchozí).

Z výše uvedeného je zřejmé, že nelze vyloučit komplikaci ve vztahu k dalším skupinám (např. k Vietnamcům), k nimž má většina populace sice spíše podezíravý postoj, nicméně v praxi je buď ignoruje, nebo toleruje. Stejně tak nelze vyloučit objevení se nových problémů s příchodem nových menšin či posilování zatím malých skupin. V této souvislosti by se rizikovým mohl stát zejména vztah k etnickým skupinám pocházejícím z islámských zemí, jež jsou už nyní hodnoceny částí populace jako nebezpečné (již nyní je občané ČR hodnotí jako druhou nejméně přijatelnou skupinu).

Jak už bylo řečeno, případný rozvoj a zlepšení vztahů majoritní populace ke kulturním a etnickým minoritám bude záviset především na jejich úspěšném rovnoprávném začleňování. Jeho nutnou podmínkou bude kromě nezbytného legislativního rámce, který zaručuje všem obyvatelům ČR stejná práva bez ohledu na jejich původ, také důraz na výchovu v duchu multikulturality a etnické tolerance. Mnohé problémy spojené s interetnickým soužitím totiž pramení ze vzájemné neznalosti. Tato výchova však musí být promyšlená a systematická a nemůže být zaměňována s příležitostnou reklamní osvětou (viz tzv. projekt tolerance vlády

ČR). Zkušenosti ze zahraničí, stejně jako některé projekty uskutečněné u nás, přitom jasně ukazují, že k **úspěšné integraci je třeba nejen zlepšit podmínky integrované minority (v tomto případě především vzdělanost a sociální úroveň), ale také postoje majority vůči minoritě a její představy o ní, které často pramení z neznalosti.**

Důležitou podmínkou v procesu plnoprávného začleňování je pak také pocit sounáležitosti s konkrétním prostředím, v němž k integraci dochází, tedy s určitou lokalitou a společenstvím, které ji obývá. V této oblasti se musí nutně zlepšit práce místních samospráv. V některých obcích byly již učiněny první kroky, které by měly daný problém pomoci řešit. **Klíčovou se totiž ukazuje především začleňování do konkrétního společenství (obce).** Náš Rom či Vietnamec je vždy vnímán jinak než nepřátelský cizinec. Velmi vhodnou cestou by mohlo být např. vytváření komunitních center. Ústřední státní instituce (ministerstva, Úřad vlády atd.) by měly hrát spíše úlohu koordinační a kontrolní, popřípadě by měly garantovat některé náročnější projekty – např. projekty spojené se zvýšením vzdělanosti romské populace, začleňování tematiky interetnického soužití do kurikula některých předmětů na základních a středních školách či projekty, které budou na celostátní úrovni řešit omezení katastrofální míry její nezaměstnanosti.

V neposlední řadě bude úspěšnost rovnoprávného začlenění etnických a kulturních menšin záviset na vzniku občanské společnosti, bez níž je celý proces v praxi nemyslitelný, protože by nenašel adekvátní odezvu v majoritní společnosti.

Národní kultura a identita

Výchozí stav a vývojové trendy

Identita je výrazem přirozené lidské potřeby příslušet k vyššímu celku. Různé typy identit vycházejí z příslušnosti k určitému území, příp. politickému celku (stát, vlast, region, obec), k určité etnické (jazykové) skupině, k určité ideologii (náboženství, politická ideologie, příp. strana), ke kultuře, k sociální a hospodářské instituci, k právnímu rámci nebo k určité skupině sociální (šlechta), stavovské nebo profesní (vojáci). Tyto různé typy jsou historicky proměnné, mohou existovat samostatně, paralelně vedle sebe, v určitém hierarchickém pořadí nebo se vzájemně vylučovat. K formování národní identity přispívá i společná historie, hrdost na úspěchy národního společenství a jeho členů, naděje na rozvoj tohoto společenství v budoucnosti a popř. společná vůle.

V úvahách o historických základech, proměnách, současném stavu a perspektivách české **národní (státní) identity ve vztahu k identitě evropské** je třeba v prvé řadě zdůraznit, že se **nikdy nejednalo o vzájemně protikladné principy**. Od počátku českého státu se jeho příslušníci cítili být součástí západního křesťanského světa. **Vědomí sounáležitosti se západoevropským civilizačním okruhem** nebylo v Čechách zpochybněno, ani když od 18. století náboženská identifikace postupně slábla a byla nahrazována identifikací státní, případně národní. Osvícenství v Čechách je inspirováno západními vzory a nejinak je tomu i s rodícím se českým nacionalismem první poloviny 19. století.

Od raného středověku byl **identifikačním faktorem** českého politického národa **kult zemského patrona sv. Václava**, který jako dědic země české byl považován za věčného vládce Čechů, jemuž bude každý z dočasných vládců skládat účty. Tento kult se stal též záležitostí národní, a tak byla i čeština označována jako jazyk svatováclavský. Pokusy o zpochybnění národního významu svatováclavské tradice se objevují od druhé poloviny 19. století, k jejímu zneužití dochází až v době protektorátu.

Dalším rozhodujícím identifikačním znakem byl již od středověku **jazyk**, který se stal jedním z atributů české státnosti. Vazba jazyka a státnosti se zachovala i v době faktického zániku českého státu v 18. století a znovu ožila ve století následujícím v podobě české státoprávní politiky.

V 19. století docházelo k pokusům prosadit v českém prostředí kromě (západo)evropanství vyšší typ identity, tj. **slovanství**. Jednalo se o ojedinělé názory (Jungmann, Marek) považovat český národ za součást velkého národa slovanského, které ovšem nikdy nenalezly širší společenskou odezvu. Jednoznačně je odmítl roku 1846 Karel Havlíček a od té doby fungují pouze jako instrument v česko-německém sporu. V emocionální rovině byly silnější sympatie k balkánským Slovanům v jejich boji s Tureckem. Oživení slovanské identity a proruských sympatií přinesly obě světové války. Komunistická strana se snažila využít těchto pocitů, Sovětský svaz byl prezentován jako slovanská velmoc. Vnucování ruských vzorů a invaze v srpnu 1968 vedly ke konečné diskreditaci slovanské identity.

Při vytváření moderní české identity v 19. století sehrála důležitou úlohu **historiografie**. Český národ žijící v rámci mnohonárodní habsburské monarchie, jejíž vládnoucí i kulturní elity hovořily německy, hledal v odkazu slavné minulosti záruky neméně slavné budoucnosti. Některé německé kruhy ovšem považovaly Čechy za nehistorický národ, který nemá právo na

samostatnou státní existenci. Důležitá role připadla Františku Palackému, který podal vědecký důkaz oprávněnosti českého národa k Evropě. Tato koncepce byla přijata naprostou většinou české společnosti a **kolektivně sdílený obraz národní minulosti**, jejího hodnocení včetně dob slavných i tragických, hrdinů i zrádců se stal jedním z rozhodujících identifikačních faktorů moderního češství.

Velký vliv na formování moderní národní identity Čechů (a částečně i Slováků) měly myšlenky T. G. Masaryka. Ten rozpracoval koncept ideálů humanitních a místa národa v jejich kultivaci a uplatnění (jako individuum nemohu být součástí lidstva, aniž bych zároveň nepříslušel k národní komunitě a necítil se být také její součástí). Posléze zkonstruoval politický koncept národa československého, který se stal ideovým fundamentem vzniku a existence samostatného Československa.

V obecné rovině se Češi identifikovali s pozitivně přijímanými hodnotami evropské společnosti – liberalismem, demokracií atd. Šlechta byla ovšem označena za nenárodní, až protinárodní element, čehož politicky využívala agrární strana v době první republiky a po roce 1948 strana komunistická. V negativním smyslu se česká identita často definovala proti Němcům a podle tohoto kritéria byl určován i vztah k dalším evropským národům.

Během komunistické éry došlo ke ztotožnění tradičních státních symbolů a státní identity se **socialistickým systémem**. Ve 20. století se na českém území častokrát měnil název státu i jeho ideologie (Rakousko-Uherská monarchie, Československá republika, Česko-Slovenská republika, Protektorát Čechy a Morava, Československá republika, Československá socialistická republika, Česká a Slovenská Federativní Republika, Česká republika), přičemž nastupující politický útvar (přinejmenším formálně) negoval svého předchůdce. Tímto způsobem Češi logicky **ztráceli vědomí národní a státní kontinuity**, bez něhož je identifikace nemyslitelná. To přispělo k tomu, že lidé **ztráceli schopnost být loajální ke státu, stahovali se do soukromí a projevování státní a národní identity bylo zaměňováno s identifikací s často nepřátelsky vnímaným politickým systémem**.

Přijetí Mnichovského diktátu znamenalo trauma jak pro celý český národ, tak pro prestiž československé armády. Objevila se dvojí orientace pro-západní a pro-východní, rostla přitažlivost SSSR. Vztahy mezi českou a slovenskou částí republiky se zkomplikovaly, byl přijat politický princip existence dvou národů. Po roce 1948 došlo ke ztrátě kontaktu s myšlenkovým vývojem západní Evropy a byla vytvořena mentalita "poddaných" zprimitivňující myšlení, omezující racionalitu, potlačující individuální odpovědnost a kultivující sociální rovnostářství a plebejství. Ne příliš úspěšně se kultivovalo socialistické vlastenectví s antiněmeckým a antizápadním elementem. Došlo k duchovní i faktické izolaci, ke ztrátě identity a schopnosti rozumět Evropě.

Nejzávažnější událostí z hlediska vývoje české národní identity po roce 1989 byl **rozpad Československa**, který byl důsledkem podcenění institucionálních nástrojů integrace a rizik po politických změnách, nedostatečné kulturní a politické integrace a nedostatečně silné československé identity – nedostatkem společně sdílených hodnot. **Česká národní identita se nikdy nestala identitou čistě národní, ale byla smíšena s identitou státní**. Po rozdělení státu zmizel tento dualismus, což vyvolalo potřebu redefinice české státně-národní identity.

V soudobé české společnosti je za aspekty opravdového češství považováno: **umět mluvit česky, cítit se Čechem, vlastnit české občanství a respektovat politické instituce a zákony**

České republiky. O něco méně důležitý je předpoklad narodit se v České republice nebo v ní prožít většinu svého života. Za zcela nedůležité je považováno tvrzení, že křesťanství je podstatným rysem opravdového Čecha. Češi jsou nejvíce **hrdí na historii státu, české umění a literaturu**, sportovní výkony reprezentantů a výsledky v oblasti vědy a techniky. Geograficky, s ohledem na typ kultury, politický systém a historii, se obyvatelé České republiky cítí být **Středoevropany**. Obecně je česká populace **relativně uzavřená, tradicionalistická, konzervativní a národnostně homogenní**.

Česká identita je spíše **pluralitní** než jednoznačná, což je způsobeno z menší části existencí dvou odlišných náboženských tradic a z větší části rychlým historickým sledem různých politických rámců posledních dvou století. Otázka po vlastní identitě se v moderních českých dějinách cyklicky opakuje, zvláště ve chvílích historických zvratů nebo společenských proměn, kdy se hledá nová podoba české národní ideologie a jsou nově formulovány i národní zájmy. **Zdá se, že pocity národní a státní identity jsou u velké části českého obyvatelstva na ústupu a blíží se prostému vědomí příslušnosti k národu bez pozitivní hodnotové konotace.** Neexistují ani náznaky, že by česká národní identita byla vystřídávána identitou jinou, např. evropskou.

Rizika a šance rozvoje

Česká národní identita může využít šance vybudovat svou podobu na historicky osvědčených základech: **demokratismu, humanitě a evropanství**. Pokud bude problém národní identity ignorován, hrozí riziko **frustrace a omezení národní solidarity**. Šancí je obohacení základů české státnosti o nové pojetí národního státu a národních zájmů, které bere ohled na potřeby jak **nadnárodních útvarů, tak i identit regionálních**. Dosavadní jazykový a etnický koncept české identity je možné doplnit o vztah ke krajině, regionům, městům a jejich kultuře. Motivujícím prvkem je zdůraznění **nadčasového charakteru** státní a národní identity, která se nemění se střídáním vlád podle volebních výsledků.

Překrývající se identity umožní občanům České republiky definovat **se příslušností jednak ke svému kulturnímu společenství, ale také k Evropě**. Rizikem je příliš pasivní přístup Čechů, skepse vůči státu, neochota zařazovat se k vyššímu celku, přílišná sebekritičnost a pocit méněcennosti při srovnání s nadnárodními celky. Šancí je promýšlení a trvalá diskuse o místu a roli České republiky při vědomí, že význam země není určen pouze počtem obyvatel a rozsahem území. Orientace na **kulturní nabídku** (lázně, historické rezervace, hrady a zámky) by odpovídala tradičnímu českému důrazu na roli kultury. Vzhledem k významu, který při formování pocitu identity hraje kultura, je vhodné podporovat regionální, menšinové i celonárodní kulturní aktivity. Potenciál hlavního města Prahy jako národního identifikačního centra dává šanci stát se jedním z celoevropských kulturních center.

Pocit identity je velmi důležitý ve světě globalizace a evropského sjednocování. Jako šance může být považováno **ujasnění si vztahů k jiným zemím, především k sousedům, k Evropě a k jejich dějinám a tradicím**. Nová evropská identita nemusí znamenat negaci dosavadních národních (státních) a regionálních identifikací. Je možné navázat na českou zkušenost života v mnohonárodnostním rakouském císařství a tradici meziválečného Československa, které patřilo k zemím s vysokým stupněm tolerance vůči národnostním menšinám. Česká identita má příležitost vybudovat svou existenci na ochotě k toleranci a schopnosti akceptovat různorodost ve společnosti. Rizikem je historické dědictví nedávné

minulosti, které zanechalo stopy v podobě snížené národnostní tolerance, obav z cizího, nekritičnosti vůči ekonomickému stavu západních zemí a přezíravosti směrem východním. Dalšími riziky jsou prvky českého charakteru projevující se v závistivosti, sklonu k rovnostářství, podezřívavosti a žárlivosti na úspěch.

Šancí je vytvoření nového příběhu či obrazu českých dějin, který by **kriticky reflektoval českou minulost**, bral v úvahu její pozitivní tradice a zároveň byl přitažlivý pro širší veřejnost a především mladší generace. V novodobé české identitě je prostor pro zdůraznění tradic kultury, dobrého vzdělání a demokracie spolu s občanským principem bez nacionalistických tendencí. Takové příležitosti se může chopit školství všech stupňů, kvalitní publicistika a další aktéři působící v celospolečenské diskusi. Pro posílení národní identity a tradice je důležitým aktérem rodina.

Stát může poskytnout odpovídající podmínky pro efektivní fungování státních orgánů a jejich představitelů, pro dodržování norem slušného chování, respektování zákonů, symbolů státu a státnosti (vlajka, hymna, státní znak a státní svátky). Je možné **vytvářet příznivé zázemí pro formování národní identity**, a to na základě vědomí tisícileté kontinuity české státnosti a její symboliky, spontánního budování zdola například podporou komunálních i regionálních aktivit, pěstování lidových a celonárodních tradic nebo vytváření vědomí jedinečnosti města (kraje) v rámci národního a státního celku. **Udržování pozitivních složek národní identity** je šancí pro sebevědomou identitu české společnosti.

Životní prostředí. Území a společnost

Výchozí stav a vývojové trendy

Před příchodem Slovanů (5. – 6. stol.) byla krajina ve střední Evropě pokryta z 90 % lesy. Ve středověku došlo k odlesnění krajiny (na dnešních 30 %), kultivaci a zemědělskému využití. Před 150 lety začal na území ČR prudký rozvoj industrializace, Čechy se staly průmyslovým centrem Rakousko-Uherské monarchie. **Po druhé světové válce se Československo, společně s východním Německem, stalo kovárnou socialismu, což postupně způsobilo nadměrnou industrializaci země s orientací na těžký průmysl, vysoce náročný na energii a suroviny. Tento faktor, společně s technologickým zaostáváním našich podniků vůči vyspělým zemím, se stal hlavní příčinou výrazně se zhoršující kvality životního prostředí.** Komunistický režim, který nepřipouštěl kritiku a postrádal tak zpětnou vazbu, nebyl schopen na zhoršující se kvalitu životního prostředí účinně reagovat. Některé regiony tak byly výrazně devastovány (především severní Čechy a Ostravsko).

Po roce 1989 jednak poklesla dočasně průmyslová výroba i výše HDP, což se projevilo také snížením emisí některých cizorodých látek do prostředí. Byly odbourány dotace např. u výroby dusíkatých hnojiv, zvýšila se několikanásobně jejich cena, což vedlo k poklesu jejich používání v zemědělství. To se opět pozitivně projevilo na kvalitě životního prostředí, zejména na kvalitě povrchových a částečně i podpovrchových vod.

Celkové investice do životního prostředí dosahovaly v minulém desetiletí přibližně 2,5 % HDP (výstavba čistíren odpadních vod, plynofikace a kanalizace obcí, odlučovače plyných emisí apod.), což se projevilo výrazným zlepšením některých složek životního prostředí. Např. emise SO₂ poklesly za posledních deset let o více než 80 %. Je však třeba mít na paměti, že **zlepšení kvality životního prostředí bylo dosaženo především v oblasti tzv. primárních jevů, tzn. u jevů, které jsou měřitelné, zřejmé a působí bezprostředně. Stav životního prostředí stagnuje, nebo se dokonce zhoršuje u sekundárních jevů** (kumulace cizorodých látek v prostředí, klimatické změny, změny hydrologického stavu krajiny, změny přirozených produkčních schopností zemědělské krajiny apod.), které jsou méně zřejmé, obtížně měřitelné a většinou probíhají se zpožděním.

Mezi odvětví, která nejsilněji negativně ovlivňují kvalitu životního prostředí v ČR, patří palivo-energetický průmysl (především spalování nekvalitního hnědého uhlí), zemědělsko-potravinářský komplex (znehodnocování povrchových a podzemních vod, degradace krajiny), hutnický, strojírenský, chemický a elektrotechnický průmysl a stavebnictví. Liniově působí negativně doprava a v určitých regionech a lokalitách také armáda.

Rizika a šance rozvoje

Nemá-li být životní prostředí limitem rozvoje společnosti, je třeba investovat do nápravy škod. To je však dlouhodobá záležitost, která si vyžádá několik set miliard korun. Přitom některé problémy nejsou řešitelné jedním státem, mají regionální nebo i globální charakter (klimatické změny, narušení ozonové vrstvy aj.). **Pokud by se stala ČR v následujících letech členem Evropské unie, bude muset přijmout a plnit náročné environmentální standardy EU, na druhou stranu bude moci aktivněji ovlivňovat mezinárodní dění v environmentální oblasti.**

Strategickým a dlouhodobým cílem environmentální politiky by mělo být směřování k udržitelnému rozvoji (což je také cíl deklarovaný Evropskou unií). Zde se jako klíčová jeví školní i mimoškolní ekologická výchova a dosažení základní ekologické gramotnosti a tím i odpovědnosti obyvatel vůči životnímu prostředí. Tady především mají svoji nezastupitelnou úlohu občanská sdružení a nevládní environmentální organizace. Za posledních deset let např. vznikly desítky středisek ekologické výchovy, jejichž programy již prošly desetitisíce dětí školního i předškolního věku. Dále **je důležité rozšíření palety ekonomických nástrojů životního prostředí**. To je výzva především pro exekutivu a zákonodárnou moc. Na rozdíl od Evropské unie jsme dosud nepřijali ekologickou daň. Jedním z důsledků je přetrvávající vysoká energetická náročnost, která je dvaapůlkrát vyšší než v západoevropských zemích.

Zásadní obrat ve směřování společnosti k udržitelnému rozvoji však může nastartovat postupné zavádění ekologické daňové reformy. Ta by se v první řadě týkala zdanění paliv a energií. Při zdanění fosilních paliv, ale i dalších neobnovitelných zdrojů by jejich cena významně vzrostla, což by však bylo kompenzováno nižším zdaněním pracovní síly. Ekologická daňová reforma by proto byla cenově neutrální. Zdražily by se neobnovitelné zdroje, zlevnila by se pracovní síla, což by mělo pozitivní vliv na zaměstnanost.

Je však třeba říci, že ekologická daňová reforma znamená radikální změnu v celé daňové soustavě i ve fungování společnosti, a musí být proto zaváděna postupně, po krocích, které by měly být rozvrženy na řadu let. Je také proveditelná pouze ve velkém a silném hospodářském prostoru, protože zdanění neobnovitelných zdrojů negativně ovlivní obchodní bilanci se zeměmi, které k ekologické daňové reformě (a tedy ke zdražení zdrojů) dosud nepřistoupily.

S vývojem kvality životního prostředí je spojeno nedílně využívání území. **Území (resp. krajina) by mělo být vnímáno jako zdroj**, který nelze rozšířit a ve kterém se odehrávají všechny socioekonomické aktivity. V prostoru České republiky, kde hustota obyvatelstva dosahuje 131 obyv./km², vždy **půjde o hledání přijatelného kompromisu mezi nároky společnosti a únosnou kapacitou prostředí**. Nástrojem pro hledání a prosazování takového kompromisu je krajinné a územní plánování, jež má v České republice (resp. bývalém Československu) velmi dobrou tradici.

Není náhodné, že oblasti, kde byly krajina i životní prostředí nejvíce devastovány (severní Čechy, Ostravsko, příp. další průmyslové oblasti), čelí v současné době také velkým sociálním a ekonomickým problémům. Devastované životní prostředí se stalo významným limitem rozvoje daných oblastí. Naproti tomu dříve ekonomicky zaostalé regiony mají dobrou šanci využít zachovalé životní prostředí pro rozvoj, především v oblasti turistického ruchu (např. jižní Čechy, Českomoravská vysočina).

Směřování k udržitelnému rozvoji je základní civilizační výzvou, srovnatelnou pravděpodobně pouze se zemědělskou revolucí před 8000 lety a průmyslovou revolucí před 250 lety. Společenská změna se však může uskutečnit tehdy, přijme-li ji za svou většina občanů, nebo alespoň aktivní menšina angažovaných občanů, kteří dokáží ovlivnit směřování vývoje společnosti. Rozhodovací sféra nezmění svoji politiku, pokud na ni společnost nevyvine přesvědčivý tlak.

Podle Američana Billa Moyera je pro prosazení změny nezbytné, aby hnutí usilující o změnu a jejich aktivisté hráli tři různé role: rebelů, zastánců změny a reformátorů.

Rebelové hlasitě odmítají poměry a politiku znásilňující hodnoty úcty vůči člověku a přírodě a přitahují pozornost k problému. V našich podmínkách jsou to např. aktivisté Greenpeace, Hnutí Duha, Děti Země apod.

Zastánci změny pracují na výchově a získávání veřejnosti k opozici vůči stávajícímu stavu a pro hledání pozitivních, konstruktivních řešení. Příkladem může být např. Společnost pro trvale udržitelný život, ale také na danou problematiku zaměřená pracoviště vysokých škol či Akademie věd.

Pro prosazení změny jsou ale také potřební reformátoři pracující v oficiálních vládních a zákonodárných strukturách na zapracování žádoucích řešení do zákonů a vládní politiky a na jejich všeobecném přijetí.

Regionální rozvoj. Struktura osídlení

Výchozí stav a vývojové trendy

Regionální a lokální rozvoj odrážel po roce 1989 zásadní proměny politické, ekonomické, sociální a ekologické, kterými prošla česká společnost. Ukázalo se, že rozvoj v posledním desetiletí byl významně strukturován i ve své regionální a lokální dimenzi. Tři tendence měly přitom dominantní význam:

Za prvé to bylo posilování selektivních tendencí v regionálním vývoji vedoucí k **prohlubování územních rozdílů v socioekonomické úrovni**. Tyto selektivní tendence byly důsledkem postupného růstu účinnosti konkurenčních mechanismů na regionální a lokální rozvoj. Zvyšující se efektivnost tendencí regionálního a lokálního rozvoje (jak pokud jde o tempa růstu či poklesu výkonnosti, tak pokud jde o změny v ekonomické a sociální struktuře) byla též reakcí na nivelizační tlaky z dlouhého období předchozího režimu, kdy zpravidla výhradně politicky diktovaná lokalizační rozhodnutí vedla k málo efektivnímu územnímu rozložení ekonomických aktivit, infrastruktury a i pracovních zdrojů. V návaznosti na to se začaly projevovat **proměny v uspořádání vztahů v systému osídlení**. Ty byly dvojího typu :

- jednak došlo k potlačení významu velikosti center a naopak k důležitému posílení jejich atraktivity založené na **kvalitě aktivit** v centrech. Tento posun k rostoucímu významu kvalitativních aspektů byl důsledkem spíše technologické než obecně společenské transformace, tj. přechodu české společnosti od industriální společnosti k post-industriální společnosti;
- jednak se jednalo o posilování **propojenosti částí systému osídlení, které vedlo k měřítkovému posunu územních polarit na vyšší úroveň**. Šlo o přirozenou reakci na vztahové uzavírání malých správních jednotek (okresů) v období totalitární společnosti. Toto propojování probíhalo **navzdory** hodně omezené migraci obyvatelstva, daný nejen tradičními postoji české společnosti, ale zejména nefunkčním trhem s byty. Z regionálního pohledu se právě sektor bytové výstavby jevil jako závažná překážka využívání komparativních výhod jednotlivých regionů a lokalit v důsledku **významného omezení migrační mobility pracovních sil** čili velice nevhodného porušování jednoho ze základních principů tržní ekonomiky. Propojování systému osídlení a posun územních polarit tak byl diktován především mobilitou jiných faktorů, v nichž se zavádění tržních přístupů mohlo projevit bezprostředněji: lokalizace fixního kapitálu a toku informací. Právě ty napomáhaly prosazování selektivních tendencí a prohlubování regionálních rozdílů odpovídajících reálnému rozvojovému potenciálu územních celků.

Za druhé se během posledního desetiletí dvacátého století všeobecně uplatnily tendence post-industriální, které vedly k tomu, že **dříve prosperující regiony a lokality začaly rychle zaostávat a naopak**. Dříve preferované oblasti těžkého průmyslu, na nichž jako by spočíval rozkvět celého státu, se staly hlavními problémovými regiony. Naproti tomu rostla **dominance metropolitní aglomerace Prahy**. Její rozvojová dynamika (dříve uměle potlačovaná) byla daleko největší ze všech regionálních center v ČR a Praha nyní dosahuje zhruba dvojnásobku ekonomické výkonnosti ostatních regionů. V jejím případě šlo o kombinované působení :

- jasné velikostní dominance metropolitní aglomerace,
- příznivého polohového faktoru,

– rozvoje nevýrobních, a speciálně kvartérních transakčních činností a potřebné kvality pracovních sil v hlavním městě.

Praha dominovala v rámci územně malé ČR jako hlavní transakční centrum. Tato transakční funkce měla a stále má dvě složky. Za prvé plnila Praha funkci gateway city v rámci zakládání nadnárodních vztahů různých subjektů v ČR a přitahovala mezinárodní kontakty a aktivity. Tato důležitá funkce hlavního města v národním a regionálním rozvoji byla před rokem 1989 uměle potlačována.

Za druhé Praha plnila funkci centra reprezentace a správy českého státu. Dominance aglomerace Prahy se za podmínek demokratického vývoje a otevřené tržní ekonomiky ukázala jako zcela přirozená. Praha též plnila během posledního desetiletí dvacátého století důležitou difuzní funkci v rozšiřování inovací v rámci území státu a byla klíčová i v dalším vytváření a udržení české identity. Přes občasnou kritiku pragocentrismu, která se ozývala z jiných regionů státu, si regionální politika zachovávala k vývoji tohoto národního pólu rozvoje neutrální postoj.

Během devadesátých let došlo ovšem i k výběru dalších relativně silných regionů a lokalit jako tahounů celé národní ekonomiky (šlo zejména o větší města, především v Čechách, méně na Moravě a Slezsku). K tomuto výběru muselo během transformačního období nevyhnutelně docházet. Zásadním problémem byly již zmíněné proměny v regionálních ekonomikách. Všeobecně se uplatnily tendence post-industriální, které vedly k již zdůrazněné změně v postavení dříve úspěšných a nyní stagnujících a dříve stagnujících a nyní rychle se rozvíjejících regionů a lokalit. V podmínkách České republiky tato výměna znamenala, že nevýhodná ekonomická specializace regionů se projevila v omezeném počtu regionů. Jednalo se hlavně se o **pánevní oblasti** (Ostravsko, Ústecko a částečně i karlovarsko-sokolovský region). Úkoly nutné restrukturalizace byly ztíženy nižší úrovní kvalifikace a flexibility pracovních sil a rovněž nižší sociální stabilitou. Restrukturalizace pánevních oblastí by byla pravděpodobně méně problematická s vyšší podporou od státu a Evropské unie. Ta ovšem přicházela ve velmi omezeném rozsahu a v nepříliš efektivních formách.

Slabě osídlené regiony s výrazným zastoupením zemědělství a málo vyvinutou infrastrukturou obecně představovaly méně problematický typ české regionální ekonomiky. Tyto regiony si zpravidla zachovaly lepší stav životního prostředí a svou polohou se postupně uplatnily na poli cestovního ruchu. Obecně vyžadovaly méně vkladů do nápravy regionálních a ekonomických deformací z období totalitárního režimu. Klíčovým problémem (neřešitelným ovšem na samotné regionální úrovni) zde byl dramatický pokles zemědělské produkce a snížení její rentability.

Za třetí se během uplynulého desetiletí ukázal význam **integrálního působení technické infrastruktury** v kontextu české společnosti a ekonomiky. Technická infrastruktura mohla plnit své hlavní usnadňující a zpřístupňující funkce jen částečně. Zděděná technická infrastruktura byla pochopitelně z velké části prostorově fixována a její změny byly nákladné a měly dalekosáhlé dopady ve společnosti a ekonomice. Patřičné investice umožňující budování moderní infrastruktury se ukázaly důležitou podmínkou pro společenský a ekonomický rozvoj. Modernizace technické infrastruktury (která na sebe vázala značnou část fixních investic v uplynulém období, a to i na úkor investic produktivních) postupně usnadňovala potřebné kontakty mezi subjekty v ekonomickém systému a i v životě jedinců a činnostech domácností. Technická infrastruktura zásadně ovlivnila v české společnosti a

ekonomice časoprostorovou přístupnost (dosažitelnost) lidí a věcí a tím též významně podmiňovala geografickou strukturu aktivit a kontaktů. I zde se ovšem projevovala rostoucí disproporce mezi západní a východní polovinou státu. Moderní technická infrastruktura umožnila realizovat kontakty elektronicky, nebo umožnila možnosti transportu informací (poštou), zboží a materiálů (dopravní společnosti) delegovat. Investice do elektronické infrastruktury byly relativně levné a uskutečnily se v poměrně krátké době. Avšak i dalekosáhlé inovace a investice do elektronické infrastruktury a nastupující změny fungování (telework, teleconferences, teleshopping, distanční diagnózy atp.) nemohly zásadně omezit velkou potřebu přímého osobního kontaktu v ekonomických a společenských aktivitách. I v podmínkách rodící se post-industriální společnosti **šance jednotlivých regionů a lokalit na společenský a ekonomický rozvoj ukázaly svou závislost na dobré technické infrastruktuře umožňující snadnou geografickou mobilitu osob, zboží, materiálů atd.**

Během posledního desetiletí dvacátého století se ukázalo podstatné napětí mezi rozvojem spojů, dopravy a velké části technické infrastruktury na jedné straně, a důrazem na trvalou udržitelnost rozvoje z hledisek životního prostředí na straně druhé. Toto desetiletí ukázalo v České republice v dopravě čtyři zásadní změny, které zkomplikovaly patřičné uplatnění rozvojových tendencí k trvale udržitelnému vývoji:

- První změna se týkala klesající dominance železniční dopravy a růstu dopravy silniční;
- Druhá změna se týkala klesajícího podílu veřejné hromadné dopravy a růstu soukromé dopravy;
- Třetí změna se týkala růstu mezinárodní přepravy na úkor přepravy domácí;
- Čtvrtá změna se týkala přeorientování východních dopravních směrů ke směrům do států Evropské unie.

Rizika a šance rozvoje

Prohlubování územní diferenciaci rozvoje dosud nevyvolává závažnější sociální a politické jiskření, především ale proto, že vyrůstá z velmi nivelizované základny. Rizikem takto trvale pokračujícího trendu ovšem je hrozba sociální, ekonomické a kulturní devastace relativně velkých území státu a stejně problematické zahuštění aktivit v několika územních pólech rozvoje (obojí v průmětu do radikalizace voličských mas, zpochybnění sociálního smíru). Šance by tento proces mohl přinést jen v dlouhodobém časovém horizontu – rychlejší (třeba sociálně drsnou) likvidaci konkurence neschopných odvětví tvořících základ upadajících regionů, masivnější tvorbu podnětů nejen pro prostorovou, ale i profesní, statusovou aj. mobilitu. Zvláště v evropském kulturně-politickém kontextu převažuje úsudek, že uplatňování tvrdých meritokratických kritérií v regionálním rozvoji přináší více společenských nákladů než výnosů. V případě ČR stejně nezbývá než hledat při regulaci míry únosné diferenciaci regionálního rozvoje analogické způsoby rovnováhy mezi tlakem na výkonnost a tlakem na meziregionální solidaritu, jaká je a bude obvyklá ve vyspělých zemích Evropy. Tomu musí být přizpůsobeny možnosti ovlivňování regionálního a lokálního rozvoje subjekty územní správy a samosprávy. Zvláště v případě samosprávných regionálních a lokálních jednotek je po zahájení jejich fungování v roce 2001 důležité, aby se samořízení více týkalo toho, co k sobě přirozeně patří. Funkční (samosprávné) regiony v ČR (14) vykazují relativně vysokou míru souhlasu s reálnou národní sídelní hierarchií (12 center). Kraje tak mají šanci stát se subjekty citlivého a integrálního řízení územního rozvoje a účinnou protiváhou sektorově organizovaného centrálního řízení. Klíčový význam regionální samosprávy spočívá v podpoře regionálního rozvoje. Nutnou podmínkou je posílení úlohy strategického rozhodování. K tomu by mohla přispět postupná integrace institutu sociálně-ekonomického plánování a

územního plánování. Zkušenosti ze zemí Evropské unie ukázaly důležitost regionálních a lokálních podmínek tvorby inovací a mechanismů dynamických konkurenčních výhod založené na **schopnosti regionálních a lokálních subjektů se učit**. Učení a tvorba inovací nejsou omezeny na samostatné soukromé firmy, ale stávají se záležitostí celé sítě různých subjektů, v níž hraje regionální a lokální samospráva a její schopnost vytvářet a udržovat inovační atmosféru rozhodující roli. Z tohoto hlediska se klíčovou šancí a rizikem jednotlivých regionů ČR stává kvalita lidského kapitálu, kterým disponují, a to nikoli jen v poloze profesní a vzdělanostní kvalifikace, ale též ve smyslu schopnosti a ochoty ke vzájemné spolupráci (sociální kapitál). V této záležitosti se rizikovým faktorem stávají zřetelné rozdíly mezi českým vnitrozemím a územím bývalých Sudet (ve smyslu území, na němž došlo po 2. světové válce k radikální obměně obyvatelstva).

Na základě zkušeností ze zemí Evropské unie se regionální politika (nesená politickou legitimitou krajské samosprávy) stává záležitostí **dialogu** více úrovní územní samosprávy a subjektů soukromého sektoru (firem i institucí občanského sektoru). Partnerství mezi samosprávou, státní správou a subjekty ze soukromého sektoru je oním pilířem, na kterém může být budován konsensus o (v dané chvíli a na daném místě) společensky akceptovatelném vztahu mezi tlakem na výkon a aspekty solidarity v regionální politice. Souběžně s tím, jako produkt ekonomicky a institucionálně se integrující Evropy, poroste ovšem i ekonomická a politická zodpovědnost krajských samospráv: v mnoha ohledech (aktivní regionální podpůrná politika, regulační funkce veřejné správy a podobně) bude vytěsňovat tradiční úlohu národního státu.

Zřetelné změny pozic mezi úspěšnými a neúspěšnými regiony, kterých jsme nyní svědky, s sebou přinášejí hrozbu, pokud by vyústily ve fatální, věčné a pro velké skupiny obyvatel nepřekonatelné životní okolnosti vedoucí k sociálnímu vyloučení. Šancí se mohou stát, pokud získají flukтуаční charakter, tedy pokud se stanou výrazem (územním průmětem) **dynamických inovačních cyklů**. Zda nabudou té či oné povahy, o tom rozhoduje míra a způsoby mobility informací, lidí, kapitálu, zboží a služeb. Na diferenciaci šancí jednotlivých regionů bude mít přitom nezanedbatelný vliv dynamika vnitřní geopolitické struktury integrující se Evropy (vývojová osa Berlín – Praha – Vídeň).

Varovným přitom zůstává fakt, že **místní prostředí zůstává do velké míry nemobilní**. Nemusí to být vždy zápor – i nehmotné růstové faktory, jakými je lokální patriotismus, pozitivní očekávání a osobní motivace vyrůstající ze zakotvení v místní komunitě, společná vize, entuziasmus výrazných osobností, vytváření partnerství vedoucí k aktivní adaptaci na extra-lokální a extra-regionální vlivy, se mohou ukázat jako silný motor lokálního a regionálního rozvoje. Bohužel jsou tyto případy v ČR spíše výjimkou a tradiční nízká mobilita tak v českém prostředí je spíše odrazem osobní pasivity. Za této situace o úspěchu regionu rozhoduje jeho poloha (šance klesající od západu k východu a od jihu k severu) a zejména **dopravní dosažitelnost** (mezinárodní letiště, dálniční spojení). Relativní koncentrace těchto funkcí v hlavním městě, v menší míře v Brně, Plzni, Českých Budějovicích a v zárodku (či záměrech) i v restrukturalizovaných průmyslových regionech Ostravy a Ústí na Labem je kumulativně spojena s koncentrací velkého počtu dalších podpůrných aktivit a funkcí (velké regionální a lokální multiplikační efekty). Zatím se nezdá, že by i intenzivní využití nejmodernějších informačních technologií tuto lokalizační závislost mohlo zásadně změnit – už proto, že využití těchto technologií je vázáno na jistou úroveň lidského kapitálu, která je obecně vyšší právě ve velkých regionálních centrech. Otázkou ovšem zůstává, zda se vliv informačních technologií na lokalizační procesy v budoucnu nezmění. Podobnou otázkou (u které existují jen nejasné hypotézy řešení) je vliv

automobilizace. Každodenní využití auta podstatně zvětšovalo časoprostorovou koherenci v dosažitelnosti služeb jak u jedinců, tak u domácností. S tím jsou spjaty začínající suburbanizační procesy. Nezdá se ovšem, že by jejich intenzita i po roce 2000 dosáhla srovnatelných úrovní zemí Evropské unie. Nižší životní standard spíše udržuje českou tradici chatařskou a chalupářskou.

Sídelní struktura České republiky je velmi rigidní – i ve své rozdrobenosti. S tím spjaté, z minulosti zděděné a relativně teritoriálně omezené měřítko ve využívání technické infrastruktury komplikuje snahy o potřebné zkvalitnění technické infrastruktury podle zásad trvale udržitelného vývoje. Tato rozdrobenost sídelní struktury a typické mikroregionální fungování technické infrastruktury budou konfrontovat regionální a lokální samosprávu s nároky moderního regionálního rozvoje. Ekonomicky racionální odpověď na tyto tlaky (ve formě koncentrace kvalitních územně-technických podmínek rozvoje jen do vybrané sítě větších a nadějnějších sídel) se zatím jeví jako politicky a sociálně neprůchodná. Ze stejného důvodu není dosud – a pravděpodobně ani v dohledné budoucnosti – ve státní bytové politice (ve formulaci podpůrných nástrojů bytové výstavby a rekonstrukcí) aplikovatelné razantní posílení selektivních a koncentračních tendencí. Nepropojenost mezi regionální a bytovou politikou se tak také stává jedním z vážných rizik efektivního regionálního rozvoje.

Přes elementární význam krajské a místní samosprávy při formování efektivního regionálního rozvoje je zřejmé, že svou roli neztratí ani stát. Dokladem jsou zásadní problémy regionálního rozvoje, které se projevují v pánevích okresech a které přesahují síly místních komunit. Restrukturalizace hlavních průmyslových regionů Ostravy, Ústí nad Labem a Mostu si nepochybně vyžádá podstatnou část prostředků na regionální politiku.

Uplatnění výzkumu a vývoje

Výchozí stav a vývojové trendy

Sféra výzkumu a vývoje prodělala po roce 1989 řadu proměn. Někdy šlo o změnu k lepšímu (kromě plné svobody bádání bez ideologických náhubků například i zavedení systému účelového financování prostřednictvím veřejných soutěží), jiné změny naopak **podvázaly budoucí vývoj nebo zasadily existujícím kapacitám dokonce vážné, někdy i smrtící rány (neuvážená privatizace průmyslových výzkumných ústavů, rušení resortních výzkumných ústavů, dlouhodobé podfinancování výzkumu a vývoje, nacházející svůj odraz ve stále mizerném technickém vybavení mnoha pracovišť a v žalostném stavu knihoven, a podobně).**

Skutečné efekty výzkumné a vývojové činnosti jsou tudíž stále velmi nevyvážené. Existují špičkové vědecké instituce a činnost v nich vyvíjejí odborníci uznávaní doma i v zahraničí. **Přežívají ale i pracoviště, jejichž činnost po sobě nezanechává větší stopu nebo ohlas – ať už u nás či v zahraničí. Projevy řevnivosti mezi Akademii věd a vysokými školami nemají někdy daleko k absurdní grotesce, ovšem s citelnými reálnými negativními efekty v nedostatečné spolupráci a zbytečně rozptýleném vynakládání tak jako tak omezených zdrojů. Ve světě masivně užívaná podpora průmyslového výzkumu a vývoje (jako jeden z důležitých nástrojů podpory hospodářského rozvoje) u nás citelně zadržává. I když v posledních několika letech došlo k určitému zlepšení (například pomalu roste hladina citačního indexu českých odborných publikací), celkově se český výzkum a vývoj stále jen nedostatečně prosazuje na světovém kolbišti (příslušná hodnota citačního indexu českých publikací je ve srovnání s průměrem zemí EU dosud jen poloviční).**

Živelný vývoj po roce 1989 vyústil do stavu, kdy přežívá mnoho nedostatků ve státní podpoře výzkumu a vývoje. Neexistuje záruka těsnější vazby orientace výzkumu a vývoje na dynamiku vývoje potřeb země a jejích obyvatel. Státní podpora je rozptýlena do velkého počtu malých a nekoordinovaných programů a projektů výzkumu a vývoje. Nedostatečně je podporován výzkum a vývoj na vysokých školách (podíl prostředků určených vysokým školám stále nedosahuje úrovně běžné ve většině zemí OECD). Při poskytování podpory se málo přihlíží k dosahovaným výsledkům. Také špičkoví odborníci jsou nedostatečně oceňováni a nejsou jim vytvářeny optimální podmínky pro uplatnění jejich talentů a organizačních schopností. Totéž platí o vytváření příznivých podmínek mladým pracovníkům. Nelze se divit, že věkový průměr v této sféře je nyní o téměř deset let vyšší než ve vyspělých zemích OECD.

Signálem, že dochází k pozitivním změnám, je jak v posledních několika letech pozvolna, ale přece jen rostoucí podíl výdajů na výzkum a vývoj na hrubém domácím produktu, tak i skutečnost, že vláda schválila začátkem roku 2000 pro tuto oblast dlouhodobě zaměřený dokument – Národní politiku výzkumu a vývoje.

Rizika a šance rozvoje

Světový kontext vývoje výzkumu a vývoje přinese do roku 2015 netušený potenciál nových poznatků a technologií. Podstatnou okolností přitom je, že výzkum a vývoj v životě společnosti reprezentují novou kvalitu: jsou – na rozdíl od tradičních zdrojů surovin a energie – nevyčerpatelné a sdílením se nezmenšují, naopak: jejich užitek se násobí. Nelze si je tudíž

představit bez úzké vazby na globalizaci (včetně využívání nových informačních a komunikačních technologií), mimo rámec formování evropského výzkumného prostoru či v dosud existujících nebo jen mírně adaptovaných rámcích jeho řízení a financování.

Podmínkou potřebných změn bude trvalá a koncepční podpora státu k formování vědecko-výzkumných politik. Kromě strategicky zaměřeného dokumentu, který prováže tuto politiku s jinými – především hospodářskou, sociální, průmyslovou, informační, zemědělskou, zdravotní a vzdělávací –, si lze vzhledem k rychlému vývoji dané oblasti představit i periodickou aktualizaci střednědobé národní politiky výzkumu a vývoje, a to vždy po několika letech. Nová opatření budou podle připravované legislativy realizována v průběhu dvou až tří let (s případnými následnými dalšími úpravami) a jejich výsledky se projeví v období 2005 až 2015. Již probíhající proces sbližování české legislativy s právem Evropské unie bude i v této oblasti dále potvrzen okamžikem předpokládaného vstupu České republiky do EU.

Kompetentní, výkonná, dobře strukturovaná, s obcí vědců úzce spolupracující a s ní i s občanskou veřejností efektivně komunikující státní správa je předpokladem co nejširšího uplatnění výzkumu a vývoje v hospodářském a společenském životě. Důležitým potenciálem budou samosprávné formy řízení výzkumu a vývoje – například poradní orgány vědců či veřejné diskuse. Přímou se zde nabízí organizační uspořádání spojující odpovědnost za správu výzkumu, vývoje a vysokého školství vzhledem k jejich provázanosti a vzájemné podmíněnosti v jednom resortu. Hlavními institucionálními nositeli výzkumu a vývoje budou vysoké školy, ústavy Akademie věd, jiné veřejnoprávní organizace podporované státem, státní organizace, podniková pracoviště a nejrůznější pracoviště zřizovaná a podporovaná v ČR zahraničními subjekty.

Rozvojovou příležitostí prvního řádu, jejíž využití bude záviset především na podmínkách vytvořených novou legislativní úpravou celé této oblasti, bude rychlé odbourávání dosud přetrvávajících bariér nedůvěry, nezdravé rivality v soutěži o omezené zdroje a naopak prosazení nového proudu stále těsnější spolupráce a organické funkční provázanosti vysokých škol, proměňující se Akademie věd, podniků a institucí veřejného sektoru. Lze předpokládat, že se výzkum a vývoj nebude rozvíjet rovnoměrně na všech vysokých školách: výzkumný potenciál se postupně soustředí kolem přirozených ohnisek skutečné kvality a výkonu – především na půdě tzv. výzkumných univerzit.

Velkým nedostatkem 90. let u nás byla absence priorit, strategických směrů rozvoje výzkumu a vývoje. Význam formulace priorit výzkumu a vývoje a potřeba jejich objektivního a transparentního výběru v období do roku 2015 navíc ještě vzroste. V základním (badatelském) výzkumu je kritériem potenciální přínos ke světovému poznání, jeho kvalita a získání poznatků využitelných v navazujícím orientovaném výzkumu. Rozhodující roli při určování priorit zde sehraje rada pro jednotlivé skupiny věd, s jejichž ustavením se počítá – analogicky se zahraničními zkušenostmi – při Radě vlády ČR pro výzkum a vývoj. V orientovaném výzkumu je hlavním kritériem potenciální přínos pro společnost, ekonomiku a samotné občany. Priority se budou moci periodicky stanovovat na základě dostatečně širokého konsensu představitelů výzkumu a vývoje, uživatelů a státní správy s využitím specifických metod (např. metody Technology Foresight).

Zároveň zbude značný prostor pro další zdokonalování již užívaných nástrojů institucionálního i účelového financování výzkumu a vývoje. Lze předpokládat zavedení nepřímých nástrojů podpory výzkumu a vývoje (daňová a úvěrová zvýhodnění investic do

výzkumu a vývoje, účast státu ve фондах rizikového kapitálu, dotované poradenství apod.), které jsou obvyklé v zemích EU. Do roku 2015 také mimořádně vzroste význam transferu poznatků výzkumu a vývoje.

V členských zemích Evropské unie jsou dosud převažujícím nástrojem společné politiky výzkumu a vývoje rámcové programy. K 5. rámcovému programu EU se již připojila i naše země. Ten však dosud spotřebovává jen cca 5 % z celkových výdajů členských zemí EU na výzkum a vývoj. Velkým hitem a politickou prioritou je tudíž vytváření společného evropského výzkumného prostoru. I když specifikace příslušných opatření bude ještě nějakou dobu probíhat, je dnes už zřejmé, že se masivnějším způsobem rozběhne nejpozději ve druhé polovině prvního desetiletí 21. století. Pokud se ČR stane členem EU, bude její zapojení do procesu vytváření tohoto prostoru nejen nezbytností, ale jeho maximální využití – včetně působení našich pracovníků ve Společných výzkumných centrech (JRC) EU – i jednoznačnou rozvojovou příležitostí.

Moderní informační a komunikační technologie prolnou všemi obory výzkumu a vývoje. Omezenost našich národních kapacit, neumožňujících vytvořit alespoň minimální kritické množství zdrojů u všech nabízejících se rozvojových směrů, bude možno stále snadněji překonávat užíváním bohatě strukturovaných globálních komunikačních sítí. Pracoviště výzkumu a vývoje v ČR budou stále více spolupracovat se zahraničními subjekty, bude docházet ke stále intenzivnější výměně studentů a výzkumníků se zahraničím.

Bez dostatečného počtu zkušených a kvalitních vědců střední generace, zosobňujících celé vědecké školy či alespoň inovační ohniska, a zároveň mladé krve, talentovaných a vysoce motivovaných mužů a žen ochotných zasvětit svoji profesionální kariéru výzkumu a vývoji, se ovšem žádné zásadní změny k lepšímu nedozijeme. Nejde jen o platy, ale i o sociální zabezpečení, o celkové klima a o možnosti spolurozhodování na pracovištích, o dostupnost zahraničních stáží a pobytů, o přístup k důležitým informacím. Jinak hrozí, že ztráty České republiky z nevyhnutelné internacionalizace výzkumu a vývoje budou výrazně vyšší než přínosy. (To se týká především nebezpečí odlivu mozků do bohatších a podmínkami pro špičkový výzkum lépe vybavených zemí. Na druhé straně bude možno počítat se zájmem o práci u nás ze strany výzkumníků ze zemí s méně příznivými podmínkami, než budou naše.)

Dosavadní úroveň poznání neumožňuje zatím nic více než předběžný, spíše ilustrativní výčet pravděpodobných priorit orientovaného výzkumu a vývoje v daném období. Lze předpokládat, že v prioritách nebudou chybět molekulární vědy (v chemii, fyzice a biologii), jejich mezioborové kombinace (medicína, příprava potravin, ekologie), genetika, nanotechnologie, informatika, informační a komunikační technologie, biotechnologie a ekologické technologie, nové materiály, výzkum mozku. K nesporným prioritám lze zařadit i podporu rozvoje sociálních a humanitních věd, stále poznamenaných zaostáváním zděděným po padesáti letech politické a duchovní nesvobody. Tuto potřebu podtrhují i komplikace transformačního období u nás a růst naléhavosti řešení problémů celého lidstva, vyvolaných jeho vlastním rozvojem.

Procesy informatizace společnosti. Sociální komunikace

Výchozí stav a vývojové trendy

Poslední desetiletí dvacátého století bylo ve znamení obrovského růstu významu informačních a komunikačních technologií a ještě rychlejší pokračování tohoto vývoje lze očekávat i na začátku nového století. Nejde pouze o využívání osobních počítačů v zaměstnání i domácnostech a rozvoj globální počítačové sítě Internet, ale i o vyšší zájem o služby pevných i mobilních telefonních sítí, televizi, rozhlas, zvukové a obrazové nosiče. Průmysl těchto technologií a zábavy zaznamenává nebývalý růst a stává se příležitostí sice rizikové, ale velice výnosné investice. Mezi osobami s majetkem nad jednu miliardu dolarů bychom našli řadu lidí, kteří v sedmdesátých a osmdesátých letech začali podnikat právě v této oblasti.

Osobní počítače se prosadily nejprve v armádě a na akademických pracovištích. Později si našly cestu do výrobních podniků, později i do domácností a středních a základních škol. Jejich původní nasazování ve firmách bylo především v oblasti ekonomické agendy, později pro logistiku a optimalizaci obecně a s rostoucím výkonem i pro projekční účely. V poslední době roste zájem o využití geografických informačních systémů a komunikace přes počítačové sítě, především Internet. V domácnostech jde zpravidla o užívání textových a tabulkových editorů a o zábavu, zatím nejvíce počítačové hry. Ve školách má nasazení počítačů pomoci žákům a studentům zvládnout tzv. počítačovou gramotnost, tedy schopnost ovládat a využívat počítače v zaměstnání i běžném životě.

Internet je obrovským fenoménem posledních let. Jeho základy však byly položeny již v roce 1969, kdy v rámci projektu Arpanet Ministerstvo obrany Spojených států propojilo čtyři počítače v různých oblastech. Později byla tato technologie dána k dispozici veřejnosti, což až téměř do poloviny 90. let znamenalo především vysoké školy a vědecká pracoviště. Opravdovou kvalitativní změnou na Internetu bylo vyvinutí technologie World Wide Web (WWW) na začátku 80. let. WWW znamenalo spojení technologie počítačových sítí a hypertextu. Ten je založen na možnosti spojování informací pomocí cest uložených v bázi dokumentů. Výjimečnost WWW spočívá v tom, že vlastně pojem hypertext překračuje možnosti uložit kromě textu i statický a pohyblivý obraz a zvuk, a jedná se tedy spíše o hypermédia. Tato technologie tak předznamenala a umožnila konvergenci médií, kdy je možné po síti Internet přenášet např. rozhlasové nebo televizní vysílání nebo provozovat službu video on demand.

Internet po svém rozšíření na akademické půdě začal expandovat i do podnikatelské sféry a domácností. Stále častěji se objevují internetové obchody nabízející možnost objednání zboží přes síť Internet, jeho uhrazení bankovní kartou, fakturou nebo dobírkou a zaslání doručovací službou. Tyto obchody se orientují na koncového zákazníka (business-to-costumer, B2C). Je možné je rozdělit do dvou kategorií podle toho, zda ji provozuje zprostředkovatelská obchodní firma nebo přímo výrobce zboží. Ve druhém případě má zákazník určitou výhodu v tom, že si může přímo zadat požadované vlastnosti zboží. Jako zjevný příklad lze uvést objednání osobního automobilu, kdy lze přímo výrobcí zadat požadovaný typ motoru, vnitřní vybavení nebo barvu laku. V prvním případě jsou reálné zkušenosti z pohledu zákazníka spíše rozpačité, až negativní, neboť dodací lhůty bývají delší, než zákazník očekává, a cena vyšší než v běžném obchodě. Nelze ovšem tyto firmy hodnotit celkově, neboť např. Amazon.com představuje možnost nákupu knih z široké nabídky pro zákazníka kdekoli na světě.

Obchod přes Internet znamenal i vznik nové formy kriminality. Protokoly užívané na Internetu nejsou dostatečně bezpečné a dochází k vyžrazení údajů o čísle a majiteli bankovní karty a jejímu následnému zneužití. Vzhledem k tomu, že existují ve světě země, které nespolupracují v boji proti organizovanému zločinu v bankovníctví, je nemožné najít a usvědčit skupiny páchající tyto trestné činy. Řešením tohoto problému v prevenci je zavádění nových zabezpečených protokolů, které citlivé údaje přenášejí v zakódované podobě. V oblasti potírání pak v tlaku na banky, aby neumožňovaly zakládání anonymních účtů.

Novým trendem ve využívání Internetu v podnikatelské sféře je tzv. business-to-business (B2B), kdy jsou přes Internet propojeny informační systémy dodavatele a výrobce, resp. výrobce a odběratele. Takové nasazení umožňuje optimalizovat objednávky a vzájemné předávání zboží podle požadavků obou stran a představuje úsporu ve správě skladu. Zdá se být jasné, že do budoucna budou muset firmy přejít na podobné systémy, aby nezačaly zaostávat za konkurencí. S tím souvisí i rozvoj tzv. application-to-application (A2A), kdy spolu samostatně komunikují dvě aplikace běžící na počítačích v téže síti bez zásahu uživatele pouze podle událostí, ke kterým v systému dochází.

Internet umožnil i rozvoj přímého individuálního investování na různých finančních trzích ve světě. I v České republice v současnosti existují drobní investoři spravující své portfolio akcií a jiných cenných papírů obchodovaných na amerických burzách. **Masovější rozšíření přímého drobného investování ovšem může představovat ohrožení stability kapitálových trhů.** Drobné přímé investice by totiž patrně byly spekulativní a investor by se řídil pouze vývojem kursu cenného papíru a nikoli dalšími ukazateli, které lépe odrážejí hodnotu vlastnického podílu. Kromě zneužívání informací o držitelích bankovních karet je Internet prostředkem i pro páchaní jiných trestných činů. Známé je poškozování práv autorů hudební, filmové, literární nebo fotografické produkce, které plyne z architektury Internetu, jež umožňuje volné stahování vystavených dokumentů. Možná závažnější je však šíření pornografie, včetně dětské, která je pak přístupná nejen dospělým, ale i mládeži a dětem. Potírání této formy kriminality je velmi obtížné vzhledem k anonymitě prostředí Internetu, snadné možnosti přesunu obsahu i mimo území státu a již výše zmíněná nemožnost dohledání majitele bankovního účtu v případech, kdy se jedná o placený přístup k obsahu. Podobné jevy čas od času oživují diskusi o možné regulaci obsahu Internetu. Zatím je však globální regulace technicky i politicky nemožná, a proto jsou podobné diskuse bezpředmětné. Správce lokální počítačové sítě má ovšem možnosti zabránit uživatelům v přístupu k vybraným www stránkám. Podobně může postupovat i rodič dítěte na domácím počítači. Na Internetu se ovšem neprosazují pouze podnikatelské subjekty, ale vracejí se sem zpět akademická pracoviště zavádějící vzdělávací programy založené na komunikaci přes počítačovou síť.

Přínosem pro občana je nasazení nových informačních technologií ve státní správě. Služba WWW umožňuje informovat občany o závazných právních normách a chodu úřadů státní správy a samosprávy. Na serveru Ministerstva práce a sociálních věcí byl v roce 2000 zveřejněn základ Sbírký zákonů, který bude dále rozšiřován. V zákoně o krajích (krajském zřízení, č. 129/2000 Sb.) je přímo uvedeno, že kraje mohou zveřejňovat věstníky i způsobem umožňujícím dálkový přístup, což lze považovat za předstupeň ustavení takové povinnosti v budoucnosti. Příslibem jsou i přípravy zavedení a využívání elektronického podpisu, což by umožnilo nejen dálkový přístup k dokumentům, ale reálnou dálkovou komunikaci ve věcech úředních.

Kromě počítačů a počítačových sítí jde prudce kupředu i vývoj telekomunikací. Zavedení digitálních protokolů u pevných i mobilních telefonních sítí umožnilo rozvoj dalších přidáných služeb, jako je zasílání krátkých textových zpráv nebo telefonické bankovníctví. Ne všechny nové technologie jsou ovšem úspěšné a dokážou se prosadit a najít si uživatele.

Novým směrem kráčí i dnes klasická média televize a rozhlas. Jejich digitalizace do budoucna znamená možnost individuálního objednání pořadu divákem nebo posluchačem. Rozvoj různých sítí postupně vede k jejich konvergenci, kdy výsledkem bude velká heterogenní síť různých nosičů i zařízení. Zároveň je zřetelné, že stále častěji **dochází k fúzím firem z oblasti informačních a komunikačních technologií a společností podnikajících v zábavním průmyslu**. Tento trend je samozřejmý, neboť již dnes jsou sítě často zdrojem zábavy. Na druhou stranu **to ovšem znamená vznik silných podnikatelských subjektů působících na celém světě a disponujících obrovským kapitálem a vlivem na své zákazníky**.

Rozvoj nových technologií přináší i nové problémy, na které průmyslová společnost nebyla připravena. Producenti informací, resp. produktů, jež je možné digitalizovat (data, zvuk, obraz), jsou v situaci, kdy mohou být sice vysoké náklady na vývoj, ale v podstatě mizivé pro další až neomezené kopírování a distribuci produktu. Zároveň s sebou Internet nese velkou možnost uskutečňovat mezinárodní obchod s digitalizovanými produkty bez reálné možnosti jeho kontroly. Otázky cla, zdanění a prokazování provedených obchodních transakcí zůstávají stále otevřené a patrně si vynutí širší daňovou úpravu a mezinárodní kooperaci.

Komunikace přes Internet, resp. konvergující sítě s sebou přináší novou formu mezilidské komunikace, kdy nerozhoduje fyzická přítomnost nejen na místě schůzky, ale díky rozvoji mobilních telefonů ani u stacionárního zařízení. Tyto formy komunikace zároveň umožňují vznik nových typů společenských skupin, kdy členové takové skupiny znají ostatní členy pouze ze vzájemné komunikace po sítích.

Pokročilou technologií, kterou Ministerstvo obrany Spojených států zpřístupnilo veřejnosti po válce v Perském zálivu a kterou je důležité v této části zmínit, je globální navigační systém (GPS) umožňující určení zeměpisné polohy a nadmořské výšky s přesností na metry. Její využití v odlehlých oblastech je zřejmé, ovšem je možné ji využít i v obydlených oblastech k určování polohy a navádění. Například dispečer dopravní společnosti tak může mít okamžitý přehled o pohybu vozů. Zařízení na této bázi je ovšem možné využít i v boji proti kriminalitě, resp. při hledání unesených osob či ukradených předmětů vybavených těmito zařízeními. Musíme si ovšem uvědomit, že možnost využití těchto zařízení mají i zločinci, kteří mohou sledovat pohyb osoby či dopravního prostředku, který předem takovým zařízením vybavili.

Všechny uvedené technologie spolu s konvergencí sítí zvyšují tlak na celoživotní vzdělávání specialistů. Ještě nedávno měly podnikatelské i nepodnikatelské subjekty zvlášť pracovníky na údržbu telefonní a počítačové sítě. V posledních měsících se však stále častěji jedná o univerzální pracovníky, kteří musí znát vlastnosti obou typů zařízení. Většinou se ovšem vzhledem k náročnosti oboru jedná o pracovníky s velice úzkou specializací, kteří se při přechodu na jiný typ, či dokonce generaci technologie musí opětovně zevrubně školit.

Rizika a šance rozvoje

Rozvoj informačních a komunikačních technologií s sebou přináší významnou šanci urychlení a zefektivnění komunikace mezi občany, občanskými organizacemi, podnikatelskými subjekty a institucemi veřejné správy. Vyšší informovanost a možnost přístupu k informacím může přinést i vyšší účast zainteresovaných stran při provádění rozhodnutí, ať už se jedná o obchod nebo veřejnou správu. Pro úspěch společnosti je proto nutné mít vybudovanou potřebnou síť a vzdělané odborníky pro její využití nejen na straně poskytovatelů obsahu, ale též na straně uživatelů. Knihy ve společnosti negramotných by byly také zbytečné. Nezbytné bude rovněž umožnit přístup k sítím všem občanům, aby nedošlo k dělení společnosti a budování nerovností.

Jak bylo uvedeno výše, zvýšené užívání komunikačních sítí vede k vytváření nové kategorie společenských skupin a chování, kdy nerozhoduje fyzická přítomnost pro relativně okamžitou komunikaci ve skupině a kdy se členové skupiny znají pouze z obsahu vzájemné komunikace. V relativně hodně strukturovaných situacích se dokonce může jednat o komunikaci člověka se strojem. Tyto služby již nyní známe v podobě různých informačních linek, obsluhy hlasové schránky nebo telefonického bankovníctví. Takový způsob změny komunikace bude pravděpodobně představovat riziko určitého odlidštění, kdy budou lidé ztrácet schopnost vcítit se do situace osoby, s níž komunikují, a stále více se budou zaměřovat na prostý osobní prospěch ze vzájemné komunikace. To však na druhou stranu umožní komunikujícím stranám jednat navzájem bez předsudků. Zkušenosti ovšem tuto domněnku nepotvrzují. Jazyk užívaný na Internetu, na rozdíl od telefonování, je méně formální, často se užívá slangu a vulgárních výrazů. Komunikující nemají potřebu chovat se k partnerovi zdvořile.

Obrovské možnosti, které nově otevírané informační zdroje nabízejí, mohou samy o sobě představovat riziko **zahlcení**, tedy neschopnosti uživatele obdržená data třídít a využít pouze relevantní. Hrozí riziko **šíření lží, které se opakováním stanou pravdou** a u kterých je obtížné dopátrat se původu. Uživatelé neumějí řešit problém interpretace informací v jejich skutečné kvalitě. Rizikem je možné zveřejňování záměrně zavádějících informací, jež budou dostupné jakémukoli uživateli na světě. Podobně může docházet ke globálnímu zveřejňování utajovaných, důvěrných a osobních údajů, což může mít nedozírné důsledky. Zároveň se budou množit případy lidí trpících psychickými poruchami způsobenými závislostí na užívání informačních a komunikačních technologií. Kromě psychických nemocí představují riziko i nemoci způsobující fyzické poškození zdraví plynoucí z neznalosti dopadu nových technologií na lidský organismus.

Konvergence sítí přes obrovský přínos, který může uživatelům přinést, představuje obrovské riziko ze zneužití velkého vlivu vlastníků médií na síti a velkých inzerentů v nich. Tito poskytovatelé budou znát informační preference svých uživatelů a mohou je tak cíleně ovlivňovat. Toto riziko je o to významnější, o co složitější je možnost takové chování v globálním prostředí regulovat. Určitým, i když omezeným, samoregulačním nástrojem je udržení konkurence v oblasti operátorů i poskytovatelů obsahu.

Vize rozvoje České republiky do roku 2015

ČÁST B

ČESKÁ REPUBLIKA 2015 -

SCÉNÁŘE

ÚVODEM

Předkládané scénáře jsou nástrojem k uvažování o perspektivách vývoje České republiky v horizontu nejbližších patnácti let. Jejich primární funkce je tedy heuristická, což zdůrazňuje i dikce psaní scénářů, která vývoj do roku 2015 prezentuje čtenáři jako příběh, který už se stal (jde o dikci fiktivní minulosti). V tomto slova smyslu navazujeme na scénáře obsažené v publikaci "Scénáře Evropa 2010" vydané Evropskou komisí v roce 1999.

Heuristická funkce scénářů předpokládá ideologicky neutrální přístup k předmětu uvažování, logickou konzistenci vzhledem ke zvoleným principům konstrukce jednotlivých scénářů a vyhocení logiky scénářů do modelově čisté podoby. Znamená to, že naším cílem není nabídnout čtenáři nejpravděpodobnější verze možných budoucností, ale heuristickou pomůcku, která mu ulehčí orientaci při uvažování o vývojových perspektivách České republiky. Čili ne pravděpodobnost, ale hodnověrnost scénářů by měla být kritériem jejich kvality.

Scénáře tohoto typu jsou vždy autorským textem, což znamená, že se do nich promítá hodnotové zázemí autorů. Navíc sama metoda psaní scénářů je ve své podstatě redukcionistická – nedokáže se zmocnit vývojových perspektiv v jejich celistvosti a komplexnosti. Akcentuje ty aspekty možného vývoje, které se z hlediska přijaté logiky jeví jako podstatné. Na druhé straně výhodou scénářů je jejich čtivost a schopnost srozumitelně zobrazit důležité souvislosti a implikace, které by jinak ve složité komplexnosti společenského dění čtenář ani nemusel postřehnout.

V pozadí konstruování jednotlivých scénářů se uplatnil koncept modernizace české společnosti a jeho případných pozitivních i negativních implikací, přičemž modernizaci v obecné poloze chápeme jako pokračování probíhajících transformačních procesů přibližujících Českou republiku k zemím s vyspělou demokracií a tržní ekonomikou. Konečná podoba scénářů představuje výsledek promodernizačních a antimodernizačních sil a jejich specifických proudů.

Pro konstruování scénářů byla vybrána následující nejdůležitější věcná hlediska:

1. Hledisko tří základních úrovní modernizace – globální, evropská, národní –, přičemž v každém z uváděných scénářů se předpokládá, že směr modernizačních procesů na všech třech úrovních probíhá logicky konzistentně.
2. Hledisko tří základních principů koordinace modernizačních procesů – trh, stát, občanský sektor. Logika jednotlivých scénářů předpokládá různou roli uvedených regulačních principů.
3. Hledisko vzájemných vztahů uvedených koordinačních principů. Předpokládá se buď dominance některého z principů, anebo určitý způsob jejich vzájemné vyváženosti.

Konkrétní věcná struktura scénářů vychází ze struktury první analytické části tohoto textu. Jednotlivé scénáře se však nesnaží zobrazit tuto obsahovou strukturu vyčerpávajícím způsobem, ale soustřeďují se na ty její prvky, které v logice daného scénáře hrají významnou roli. Tabulku podávající úplný přehled obsahové variability podle jednotlivých scénářů nalezne čtenář na konci této části textu.

Z časových a prostorových důvodů konstrukce jednotlivých scénářů implicitně předpokládá, že:

- v globálním měřítku nedojde ke konfliktu s nasazením zbraní hromadného ničení,
- česká armáda nebude nasazena do vážného regionálního konfliktu,
- nevyskytnou se pandemie smrtelných nemocí,
- nedojde k masovému uplatnění objevů, které by významně ovlivnily délku lidského života, potenciál zdraví populace nebo lidské schopnosti,
- politickou moc v USA, EU a v České republice neuchvátí extrémní politické strany.

Vše, co bylo řečeno výše, bylo základem pro sepsání tří **hlavních scénářů** myslitelného vývoje České republiky do roku 2015. Nicméně uznáváme, že se mohou v horizontu do roku 2015 vyskytnout překvapivé události a jevy mimo výše uvedené implicitní předpoklady tří hlavních scénářů. Některé situace tohoto typu jsme se pokusili zachytit prostřednictvím několika doplňujících subscenářů, které z důvodů lepší odlišitelnosti od hlavních scénářů nazýváme **divoké karty**. Jde o dramatické expozice událostí, které – i když nejsou pravděpodobné – nelze zcela vyloučit ze spektra úvah o možných budoucnostech.

Struktura předkládaných scénářů vypadá následovně:

Hlavní scénáře:

- Scénář **vítězné trhy** – předpokládá prosazení trhu jako dominantního regulačního faktoru, a to jak v globálním měřítku, tak v EU i v české společnosti;
- Scénář **institucionální přizpůsobení** – vychází z předpokladu, že rychlé přizpůsobení institucionálního prostředí podmínkám panujícím v EU bude hlavním motorem modernizace. Samotná EU úspěšně zvládne proces zkvalitnění vnitřních rozhodovacích procesů a institucionálního rámce fungování trhu;
- Scénář **mírného pokroku v mezích možného konsensu** – popisuje situaci, kdy jsou všechny tři regulační principy (trh, stát, občanský sektor) v rovnováze, která však nevede k žádoucímu synergickému efektu jejich působení. Neschopnost najít dominantního hybatele modernizačních změn je charakteristická pro vnitřní situaci ČR i pro vnější prostředí.

Divoké karty:

- Globální klimatické změny
- Romská domobrana
- Vítězství Pokrokové strany ve volbách
- Nenadálý útok

HLAVNÍ SCÉNÁŘE

Scénář 1. Vítězné trhy

(aneb Česká republika jako premiant liberalismu)

Globálně se prosazující trh zboží, služeb, práce a kapitálu již začátkem nového století ovládl dění na světovém kolbišti. I v rámci Evropské unie a České republiky se trh prosadil jako určující faktor vývoje, v jehož pozadí fungovala veřejná správa jen v roli nočního hlídače. Česká republika pochopila proces začleňování se do EU jako vstup na světové trhy a příležitost zbavit své konkurenceschopné podniky institucionálních bariér bránících jejich dalšímu rozvoji. Otevřenost, resp. liberalizace tržního prostředí se stala principem modernizace celé společnosti.

Liberalismus v ekonomice zvítězil v globálním měřítku již počátkem nového století. Princip volného trhu se stal ideologií a motorem vývoje globalizovaného světa. Volný pohyb zboží, informací, služeb, kapitálu a práce omezovaly jenom restriktce pohybu lidí z Jihu na Sever a z Východu na Západ. Tyto restriktce dodnes slouží k ochraně ekonomických zájmů a bezpečnosti bohatých zemí a jsou namířeny především proti migrantům z problémových regionů. Instituce globální politiky (reformující se OSN, G 15), exekutivy (zejména finanční instituce typu MMF a SB) a práva (např. mezinárodní tribunál v Haagu) si uprostřed celkového chaosu přece jenom zachovaly dostatečnou rozhodovací autoritu. Témata jako legitimita mezinárodních exekutivních rozhodnutí, kartelové dohody mezi nadnárodními společnostmi a klientské pozadí globálních rozhodovacích center se stala evergreeny globálního diskursu.

Evropská unie postupně přebírala liberální model USA, jehož přitažlivost byla umocňována právě účinky globalizace, a zejména úspěchy americké nové ekonomiky. Metody, které se osvědčily v USA (dravost konkurence, inovační aktivita, řízení korporací, manažerské zkušenosti, řízení vědy a výzkumu) postupně zatlačovaly do úzadí snahu udržet prvky evropského modelu kladoucího důraz na veřejnou správu a systém sociálního zabezpečení. V této situaci si Česká republika uvědomila, že před výzvou globalizace bude stát každá členská země sama o sobě a že EU v tomto ohledu zůstane heterogenním seskupením. Ve snaze vypořádat se s touto výzvou co nejlépe zvolila tvrdý liberalizační kurs, a to nejen uvnitř vlastních hranic, ale i v rámci EU. Měla ambice stát v čele liberalizujících sil, což z ní v očích ostatních členských zemí udělalo věčného kverulanta, který chce být papežštější než sám papež. Neustálým poučováním zemí Unie a jejich společných orgánů, jak odbourávat socialistické prvky ve strukturách a politikách EU, a zdůrazňováním přínosů české cesty liberalizace si tento nelichotivý image vlastně sama pěstovala.

Realita je však taková, že Česká republika v roce 2015 je součástí semiperiferie Evropské unie. Průměrnou kvalitou života svých občanů stále ještě zaostává za zeměmi západní Evropy. Z globálního hlediska je ovšem tato kvalita velmi dobrá a pozice ČR se nachází v centru civilizačního dění, ve kterém dominují euro-atlantické akcenty na individualismus, racionalitu, efektivnost a výkon. Při dosahování této pozice se ČR opírala především o dobré výsledky dosažené při restrukturalizaci hospodářství a vytváření podmínek pro zahraniční investory. Do roku 2015 prošla česká ekonomika zásadní modernizací a svými rozhodujícími parametry se začala přibližovat průměru Evropské unie. Její výkonnost se podstatně zvýšila jak po stránce kvantitativní (s tempy růstu HDP přesahujícími 5,5 %), tak po stránce

kvalitativní (úspěšně proběhly zásadní strukturální změny, které vedly ve směru rozvoje odvětví s vysokou přidanou hodnotou). V průběhu let 2000–2010 se podařilo finančně i reálně restrukturalizovat většinu velkých strojírenských podniků, do nichž vstoupil zahraniční kapitál a staly se součástí velkých mezinárodních společností. U některých tradičních českých odvětví těžkého a lehkého průmyslu došlo k podstatnému snížení podílu na tvorbě HDP.

V ekonomickém prostředí se záhy po přijetí liberalizačního kursu modernizace prosadil étos globálního trhu a vymahatelnost práv ekonomických subjektů se prudce zvýšila. Díky tomu a díky sofistikovanému systému pobídek přilákala česká ekonomika řadu předních světových výrobců moderních informačních technologií. Tento vývoj byl spojen s výrazným přílivem zahraničního kapitálu v podobě přímých zahraničních investic zprostředkujících transfer moderních technologií umožňujících využít rozhodující komparativní výhody české ekonomiky (zejména lidské zdroje). Pozitivní vývoj nastal v účasti českých dceřiných společností i českých firem na dělbě práce při výrobě komponentů. Ve sledovaném období se postupně zvýšil podíl na výrobě součástí založených na nejmodernějších technologiích (řídící jednotky, počítače, softwarové vybavení aj.).

Veřejný sektor se rozvíjel především díky nutnosti přizpůsobovat českou legislativu a institucionální prostředí trhu standardům EU a globální ekonomiky. Přispěl k prosazení meritokratických principů v řízení a napomohl upevnit vazbu mezi odměnou a vzděláním. Reforma veřejné správy však uvízla na písčitém zájmu byrokratických špiček a ekonomických lobby. Nejúspěšnější byly skupiny lobbyistů hájících zájmy nadnárodních korporací a domácích prosperujících firem působících v oblasti informačních a komunikačních technologií, energetiky, speciální výroby apod., které prakticky ovládly i samotný politický systém. Nadřazenost pragmatismu globální ekonomiky podřídila svým pravidlům i českou politickou scénu. Co je dobré pro ekonomiku, je dobré také pro občany! Modernizace byla fakticky ztotožněna s liberalizací trhu. Síly, které odmítaly akceptovat tuto redukci, byly označeny jako antimodernizační a byl na ně vyvíjen politický nátlak, jehož cílem bylo vytlačit je na periferii politického a společenského dění. To se však zcela nepodařilo a vláda musela průběžně čelit konfliktům s různými náboženskými, nacionalistickými, levicovými a ekologickými skupinami, resp. s jejich intelektuální a politickou reprezentací. Tyto skupiny nepřestávaly útočit na zvolený způsob modernizace a podkopávaly legitimitu vlády, která na něj vsadila svou politickou existenci. Kritizovaly ho za absenci duchovního rozměru, poklonkování nadnárodním monopolům, zkorumpovanost, za jeho necitlivost vůči národním specifikům a bezohlednost k sociálně slabším vrstvám obyvatelstva.

Čeští zaměstnanci si pomalu, ale přece jen začali zvykat, že průběžné změny oboru činnosti a kvalifikace, stěhování za prací, dočasné přechody na méně kvalifikované práce atp. jsou součástí běžného života, které si vyžádala restrukturalizace ekonomiky ve prospěch nových technologií. Jejich masové zavádění do ekonomiky vyprodukovalo nový typ příslušníků střední třídy, tzv. symbolické analytiky, kteří se stali nejvýznamnějším nositelem hodnot střední třídy. Bylo tomu tak proto, že podnikatelské vrstvy se vlivem tvrdší konkurence zredukovaly na (spolu)vlastníky buď velkých nadnárodních společností, anebo malých firem lokálního významu. Do pozadí začaly ustupovat i střední vrstvy a profese, jejichž existence byla svázána s přísunem prostředků ze státního rozpočtu. Nicméně početnost střední třídy zůstávala dostatečně velká, aby zajišťovala sociální stabilitu země. Trh práce se však zřetelně rozštěpil na nabídku dobře placeného pracovního uplatnění pro kvalifikované a flexibilní symbolické analytiky a špatně placenou a nejistou práci pro ostatní. Obyvatelstvo se rozdělilo na dva tábory – ty, kteří byli ochotni akceptovat a schopni naplnit vysoké požadavky na funkční gramotnost, již vyžadovaly moderní technologie, a ty, kteří toho schopni nebyli, resp.

konzervativně trvali na svém tradičním způsobu života. Řady těch druhých houfně rozšiřovali především bývalí nekvalifikovaní pracovníci nepreferovaných, popř. krizí zasažených odvětví a oborů (těžařství, hutnictví), kteří byli postiženi dlouhodobou nezaměstnaností.

Česká republika se stala učebnicovým příkladem liberální země s reziduálním charakterem veřejných služeb a restriktivním systémem sociálního zabezpečení. To se projevovalo hlavně v utlumení solidárních prvků a v přechodu z průběhového modelu na model povinného fondového připojištění. Rozhodující část zdravotních a sociálních zařízení přešla do rukou komerčních organizací. Atrofované funkce státní péče se snažily nahradit také velké podniky, které svým zaměstnancům poskytovaly širokou paletu výhod a služeb. Oblast ekologie se navzdory převzaté legislativě EU stala jedním z nejslabších míst veřejné politiky, kde formálně bylo všechno v pořádku, ale v praxi se obcházení zákonů stalo zvykem, a dokonce komparativní výhodou, která byla neoficiálně nabízena zahraničním investorům. Vzdělávací příležitosti se zlepšily především pro ty mobilnější, pružnější a bohatší. A to zejména díky rozmachu soukromých škol, které bohatě využívaly systém stipendií pro nadané žáky a byly schopny produkovat specialisty podle poptávky trhu. Ideál rovné dostupnosti zdravotní péče byl stále nedosažitelnější, a to zvláště u finančně náročnějších zdravotnických služeb. Menší část občanů systém vytlačil na samotný okraj společnosti do pásma krajní chudoby. Sociální vyčlenění (exkluze) některých kategorií a vrstev obyvatelstva se stalo trvale přítomným fenoménem doby. Třídní difference postupem času rostly a vážně narušovaly sociální soudržnost společnosti. Extrémní případ v tomto ohledu představovala přítomnost vrstvy lumpenburžoazie, tj. elitní skupiny zbohatlíků, kteří se extrémně obohatili v procesech pokračující privatizace a nekalé politické soutěže. Nelegálnost jejich počínání byla veřejným tajemstvím, ale důkazy o ní chyběly. Tato úzká vrstva obyvatelstva neměla už žádné zábrany vystavovat své bohatství všem na obdiv. Úplatky a styky s mafií si zajistila beztrestnost a okázale dávala najevo, kdo je v české společnosti pánem. Rovnostářsky naladěné nižší vrstvy obyvatelstva parazitické chování příslušníků lumpenburžoazie pobuřovalo a zvyšovalo u nich pocity sociální nespravedlivosti, které nacházely své vyústění v neustálých pouličních incidentech a rebeliích.

Problémy jako nezaměstnanost, chudoba, funkční negramotnost vedly k sociálnímu vyčleňování a narušování sociální soudržnosti zdola. Na druhé straně již v devadesátých letech byly nastartovány procesy sociálního vyčlenění shora. Skupiny zbohatlíků a jiných příslušníků vyšších tříd se z důvodů bezpečnosti a lepší kvality životního prostředí stále častěji a ochotněji stěhovaly do zvláštních čtvrtí a uzavřených satelitních městeček. Neměly totiž zájem participovat na komunitních aktivitách, nepřijaly roli mecenášů a vůdců společenského života a vědomě se izolovaly od zbytku populace. Svou bezpečnost si kupovaly za peníze od soukromých bezpečnostních agentur a strážních služeb, které nekontrolovaně bujely a ohrožovaly bezpečnost běžných občanů. V kontextu vítězných trhů občané České republiky nesli nejtěživěji rozpory globálního kapitalismu – organizovaný zločin, permanentní boj v soutěži s dynamickou konkurencí nadnárodních korporací, existenční nejistotu. Důsledkem byly nákladné monitorovací systémy (bezpečnosti ulic, energetických komplexů, distribuce drog, migrantů, ...) vedoucí až ke změně chápání práva na soukromí. V místech, kde tyto problémy přerostly míru, se postupně zformovaly občanské organizace, které v sebeobraně začaly konat na vlastní pěst ve stylu: "Pořádek si uděláme sami!"

Důsledná privatizace služeb zpřístupnila moderní technologie každému, kdo o ně projevil zájem. Velká část komunikace se proto mohla odehrávat prostřednictvím těchto technologií. Kvalifikovaní odborníci ve velké míře využívali možností otevřeného světa a bez respektu k

zápečnickým zvyklostem se vydávali za svou šanci. Po roce 2010 probíhala v masovém měřítku výměna specialistů a talentů mezi ČR a vyspělými zeměmi. Domácí kapacity výzkumu a vývoje nabyly vysoce specializovaného charakteru a v té době už operovaly především jako detašovaná pracoviště zahraničních firem a výzkumných ústavů. Okolnosti však přály mladým, dynamickým, vzdělaným a nezávislým. Stát se pro ně stal povýtce kulturní kategorií a být Čechem už neznamenoalo vázanost k místu, ale k jazyku a tradici. Lidé se postupně začínali dělit na ty, kteří se svými životy a hodnotami orientoali už mimo rámec země, a na ty, kteří poněkud starosvětsky hýčkali vztah k české společnosti, jež se mezitím již téměř rozplynula v nadnárodních strukturách.

Praha je kolem roku 2015 co do úrovně ekonomického rozvoje a infrastruktury srovnatelná s kteroukoli jinou západoevropskou metropolí. Některé regiony však dosud nepřekonalý hlubokou ekonomickou depresi a tonou v sociálních problémech. Odchod talentovaných a mladých pracovníků do západní Evropy a Severní Ameriky byl kompenzován také přistěhovalci z východní a jihovýchodní Evropy. Obdobným způsobem, podobně jako v mnoha ostatních evropských zemích, se řešil i vážný nedostatek méně kvalifikovaných pracovních sil lokálního charakteru. Tvář České republiky se mění k obrazu multikulturního světa, což neznamenoalo jen hamburgery a desítky TV kanálů, ale skutečný kontakt kultur. Praha se stala jedním z nejvýznamnějších kulturních center světa, dynamicky se zde rozvíjely enklávy migrantů z Číny, islámských zemí a Severní Ameriky. Sekularizovaná česká společnost se v pestrosti duchovní a kulturní nabídky globalizovaného světa však stále orientoje na tradiční konzervativismus.

Chudoba, ztráta jistot a pocitu bezpečí, které s sebou přinesla polistopadová změna politického systému a ještě více umocnila rychlá modernizace odstartovaná začátkem tohoto století, vedla nižší vrstvy obyvatelstva k hledání obětího beránka. Už delší čas v této roli vystupuje romská minorita a přistěhovalci z Východu, kteří se nedokázali uplatnit na trhu práce a živili se krádežemi a prostitucí. Informace o demografických změnách, vyvolaných na jedné straně poklesem porodnosti majoritní populace a na druhé straně dalším nárůstem počtu romského etnika, způsobovaly dokonce občasnou paniku a organizování preventivních úderů proti Cikánům, kterým ani otevřenost hranic nepomohla vrátit se ke svému původnímu kočovnému způsobu života. Ani do roku 2015 se bohužel nepodařilo připravit a prosadit koherentní a promyšlenou národnostní politiku, která by pomohla vytvořit základní rámec soužití majoritní společnosti a etnických minorit.

Vysokou angažovanost v řešení etnických konfliktů projevíly občanské organizace, které se v období do roku 2015 soustředily jak na sanování neblahých důsledků rychlé liberalizace (formou charity a poskytování pracovních příležitostí), tak na boj proti čistě tržní formě globalizace. Protesty proti nadnárodním společnostem a globálním institucím, které občanské organizace považovaly jen za převodovou páku svých zájmů, se postupem času stupňovaly. Občanský sektor v konfliktu s nadnárodními společnostmi sílil. Organizátoři protestů prosazovali myšlenku, že vítězné trhy, bez globální morálky a odpovědnosti, jsou mechanismy pracující na sebezničení světa. Ve jménu globálního étosu se zrodilo velké množství transnacionálních (náboženských, politických a sociálních) hnutí, jež do agendy veřejného diskursu vnášela témata jako absence demokratické legitimacy globálních institucí, otázky globální legislativy, korupce a neefektivnosti globálních institucí, "ztráta tradiční motivační role národních a místních identit" apod. Jejich váha časem narůstala a vítězství trhů bylo stále spornější.

Scénář 2. Institucionální přizpůsobení (aneb Česká republika – štika v evropském rybníce)

V ČR převládl vliv politických aktérů usilujících o razantní modernizaci cestou přizpůsobování českých institucí evropským normám a hodnotám EU. Převzaté standardy a nové způsoby řízení vedly v ČR k výraznému zlepšení fungování institucionálního rámce trhu a k zefektivnění práce administrativy a výrazně urychlily její vstup do EU. Díky zkvalitnění rozhodovacích procesů uvnitř EU se proces jejího rozšiřování podařilo zvládnout relativně rychle. Reformovaná česká veřejná správa zvýšila svoji kompetentnost, což se pozitivně projevilo při realizaci celého vějíře koncepčně připravených veřejných politik čerpajících ze zdrojů a příležitostí vytvořených otevřením vnitřního trhu EU, strukturálními fondy a přílivem zahraničních investic.

Tlak globalizujících se trhů sílil a vyvolával v Evropě obavy ze ztráty evropské identity, z narušení solidárního modelu sociálního zabezpečení a evropské politické tradice. Proces rozšiřování Evropské unie tak získal nový impuls, který urychlil vnitřní reformu EU. Evropa nastoupila jednoznačný kurs k federativnímu uspořádání. Zefektivnění rozhodovacích procesů umožnilo zvládnout začlenění středoevropských států v poměrně krátké době (do r. 2004). Česká republika získala členství mezi prvními. Stalo se tak především díky ochotě obyvatelstva a dostatečné vůli jeho politických reprezentantů rychle přizpůsobit české institucionální prostředí normám a standardům EU. Základem integračního úspěchu ČR byla koncepčně dobře připravená a důsledně realizovaná reforma veřejné správy, pochopená jako nástroj umožňující zlepšení fungování ekonomiky a života celé společnosti.

Zavedení jádra reformních změn předcházela široká přesvědčovací kampaň v masmédiích. Veřejnost se v ní seznamovala s praktickými požadavky na fungování veřejné správy, které jsou běžné v zemích EU. Zejména s požadavky, jako jsou služba veřejnosti, skládání účtů veřejnosti a s tím spjatým důrazem na společenskou efektivnost a vnitřní hospodárnost veřejné správy. Reforma byla zásadní především v tom směru, že zdůrazňovala "obstaravatelskou" a nikoli mocenskou úlohu státu a nižších vrstev veřejné správy. Byla tedy především reformou činností. Posílila prvky strategického řízení a koordinačních aktivit a časem přinesla i zkvalitnění legislativní činnosti, zdokonalení regulačních procesů a rozšíření partnerské komunikace ve vztahu k veřejnosti.

Reforma znamenala větší decentralizaci správy započatou již vytvořením krajských samospráv. Ustavení těchto orgánů bylo provázeno rušením stávajících detašovaných pracovišť ministerstev v jednotlivých krajích a redukcí počtu územních orgánů státní správy se speciální působností. O tento důležitý reformní krok však bylo potřeba svádět urputný politický boj, který stál přívržence reformy mnoho sil a několikrát vážně ohrozil jednotu jejich úsilí. Nejkritičtější moment reformy však představovala integrace struktury obcí, jež delší čas stagnovala a byla dokončena až v roce 2010. Klíčem k jejímu konečnému úspěchu se stala ekonomická motivace obcí ke slučování správních činností (formou všeobecných a účelových svazků obcí) při zachování alespoň částečné právní samostatnosti obcí.

V pozadí všech reformních kroků stála harmonizace českého právního řádu (tedy obsahu konání veřejné správy) s právem EU. Pokud jde o veřejné právo, reformní úsilí bylo zaměřeno na změny ve správním řízení a v rámci něho především na změny ve správním soudnictví, které umožnily přezkoumávat i akty samosprávních celků, tedy obcí i krajů. Cílem dalších

právních úprav bylo vytvořit standardizovanou právní úpravu konfliktních vztahů – mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, mezi výrobcí a spotřebiteli, dlužníky a věřiteli, mezi majiteli domů a nájemníky atd., zabezpečující demokratické právně regulovatelné a lehce vynutitelné řešení sporů a konfliktů.

Díky reformním změnám se veřejná správa stala aktivním činitelem ekonomických a sociálních procesů. Aktivní roli sehrála zejména v případě čerpání prostředků z fondů EU, přitahování zahraničních investic a podpory malých a středních podniků. Za tímto účelem byla vybudována síť institucí (někdy i hybridního charakteru – částečně státních, komerčních nebo občanských), které ulehčovaly prosazení projektů usilujících o získání peněz ze strukturálních fondů a lobbovaly za ně přímo v Bruselu. Zlepšená spolupráce s občanskými organizacemi přinesla výrazný pokrok v koncepční přípravě programů veřejných politik v oblastech zdravotnictví, sociální péče, školství, v boji proti kriminalitě a soužití s minoritami. Struktura příležitosti občanských organizací ovlivňovat veřejnou politiku se rozšířila a do značné míry i formalizovala, tj. vztahy veřejné správy a občanských organizací byly postaveny na programovou bázi. Česká republika dokázala maximálně využít výhod svého členství v EU a díky svému dravému tahu na získávání prostředků z fondů EU se stala jakousi štikou v evropském rybníce připomínající dřívější postavení Irska.

Česká republika se ubránila silné tendenci z počátku první dekády jednadvacátého století stát se montážní dílnou Evropy, resp. její továrnou na méně sofistikované komponenty, a dokázala vytvořit podmínky pro reprodukci vysoce kompetentní pracovní síly i v rozvinutém kvartérním sektoru. Vyhnula se škodlivé jednostrannosti a stala se prostorem jak pro rozvoj nové ekonomiky, tak pro služby a trávení volného času klientely z bohatších zemí. Do značné míry se podařilo naplnit i představu, že se stane výkonnou a flexibilní evropskou výzkumnou a vývojovou laboratoří s charakteristickou tvořivostí, inovacemi, dovednostmi a zručností.

Na druhé straně snaha o rychlou modernizaci veřejné správy až příliš strhávala pozornost vlády tímto směrem a udržet reformy v chodu si od jejích stoupenců vyžádalo skutečně až nadlidské úsilí. Vláda často zapomínala, že reforma je jen prostředek, a ne cíl. Bylo tomu tak proto, že reforma narážela jak na odpor subjektů s investovanými zájmy do starých byrokratických struktur, tak i na omezené potenciály své realizace, a to nejen finančního rázu. Agenda politického systému byla trvale přetěžována tématy institucionalizace ekonomiky a byrokratizace společenského života. Stropem reformních možností byl především lidský kapitál. Rychle modernizované instituce se plnily pracovníky, kteří sice prošli příslušnými druhy školení, ale nestačili se zbavit starých návyků a starého hodnotového zázemí. Malichernost, závist a pasivní rezistence vůči novotám udělaly své. Zkušenější administrativní pracovníci nacházeli i v novém institucionálním prostředí dostatek korupčních příležitostí a možností pokračovat ve vrchnostenském stylu práce. Navzdory široce vedené osvětové a protikorupční kampani se tyto jevy nepodařilo v uspokojivé míře eliminovat. Navíc se z různých důvodů nedařilo jednotlivé proudy reformy časově dostatečně dobře koordinovat. Vznikala zdržení a zmatky, které společně s neutuchajícími korupčními aférami podkopávaly důvěryhodnost reformy i upřímnost záměrů vlády a hnaly vodu na mlýn odpůrců reforem a antimodernizačních sil. Jejich zástupci přinášeli další a další argumenty proti reformě. S oblibou pranýřovali zejména případy arogantního chování úředníků, zneužívání podnikatelských pobídek a jiných forem neefektivního vynakládání peněz ze státních a obecních pokladen.

Zpochybňování smyslnosti reforem vytvářelo tlak na jejich zastavení, rozměňování, nebo alespoň zpomalení. Tento tlak vycházel hlavně z tábora politických konkurentů vlády a ze

strany médií, která nejvíce kritizovala fakt, že se nepodařilo snížit počet úředníků a že výdaje na veřejnou správu neklesly, ale vzrostly. Česká veřejnost si dlouho zachovávala vůči reformám ambivalentní vztah. Na jedné straně pociťovala pozitivní změny v možnostech domoci se svých práv, v chování úředníků a v efektivitě jejich práce, na druhé straně těžce nesla neustálé změny a dočasnou dezorganizaci, která pro běžného občana znamenala rozpad vžitého chodu věcí a vnášela do jeho života chaos.

Ambivalentní postoj k reformě veřejné správy zaujal i občanský sektor. Především představitelé starých (tradičních) občanských organizací otevřeně projevovali svou nespokojenost nad decentralizací a důsledným zaváděním grantového mechanismu do systému veřejného financování občanských organizací. Oba tyto kroky znejistily jejich příjmy ze státních zdrojů, a proto se pokoušeli lobbyistickou taktikou dosáhnout jejich vyřazení z koncepce reformy. Když se jim to nepodařilo, dokázali svým vlivem prosadit ignorování těchto principů v praxi veřejné správy. Nejvíce iniciativy v tomto směru vyvíjeli myslivci a rybáři. Nové občanské organizace naopak reformu přivítaly, protože vláda transformovala značnou část bývalých rozpočtových a příspěvkových organizací na privátní neziskovou bázi a prostředky na jejich provoz převedla do systému financování občanských organizací. Nemalá část občanských organizací se také úspěšně zapojila do procesu čerpání zdrojů ze strukturálních fondů EU. Stát sice nadále s podezřením sledoval politickou aktivitu některých občanských organizací a podporoval hlavně servisní funkci občanského sektoru ve společnosti, ale v jeho vztahu k němu v masivním měřítku převažovala spolupráce. Ostatně konfliktů se skutečně mohl obávat jen ve velmi ojedinělých případech, neboť krotkost občanských organizací vzhledem k finančně velmi výhodné spolupráci se státem byla stabilně více než zřejmá.

Přizpůsobení institucionálních podmínek v ČR podmínkám v EU (splnění kodaňských kritérií) znamenalo vytvořit podmínky, které jsou do značné míry kompatibilní s liberálním přístupem k fungování kapitálu a k realokaci zdrojů. Na druhé straně štedrá podpora EU umožnila provádět méně drastickou politiku ekonomické transformace. Šetrná restrukturalizace ekonomiky nechávala po většinu času v klidu i odbory a koneckonců též zaměstnavatele, kterým vyhovovala aktivní prozaměstnanecká politika vlády. Investice do infrastruktury na jedné straně zabezpečovaly dostatek pracovních příležitostí i pro méně kvalifikovanou pracovní sílu a na druhé straně vytvářely lepší podmínky pro příliv zahraničního kapitálu a konkurenceschopnost podniků. Vládám se dařilo držet sociální nerovnost na uzdě i díky ozdravným programům pro špatně hospodařící podniky a regiony. Konkurenceschopnost české ekonomiky vcelku rostla, ale v momentě, kdy došlo k vyčerpání strukturálních fondů, začaly vážné potíže, protože se do tohoto termínu nepodařilo důsledně restrukturalizovat výrobu českých podniků, jež do restrukturalizačního procesu vstupovaly značně předlužené s nejasnými vlastnickými vztahy a vyžadovaly velké investice. Negativní vliv na konkurenceschopnost měla i rozrůstající se byrokratická zátěž a korupce, která zvyšovala transakční náklady a odrazovala investory. Tahouny prosperity nadále zůstávaly zahraniční firmy a jejich filiálky na území ČR. Příliv zahraničních investic se však zpomalil a s ním i tempo ekonomického růstu. Přizpůsobování se podmínkám EU mělo totiž na mnoha místech charakter spíše pasivního spoléhání se na pomoc zvenčí. A když tato pomoc skončila, dostavil se šok s následnou depresí a v některých případech i s komplexy méněcennosti.

Vysokou zátěž pro veřejný rozpočet představoval trvalý růst mandatorních výdajů vyplývající ze systému sociálního zabezpečení, který časem přesáhl možnosti české ekonomiky. Tento trend nezastavilo ani kompromisní řešení reformy sociálního zabezpečení, jež spočívalo ve zvýšení penzijního věku a zavedení některých prvků fondového systému při současném

snížení kvót pojistného. Navíc ČR musela přijmout a plnit náročné environmentální standardy EU, které si také vyžádaly značné investiční náklady. Na druhé straně nastartování ekologické daňové reformy znamenalo zásadní obrat ve směřování společnosti k udržitelnému rozvoji a podstatně zvýšilo rekreační atraktivnost území ČR. Ekologická daň se v první řadě týkala zdanění paliv a energií. Jejich zdaněním, ale i zdaněním dalších neobnovitelných zdrojů, cena těchto komodit významně vzrostla, což však bylo kompenzováno nižším zdaněním pracovní síly. Ekologická daňová reforma byla proto cenově neutrální. Zdražily se neobnovitelné zdroje, ale zlevnila se pracovní síla, což mělo pozitivní vliv na zaměstnanost.

Vliv napjatého státního rozpočtu ztížil realizaci velkorysých, dlouhodobých programů veřejné politiky nastartovaných ještě před rokem 2005, které ze státní pokladny odčerpávaly velké prostředky. To se týkalo hlavně zdravotnictví, prevence kriminality, soužití majoritní společnosti a etnických minorit (začleňování minorit do konkrétních společenství), vědy a školství. V posledních dvou jmenovaných oblastech se i tak podařilo do roku 2015 dosáhnout významného pokroku. Akademie věd ČR se změnila na stavovskou organizaci, jejíž prvořadou funkcí bylo organizovat vědecké diskuse a posilovat samoregulační mechanismy fungování vědeckého společenství. Špičkový výzkum se přesunul na univerzity a do soukromých ústavů. V oblasti školství došlo k otevření terciárního vzdělání mnohem širšímu okruhu uchazečů, čímž se zvýšila kvalifikační flexibilita pracovní síly. Podpora a koncepční pojetí celoživotního vzdělání a vytvoření mechanismů podpory dalšího vzdělávání přiblížila ČR k představám o učitelné společnosti. Řízení školství na všech úrovních se stalo věcí veřejnou, vzrostla inovativnost prostředí, což mělo pozitivní vliv na tvořivost a individuální iniciativu.

Již méně se dařilo v boji proti kriminalitě a organizovanému zločinu, který díky své vysoké flexibilitě a finančním možnostem zůstával o ten pověstný krůček vpředu před policií. Dílčí úspěchy v tomto boji byly dosaženy jen za pomoci EU a drastického zvýšení nákladů na vybavení policejních složek. Posílení policie na druhé straně zvýšilo hrozbu represe proti nekonvenčním formám politické participace. Politické strany nadále odmítaly uznat politickou funkci občanských organizací ve společnosti. Vláda se prostřednictvím některých nesystémových reformních kroků snažila o větší centralizaci a koncentraci politické moci. Zde narážela hlavně na odpor regionálních samospráv, který se jí podařilo zlomit hlavně díky stranické disciplíně a obratnému manévrování mezi spojenci a konkurenty na politické scéně. Politický systém na celonárodní úrovni zůstával stabilní a za celé období prošel jen malými změnami, významnější novinku představoval jen vznik nadnárodních politických seskupení, které však v české veřejnosti nezískaly výraznější podporu. Naopak s poměrně velkou vstřícností českého občana se stále častěji setkávaly regionální politické iniciativy, které vyjadřovaly jeho instinktivní odpor k velkým institucím, resp. jeho nespokojenost s příliš rychlými změnami institucionálního rámce, s všeobecným důrazem na přizpůsobivost evropským standardům a s tlakem na formování nové panevropské kolektivní identity, která sice zachovává určitou míru suverenity národních států, ale ignoruje regionální zvláštnosti. Regionální etnizace se stala problémem číslo jedna v procesu další integrace evropských zemí.

Scénář 3. Mírný pokrok v mezích dosaženého konsensu

(aneb co je doma, to se počítá)

Ani trh, ani stát, ani občanský sektor na sebe nedokázaly strhnout roli hlavního hybatele modernizačních změn. Vývoj probíhal nikoliv realizací odvážných reformních projektů, nýbrž cestou úporně vyjednávaných konsensů a jen obtížně realizovaných drobných změn v napjaté atmosféře konfliktů, nedorozumění a houževnatého hájení lokálních, regionálních, skupinových a institucionálních zájmů a privilegií. Až do roku 2015 převažovala orientace na přehledné domácí kolbiště s jistou rezervovaností ke všemu, co přicházelo odjinud.

V prvních letech nového století neprobíhal proces začleňování ČR do EU tak hladce, jak se původně předpokládalo. Vícerychlostní Evropa se stala realitou. Odkládání přijetí nových členů vyvolávalo u české veřejnosti atmosféru znechucení a pochybností o správnosti rozhodnutí vstoupit do EU. Evropská unie se dostávala pod palbu kritiky pro stále se zvyšující nároky na kandidátské země. Na druhé straně tlak mezinárodního tržního prostředí na restrukturalizaci našeho hospodářství sílil a zvyšoval hrozbu kolapsu velkých podniků, které se nestačily rychle přizpůsobit náročným podmínkám světových trhů. Obavy obyvatelstva z recidivy šokové hospodářské terapie, z překotného přebírání zahraničních vzorů, příliš rychlého otevírání se vnějším dravým tržním silám spolu s neochotou podřizovat se rozhodnutím nadnárodních organizací a korporací znejistily českou politickou scénu a některé významné politické proudy vedly k intenzivnějšímu hledání opatrnějších cest modernizace. ČR nakonec v r. 2008 do EU vstoupila, ale v situaci, kdy se strukturální fondy rapidně ztenčovaly a české vlády se nemohly nadále opírat o masivní vůli přívrženců a členů politických stran absolvovat adaptaci ČR na podmínky evropského trhu a měnové unie v co možná nejkratším čase. Naopak každou reformní změnu musely pracně vyjednávat v komplikovaném spektru politických sil, jehož jeden pól tvořili zastánci striktní liberalizace ekonomiky a druhý nacionalističtí radikálové odmítající diktát EU a nadnárodních monopolů.

Trend haiderizace české politické scény byl stále zřetelnější a významně poznačil i chování nejsilnějších stran. Politika přizpůsobování se evropským standardům musela být pod tlakem euroskeptiků otevřeně prováděna pod heslem maximalizace výhod a minimalizace obětí (mnoho brát a málo dávat). V každodenní realitě se tato politika promítala na jedné straně do horečnatého úsilí odčerpávat ze strukturálních fondů EU co nejvíce prostředků a na straně druhé do právně sofistikovaného ochranářství, tj. zdrojově a institucionálně náročného boje o nejružnější výjimky, resp. o každý dovezený brambor, kilo hovězího nebo tranzit kamionu. Díky své pomalosti a sabotování užší integrace členů EU si ČR získala pověst váhavého střelce, neschopného efektivně kooperovat na společných projektech.

Hrozivě se zmenšující důvěryhodnost politických stran v očích veřejnosti, trvale nízká účast na volbách a postupující decentralizace přispěly k pozitivní změně politického stylu (z autoritativního na konsensuální), posílení participativních prvků demokracie a daly šanci i malým společenským aktérům vstupovat do rozhodovacích procesů. Nutnost vyjednávat, dosahovat konsensu a širší podpory vedla politické strany k hledání nových spojenců. V široké míře se jimi staly občanské organizace nejružnějšího druhu, které dokázaly na svoji stranu strhnout důvěru menších společenství a komunit. Postupně se kolem hlavních politických stran vytvořil okruh podpůrných občanských organizací, které se domáhaly svého podílu na moci. Občanský sektor coby společenský aktér tak razantně vstoupil do politické

arény, a to nejen jako vyjednávač, resp. harmonizátor názorů a postojů různých kolektivních aktérů, ale i jako mediátor a nositel jejich agregovaných (stavovských) zájmů. Tripartita získala rozhodovací pravomoci a jejími členy se kromě odborů staly i silné svazy občanských organizací.

Politický systém začal získávat stále více neokorporativistických prvků. V některých případech přerostlo spojenectví občanských organizací s politickými stranami do trvalé závislosti. Tímto způsobem se sice prodemokratickým politickým stranám podařilo dočasně zažehnat hrozbu pravicového i levicového ultraradikalismu a nacionalismu, ale potenciál důvěryhodnosti, který jim poskytlo spojenectví s občanským sektorem, se postupně začal vyčerpávat. Otevřená komunikační výměna a průhledná programová spolupráce se až příliš často transformovaly do zákulisních klientských sítí, protekce a skryté podpory partajních zájmů. Na vícero místech došlo k politické kompromitaci občanských organizací a k narušení důvěryhodnosti jejich image. Rychlost, s jakou se občanský sektor stal významným společenským aktérem, překvapila i samotné občanské organizace, které se necítily být na tuto roli plně připraveny a dodnes těžce zápasí s problémy byrokratizace a oligarchizace svých koordinačních orgánů.

Decentralizace a posílení role malých hráčů vedla k emancipaci regionů a obcí. Občanské organizace začaly být v širokém měřítku vnímány jako obranný val vůči negativním vlivům globalizace a standardizace přicházející z EU. Témata jako komunitní rozvoj, mezisektorové partnerství a sociální začlenění se stala přirozenou součástí veřejných politik. Sociální soudržnost vzrostla a česká společnost pozvolna opouštěla podobu atomizované, masové společnosti lehce ovladatelné centrálními elitami. Svou renesanci prožívala instituce rodiny a zájem o vícegenerační rodinný život. Populační růst a zvyšující se míra občanské zodpovědnosti obyvatelstva byly nesporně pozitivními důsledky zpomalení tempa modernizace.

Ambice občanských organizací výrazněji se zapojit do odčerpávání zdrojů ze strukturálních fondů EU se však příliš nenaplnily, protože tento proces jednoznačně ovládla zkorumpovaná byrokracie. I když občanský sektor významně posílil svou vyjednávací pozici, jeho vliv nedokázal vážně ohrozit propletené zájmy velkých podniků, stranických špiček a vedoucích představitelů veřejné správy. Stát se nevzdal valné většiny svých rozpočtových a příspěvkových organizací a jen malou část transformoval na veřejnoprávní instituce. Ekonomická váha občanského sektoru ve srovnání s vyspělými západoevropskými zeměmi zůstala malá.

Fragmentace politické scény, ostré konflikty uvnitř politických stran, neschopnost jejich lídrů zaručit dlouhodobější vzájemnou spolupráci, množící se protesty občanských organizací, blokády silnic a množství nekonečně se vlekloucích soudních sporů ohledně rozhodnutí veřejné správy se staly běžným obrázkem života české společnosti koncem prvního desetiletí jednadvacátého století. Stát se stal obětí nátlakových skupin, které se svým vlivem veřejně vychloubaly. Všichni bojovali proti všem a vzájemně se drželi v šachu. Část občanů, kteří původně podporovali modernizační úsilí vlády a budování otevřené společnosti, byla z této situace natolik rozčarována, že rezignovala a znovu začala řešit své problémy přes vlivné klientské sítě. Nedostatek konsensu na dlouhý čas uvrhl veřejné politiky do stagnujícího stavu bezkonceptnosti. Rozvoj školství, zdravotnictví a sociální péče se stále více začal přesouvat na bedra regionálních organizací veřejné správy a municipalit. Jedním z mála pozitivních důsledků tohoto trendu byla eliminace úřednické gigantomanie, tj. zablokování sice

technokraticky dokonalých, ale lidsky těžko stravitelných grandiózních programů za peníze EU a daňových poplatníků.

Navzdory tlaku EU, nedostatek politického konsensu způsobil značné zaostávání v reformě veřejné správy. Reforma byla sice nastartována ve velkém stylu ještě začátkem tohoto desetiletí, ale právě z nedostatku politické vůle a skrytého, ale o to silnějšího odporu dotčených úředníků se stále více rozměľňovala a ztrácela na své koncepčnosti i smysluplnosti. Stala se obětí dílčích politických zájmů a zákulisních dohod (koluzí) významnějších společenských aktérů s představiteli veřejné správy. Proto byla oportunisticky zdržována a zpochybňována. I s blížícím se rokem 2015 zůstávala česká veřejná správa příliš rozsáhlá a neefektivní, příliš zpolitizovaná a dezintegrována. Činnost ústředních orgánů státní správy se stěžejně zabývala přemíry operativních prvků zděděných ještě z dob socialismu. Tomu odpovídala i organizační struktura jednotlivých ministerstev a jejich personálního vybavení, jež posilovala škodlivý resortismus a znemožňovala rozvoj koncepčních aktivit. Nepodařilo se překonat ani nízkou úroveň horizontální koordinace mezi jednotlivými pracovišti těchto ministerstev. Možnosti standardizace pracovních postupů v řízení i výkonu veřejné správy byly i po tak dlouhém reformním období využívány jen sporadicky a komunikace mezi jejími jednotlivými stupni je přímo katastrofální. Bujení byrokratických struktur nejrůznějšího typu a úrovně snižovalo důvěryhodnost vlád a zvyšovalo sociální napětí ve společnosti.

I když se porodnost v průběhu posledních patnácti let zvýšila, ČR se připojila k zemím EU s vysokým podílem postproduktivní populace. To vyvolalo silný tlak na systém průběžného sociálního zabezpečení, který se nepodařilo reformovat. Již v roce 2005 představovaly mandatorní výdaje neúnosně vysokou zátěž pro veřejný rozpočet a bylo třeba přikročit k zásadní reformě sociálního zabezpečení a veřejného financování. Její odkládání a nahrazování různými částečnými minireformami odsuzovalo velkou část obyvatelstva k životu pod prahem chudoby.

Česká legislativa se postupně přizpůsobovala legislativě EU. Vlastnická práva jsou v první dekádě nového století formálně garantována mnohem lépe než v 90. letech, došlo k zrovnoprávnění věřitelů a dlužníků. Problémy však přetrvávají hlavně v kvalitě soudnictví. Doba projednávání soudních případů zůstává nepřiměřená a mnohdy pokulhává i kvalita soudních rozhodnutí. Regulace kapitálového trhu a bankovníctví se přiblížila mezinárodnímu standardu. Vlády se sice snažily vytvořit příhodné institucionální prostředí i pobídky pro zahraniční investice, ale vzhledem k chybějící industriální politice a dlouhodobé strategii kultivace činitelů ekonomického růstu vstupoval zahraniční kapitál spíše do tradičních odvětví a pouze v omezeném počtu případů do odvětví nové ekonomiky. Podíl veřejných financí na HDP byl dlouhodobě příliš vysoký a vláda nedokázala dalším výrazným snižováním daňového břemene dát úspěšným ekonomickým subjektům větší prostor k rozvoji.

Podpora malým a středním podnikům zůstává stále nedostatečná. Chronický problém malých podniků, kterým je ztížený přístup k finančnímu kapitálu (zejména z důvodu institucionálního selhání), zůstává nevyřešen. Kromě špatně fungujících bank tento problém navíc ještě prohlubovaly vlády jednostrannou preferencí různých finančních úlev a dotací velkým podnikům. Prostor k podnikání se navíc malým firmám zužoval i na evropské poměry mimořádně vysokou byrokratickou zátěží, která na ně dopadla mnohem tíživěji než na velké podniky.

Určitou formou podpory a ochrany zájmů malých a středních podniků bylo – tak jak je to v EU běžné – přenesení určitých dosud státních pravomocí (např. vedení obchodního rejstříku, učňovské školství, podpora exportu) na podnikatelskou samosprávu. Aliance malých podniků, kooperativ, průmyslových parků a komor částečně vyvážila asymetrii ve vyjednávací síle malých podniků s vysoce organizovanými partnery (velkými podniky a státem).

Dílčí modernizace spojená s mnoha vážnými nedostatky se projevila v dlouhodobém přetrvávání tzv. třípatrového charakteru české ekonomiky. Její první patro tvořil dynamický sektor konkurenceschopných firem v oblasti tzv. nové ekonomiky i zvládnutých moderních, ale i tradičních industriálních technologií. Jedná se zejména o firmy se zahraniční účastí, z nichž mnohé hrají významnou úlohu v exportu. Na druhém patře se zabydlel sektor malých a středních firem fungujících na bázi zvládnutých tradičních industriálních technologií. Ještě i po roce 2010 funguje také třetí patro, na němž se nacházejí bývalé velké státní podniky privatizované českou cestou, se stále nevyřešenými vlastnickými vztahy, které neprošly restrukturalizací a jsou chronicky podkapitalizované.

Ve srovnání s 90. lety se výkonnost české ekonomiky zvýšila, avšak tempa růstu nebyla dostatečná pro rychlé překonávání mezery, která nás dodnes odděluje od vyspělých západních zemí. Struktura ekonomiky se mění jen pozvolna ve prospěch odvětví založených na moderních technologiích. V průběhu let 2005–2015 se postupně podařilo vyřešit problémy s restrukturalizací bývalých velkých státních podniků, které se staly součástí mezinárodních společností. Jejich vstup do kooperačních vztahů však byl založen převážně na tradičních komparativních výhodách (levná pracovní síla kvalifikací odpovídající industriální fázi vývoje) a až na výjimky nedošlo k transferu nejnovějších technologií. Na druhé straně pouze malá část těchto firem zbankrotovala.

Konkurenceschopnost české ekonomiky nadále spočívá převážně v tradičních industriálních komparativních výhodách. Ve struktuře odvětví však došlo k posunu ve prospěch strojírenství a v neprospěch hutnictví a těžby uhlí, poklesl rovněž podíl textilního průmyslu. Česká republika je až do roku 2015 středně průmyslově vyspělou zemí s tendencí k pozvolnému zlepšování struktury ekonomiky a s předpokladem, že v tomto období budou položeny základy pro pozdější přibližování průměrné ekonomické úrovni EU. Občané ČR i jejich vlády se prozatím spokojili s místem své země na semiperiferii globalizačních procesů, kde česká ekonomika do značné míry těží z orientace na méně náročné trhy.

Pomalá modernizace hospodářství vyhovovala obyvatelstvu zvyklému na nízkou pracovní mobilitu a malou kvalifikační flexibilitu. Internet je až příliš často využíván spíše jako zdroj informací než jako nezbytný prostředek komunikace. Nové technologie se po celé sledované období prosazovaly opožděně. Česká akademie věd a univerzity se nedokázaly dohodnout na efektivním modelu fungování národní vědy. Média byla budována různými typy zakladatelů (podnikatelská sféra, veřejná správa i občanský sektor), většinou však jen pro užší okruh uživatelů. V komunikaci doposud přetrvává dominance tradičních technologií a osobních setkání. Mladí ambiciózní a tvůrčí lidé hledali své uplatnění spíše v zahraničí. Tento trend nabyl masivních rozměrů po r. 2010, kdy se západoevropské státy naplno otevřely přílivu pracovní síly z členských států střední Evropy.

Důležité moderní služby se nadále zakládaly na přímém osobním kontaktu s klientem. Snadný přístup k osobní dopravě se proto pro využití služeb ukázal nepostradatelný. Sídlní struktura České republiky však zůstala velice rozdrobená a jí odpovídající růst automobilismu významně komplikoval snahy o zkvalitnění technické infrastruktury podle zásad trvale

udržitelného vývoje. Oblast ekologie se stala arénou zápasu o dodržování zákonů EU, ve které až příliš často vítězily ekonomické lobby nad ekologickými aktivisty. Díky neschopnosti vlád provádět aktivní vyvažovací regionální politiku došlo k výrazné diferenciaci regionů (krajů) z hlediska ekonomického rozvoje a kvality života. Snaha o restrukturalizaci starých průmyslových regionů Ostravska a severních Čech si vyžádala podstatnou část prostředků na regionální politiku, ale nevedla k patřičnému efektu. Vzdělanější část obyvatelstva tyto regiony postupně opustila a jádro populace zde nyní tvoří podtřída bývalých zaměstnanců zkrachovalých velkých podniků těžebního průmyslu. Jsou to lidé, kteří se sem často přistěhovali za socialistických časů z různých koutů tehdejšího Československa. Dnes se vyznačují kriminálními sklony a odevzdaným životním stylem závislým na sociálních dávkách a alkoholu.

Prosperující regiony v čele s Prahou však dokázaly z ČR vytvořit místo lákavé pro cizince ze Západu i Východu. Migrační vlny a patologie všedního dne hnaly vodu na mlýn populistům a tradiční české xenofobii. V části české veřejnosti se prosadily sebestředné tendence, sentimentální mýty a heroizace minulosti. Konfrontování s prosperitou západoevropských zemí začali členové chudších vrstev veřejně kritizovat hodnoty západní civilizace. Militantnější skupinky se průběžně dožadovaly zákazu prodeje půdy cizincům, ochrany národních památek před masovou turistikou, českých výrobků před importem a východních hranic před imigranty přinášejícími kriminalitu a levnou pracovní sílu. Svým chováním se však dostávaly do konfliktů nejen se stále lépe organizovanými minoritami, ale i se značnou částí občanské společnosti, která odmítala pasivně přihlížet řádění rasistů a nacionalistů. Postupem času s oslabováním české národní identity se tyto konflikty stávaly spíše regionální otázkou a urychlily formování jejich kolektivní (regionální) identity.

SCÉNÁŘE VE ZKRATCE

Hlavní scénáře	Vítězné trhy	Institucionální přizpůsobení	Mírný pokrok v mezích dosaženého konsensu
Vnější formativní vývojové trendy			
Procesy globalizace	Globalizace ekonomických procesů vytváří tlak na širokou liberalizaci pohybu zboží, kapitálu a práce. EU se tomuto tlaku přizpůsobuje. Znamená to zastavení procesu politické integrace Evropy. ČR se postupně stává atraktivním působištěm nadnárodních monopolů. Ty se nepřímo (prostřednictvím národních elit na ně napojených) stávají hybnou silou ekonomického i politického pohybu v zemi.	Globalizace ekonomiky a jejích ekologických, sociálních a kulturních dopadů vede k posílení velkých nadnárodních bloků, spjatých společným zájmem. Jedním z těchto bloků je EU. ČR se postupně zapojuje do úsilí EU vybudovat funkční, institucionální a správní komplement globální ekonomice.	Globalizace ekonomiky odkrývá v plné míře nízkou ekonomickou konkurenceschopnost ČR. Vůči tomuto tlaku převládá obranná reakce s důrazem na ekonomickou autarkii a národní specifika.
Procesy evropské integrace	Pokus o efektivní institucionální zprostředkování integrace Evropy prostřednictvím EU ztroskotává. EU odbourává evropský sociální model a stává se volným politickým uskupením rámcujícím plně liberalizovaný evropský trh. ČR tento vývoj plně sdílí a podílí se na něm.	V EU převládá tendence vybudovat institucionální a správní protíváhu globální ekonomice. EU spěje k silné nadnárodní federaci, do níž se ČR aktivně a úspěšně zapojuje.	EU se mění ve stagnující seskupení s konfliktními vztahy mezi členskými státy. ČR ovšem nedokáže úspěšně hájit svoje zájmy a prosadit se ani v tomto rámci.
Procesy změn životního prostředí Země	Dílčí ekologické katastrofy. Světová ekologická hnutí nejsou schopna se výrazněji prosadit a radikalizují se. Eskalace konfliktů. V ČR využívány nižší ekologické standardy jako jedna z komparativních výhod při lokalizaci nadnárodního kapitálu.	Ekologická citlivost v činnosti EU nachází stále větší praktické uplatnění i v ČR. Vyjednávání ekologických aktivistů se státní správou ústí do oboustranně přijatelných kompromisů.	Vlivem pomalejšího ekonomického vývoje i pod tlakem domácích ekologických hnutí se faktický stav životního prostředí relativně zlepšuje. ČR přesto nereflexuje na pokusy o celosvětová opatření.
Dynamika populačního vývoje lidstva a vývoje sociálních nerovností ve světě	Dále roste napětí mezi chudnoucími (populačně rostoucími) a bohatnoucími (populačně stárnoucími) zeměmi. Země na semiperiferii procesů globalizace usilují o příslušnost k centru (exkluzivnímu klubu vyspělých zemí).	EU a ČR se budou snažit vyvinout účinné mechanismy přerozdělování, zajišťující udržení sociální soudržnosti na všech úrovních (EU, ČR, regiony).	ČR tranzitní zemí pro politické uprchlíky (legální či legalizovaný pobyt) z rozvojových zemí Blízkého a Středního východu a ekonomické uprchlíky z východní a jihovýchodní Evropy (ilegální přechody hranic).

Hlavní scénáře	Vítězné trhy	Institucionální přizpůsobení	Mírný pokrok v mezích dosaženého konsensu
Vnější bezpečnostní rizika	Rostou rizika mezinárodního terorismu a organizovaného zločinu. Častější lokální ozbrojené konflikty. Tendence k další privatizaci bezpečnostních služeb. Stále častěji jsou nasazovány mezinárodní ozbrojené síly.	Paradox relativní vnitřní (v EU a ČR) bezpečnosti a neklidného světa v globálním měřítku.	V bezpečnostně labilním světě se ČR snaží o plné zajištění vlastní bezpečnosti. S ohledem na nedostatečné zdroje navazuje bilaterální spolupráci se státy podobného politického směřování. Sama se stává svou nevypočitatelností faktorem neklidu ve svém bezprostředním okolí.
Formativní vývojové trendy České republiky			
Formování obrany a bezpečnosti	Náklady na obranu rostou. NATO v roli světového čteníka. ČR přejímá sice podřadnou, ale aktivní roli v naplňování této doktríny.	Evropská dimenze zajištění bezpečnosti země (v rámci EU) nabývá na významu. ČR se plně zapojuje do budování evropských obraných sil.	ČR sází na plné zajištění své bezpečnosti vlastními silami. Vedle toho roste vliv polovojenských jednotek hlásících se k nacionálním hnutím.
Vývoj kriminality	Prohlubující se sociální diferenciaci v národním i světovém měřítku spolu s masovou mezinárodní migrací vedou k radikálnímu nárůstu kriminality. Bezpečnost občanů se stává více věcí privátních agentur než státu.	Díky celoevropské spolupráci bezpečnostních složek a společné regulaci migrace jsou dosahovány dílčí úspěchy v boji proti kriminalitě a organizovanému zločinu.	Rozsah domácí kriminality se stabilizuje. ČR se stává tranzitní zemí zločinu. Zde kladen důraz na represivní složku boje s kriminalitou (přeplněné věznice). Souběžně dochází k posilování xenofobních nálad mezi obyvatelstvem.
Formování právního státu, lidská práva	Převážil koncept státu jako (centralizovaného) nočního hlídače, lidská práva interpretována především v negativním smyslu (svoboda od). Ústup sociálního státu. Tvrdé vynucování vlastnických práv, dominance komerčního práva.	Stát užívá účinných regulačních mechanismů k zajištění širokého rejstříku lidských práv v širokém smyslu (svoboda k). Ve veřejné správě sílí idea služby občanům. Růst významu nadnárodních forem právní regulace.	Stát si podržuje v souladu s náladami obyvatel a zaštitěn obranou národních zájmů svůj vrchnostenský charakter. Na faktický výkon funkcí státu mají silný vliv vzájemně se paralyzující neformální struktury. Zamezování libovůli moci omezeno.

Hlavní scénáře	Vítězné trhy	Institucionální přizpůsobení	Mírný pokrok v mezích dosaženého konsensu
Veřejná správa, její reforma. Podmínky vývoje veřejného sektoru	Důraz na funkci státu coby nočního hlídače vede k posílení centralistických tendencí. Reforma veřejné správy svým ryze formalistickým naplňováním uvízla v písku. Dochází k oslabování krajské samosprávy a z ekonomických důvodů ke slučování obcí. Ani místní samospráva není schopna garantovat nabídku veřejných služeb. Do hry zde – zčásti záměrně, zčásti z nutnosti – vstupují občanské organizace.	Reforma veřejné správy povede v kontextu integrace ČR do EU – přes různá dílčí selhání – k vybudování funkčního a tržně kompatibilního veřejného sektoru, v němž jsou zřetelné silné prvky solidarismu.	Roste rozpor mezi omezenými zdroji, ochablou veřejnou správou a rozkládajícím se veřejným sektorem a klientelistickými závazky státu, krajů a obcí. Prosazuje se systém formalizovaných i neformálních privilegií.
Vývoj institucionálního rámce fungování tržních vztahů. Ekonomický růst a konkurenceschopnost české ekonomiky	Rázný průběh regulační reformy vedoucí ve svých důsledcích k posílení vlastnických práv a průhlednosti trhu, spolu s reformou soudnictví (vymahatelnosti práva) a radikální privatizací vede k masovému přílivu přímých kapitálových investic. Česká ekonomika se dostává do pozice úspěšného přívěsku, subdodavatele silnějších ekonomických subjektů – především nadnárodních společností. Výjimky – několik prosperujících malých a středních firem – potvrzují pravidlo. Vcelku představuje ČR vlivem snižování daňové kvóty, nízké míry inflace a zpevňování kursu měny na bázi rychlého růstu produktivity práce atraktivní podnikatelské prostředí. V liberalizovaném prostředí současně roste zranitelnost národního hospodářství vůči konjunkturálním výkyvům světové ekonomiky.	Česká ekonomika – byť s obtížemi – vybledla z marasmu postkomunistické transformace. Je integrovanou součástí evropské a světové ekonomiky. Stále hledá nejvhodnější zapojení do mezinárodní dělby práce. V regulační reformě, reformě soudnictví, privatizaci, reformě sociálního zabezpečení se podařilo nalézt zlatou střední cestu. To spolu s postupným zpevňováním kursu a středně vysokou inflací vytváří vhodné prostředí pro rozvoj domácího kapitálu. Růst daňových příjmů státu mu umožňuje alokovat zdroje do rozvoje lidského kapitálu (školy, věda, kultura, zdravotnictví) a napomáhat tak strategickému zvýšení konkurenceschopnosti ČR.	Izolacionismus politiky vede ke ztrátě rozvojových příležitostí ekonomiky závislé do značné míry na exportu. Nekonkurenceschopné ekonomické subjekty tlačí úspěšně vládu k udržování, či dokonce posilování ochranných bariér. Výsledkem je oslabování měny a relativně vysoká inflace, které jen posilují kořistnické chování silných subjektů na trhu. Pokrok v regulační reformě, vymahatelnosti práva i v privatizaci je pomalý a podřízený parciálním zájmům různých (měnících se) lobbyistických uskupení.

Hlavní scénáře	Vítězné trhy	Institucionální přizpůsobení	Mírný pokrok v mezích dosaženého konsensu
Vývoj politického systému, politických stran	Politický systém nedokáže bránit rozsáhlému uplatňování zájmů silných ekonomických lobby v rozhodování. Nadřazenost pragmatismu globální ekonomiky podřídila svým pravidlům i českou politickou scénu. Ve zprostředkování zájmů převažuje instituce parlamentní demokracie.	Politika rozvíjí svoji roli hlavního zprostředkovatele a realizátora veřejných zájmů. Rozvíjejí se instituce přímé demokracie. Česká politika se postupně včleňuje do rozhodování v rámci evropského politického prostoru.	Povrchnost, demagogie a věčné hašteření rozkládají politický život země. Modernizační a proevropské síly ztrácejí rozhodující podporu veřejnosti a uvolněného prostoru okamžitě využívají populisté.
Vývoj občanského sektoru. Možnosti spoluúčasti obyvatelstva na správě země	Sociální hnutí a jejich organizace v zápase za občanská práva, trvale udržitelný vývoj, komunitní rozvoj a práva minorit výrazně posílily svůj status v očích veřejnosti. Občanský sektor se výrazně subjektivizoval a stal se respektovaným sociálním aktérem. Ve sféře poskytování služeb občanský sektor soupeří se silnými komerčními firmami, které z větší míry převzaly agendu bývalých rozpočtových a příspěvkových organizací.	Význam občanského sektoru stoupal s mírou jeho zapojování se do sítě organizací zprostředkujících zdroje z fondů EU. Na druhé straně tím, že na sebe převzal značnou část tíhy zdravotních a sociálních služeb, které musely být i nadále dotovány státem, dostával do větší závislosti na veřejných financích.	Občanský sektor coby společenský aktér tak razantně vstoupil do politické arény, a to nejen jako vyjednávač, resp. harmonizátor názorů a postojů různých kolektivních aktérů, ale i jako mediátor a nositel jejich agregovaných (stavovských) zájmů. Tripartita získala rozhodovací pravomoci a jejími členy se kromě odborů staly i silné svazy občanských organizací.
Vývoj sociálních vztahů, struktury a soudržnosti	Česká republika se stala učebnicovým příkladem liberální země s reziduálním charakterem státem garantovaných veřejných služeb. Část občanů systém vytlačil na samotný okraj společnosti do pásma krajní chudoby. Sociální vyčlenění (exkluze) některých kategorií a vrstev obyvatelstva se stalo trvale přítomným fenoménem doby. Třídní difference postupem času rostly a vážně narušovaly sociální soudržnost společnosti.	Rozvíjením domácích institucí sociálního státu v rámci převzatého evropského sociálního modelu se podaří udržet sociální soudržnost společnosti. Cenou je růst daňové kvóty, což se stává předmětem kritiky kosmopolitně orientovaných vrstev obyvatelstva. Na druhé straně se dosáhlo kompromisu v reformě sociálního zabezpečení, a to zvýšením penzijního věku a zavedením prvků fondového systému při snížení kvót pojistného.	Díky značnému vlivu odborů se růst třídní diferenciace zpomalil. Rodina prožívala svou renesanci, občanské organizace posilovaly ducha sounáležitosti společnosti na všech úrovních. Česká společnost pozvolna opouštěla podobu atomizované, masové společnosti lehce ovladatelné politickými elitami. Na druhé straně si zachovaly svůj vliv klientské sítě.

Hlavní scénáře	Vítězné trhy	Institucionální přizpůsobení	Mírný pokrok v mezích dosaženého konsensu
Potenciály rozvoje České republiky			
Základní sdílené hodnoty a orientace země. Postoje obyvatelstva	Převládá materialistická a pragmatická orientace spojená s konzumním způsobem života. Duchovní hodnoty ztrácejí svůj vliv a význam, zvláště pokud jsou v příkrém rozporu s výše uvedenými skutečnostmi. Na druhou stranu se dá v některých kruzích očekávat prudká reakce na globální konzumerismus, která může nabývat mnoha podob – od nacionálního či regionálního sentimentu až po náboženskou obrodu.	Ukazuje se, že máme se zeměmi EU přece jen více společného, než se na začátku transformace zdálo. Relativní úspěch v integraci do EU vede k postupné obnově národního sebevědomí. Pozitivní vliv EU se projevuje zejména v pozitivní proměně právního vědomí a ve vytvoření tolerantějšího společenského ovzduší. Ani tyto skutečnosti však nezabrání existenci nacionalistických a xenofobních nálad, které budou rozšířeny zejména mezi vrstvami, jež se s integrací do EU neztotožnily.	Další posílení sebestřednosti české populace vede k nevraživému, až nepřátelskému postoji ke všemu cizímu. Ten je posilován záměrným zdůrazňováním pokrokových tradic českého národa. Mezi částí intelektuálních elit ožívá mesianismus a víra v osudové předurčení českého národa.
Formování a uplatnění lidského potenciálu země	Je vystaven neregulovaným silám trhu: někdo obstojí a uplatní se, jiný nestačí a je vytlačen na okraj společnosti. Pomocnou ruku místo státu nabízí občanské organizace. Humanistický koncept všestranného rozvoje osobnosti je vytlačen utilitárními potřebami trhu práce. Přirozeně se tak daří rozvíjet českou společnost, jak ve smyslu prostorové mobility, tak profesní. Přesto roste regionální diferenciace rozvoje a tím i životních šancí. V úspěšných regionech sílí počet zahraničních pracovníků.	Lidský potenciál je vnímán jako rozhodující zdroj budoucí prosperity země. Proto jsou vytvářeny příznivé podmínky pro jeho kultivaci a uplatnění, zejména cílenou vzdělávací, sociální, vědecko-technickou, kulturní a zdravotní politikou, v nichž se stále více prosazuje i jejich evropský rozměr. Koncept všestranného rozvoje osobnosti se stává evropskou doktrínou, které je často obětován i okamžitý ekonomický prospěch. K této doktríně patří též důraz na ekologicky trvale udržitelný rozvoj.	Je ponechán vlastnímu osudu v rámci tradičních institucí státu. Dochází k rozkladu a degradaci veřejného sektoru. Vyšší vzdělání, lepší zdravotní péče, podpora vědy apod. se stává jedním z privilegií, kterými si jednotlivé lobbyistické politické skupiny vykupují přízeň svých stoupenců. Jednou z motivací ke kultivování vlastního lidského potenciálu je přitom zvýšení svých šancí na úspěšnou emigraci. Jakkoli je toto chování odsuzováno jako nevlastenecké, stává se poměrně masovým jevem. Přes vynaložené veřejné prostředky tak postupně dochází k degradaci lidského potenciálu země.

Hlavní scénáře	Vítězné trhy	Institucionální přízpůsobení	Mírný pokrok v mezích dosaženého konsensu
Reprodukce obyvatelstva, rodina, vnější a vnitřní migrace.	Hranice jsou poměrně prostupné. Toho využívá mnoho mladých lidí k odchodu do Západní Evropy a severní Ameriky. Jejich počet je však více než kompenzován imigranty, především z východní a jihovýchodní Evropy, což znamená, že počet obyvatel země roste. Tlak na výkon vede k dalšímu oslabování rodinných vazeb.	Roste uplatnění talentovaných a mladých pracovníků přímo v ČR doplněné jejich pohybem po EU v rámci volného pohybu pracovní síly. Rodiny jsou zakládány v pozdějším věku. Přes poměrně rozsáhlou imigraci nedochází ke změnám v tradičním reprodukčním chování obyvatelstva. Populace vcelku stagnuje jak co do počtu, tak co do věkového složení.	Odchody talentovaných a mladých pracovníků do zahraničí jsou (neúspěšně) administrativně omezovány. Úspěšné jsou naopak překážky kladené imigraci ze zahraničí. V důsledku toho nejen, že klesá počet obyvatel, ale zhoršuje se i jeho věková struktura. Dochází k posílení významu širší rodiny jako ohniska neformálních vazeb rozhodujících pro přístup k životním šancím.
Vzdělání	Vzdělávací příležitosti se zlepšují především těm mobilitním a bohatším. Kvalita vzdělání se významně diferencuje (zejména díky oslabené pozici státu). Rostoucí roli v jeho nabídce hrají občanské organizace, ale také výrobní sektor, který má eminentní zájem na kvalitním vzdělání svých zaměstnanců. Stále více bude růst vliv a postavení aplikovaných oborů.	Vzdělávací soustava je nucena se přizpůsobit potřebám EU. Velkým kladem se v této souvislosti stávají příležitosti zahraničního studia již od druhého stupně školství. Díky finanční podpoře centrálních orgánů EU se podstatnělepší i vybavení jednotlivých škol. Do vzdělávacího systému se budou stále více zapojovat i další subjekty (občanská sdružení, podniky atd.) a prosazuje se koncept celoživotního vzdělávání.	Dochází k petrifikaci negativních jevů českého školství (encyklopedičnost, malé efektivnost, odloučení od praxe) a k uzavírání školství některým světovým trendům. Prostředky na rozvoj školství budou vzhledem k omezeným finančním možnostem ČR nedostatečné. Výkony vzdělávací soustavy dále zaostávají za kvalitativními i kvantitativními nároky.
Zdraví	Ideál rovné dostupnosti zdravotní péče je stále nedosažitelnější, a to zvláště u finančně náročnějších zdravotnických služeb. Dochází k hluboké diferenciaci kvality veřejného a soukromého zdravotnictví. Tlak na výkon současně vede k větší zodpovědnosti za vlastní zdraví.	Uplatňují se preventivní programy a přísnější normy ochrany životního a pracovního prostředí. V systému veřejného zdravotního pojištění se daří nalézt rovnováhu mezi společenskou solidaritou a motivací ke zdravému způsobu života.	Kvalitní zdravotní péče se stává privilegiem, dostupným málokomu, většina obyvatelstva je odkázána na rozpadající se veřejné zdravotní služby. Bují úplatkářství. Frustrovaná společnost je bezohledná k nemocným. Cizinci jsou obviňováni z šíření epidemií.
Problémy zaměstnanosti a zaměstnatelnosti	Trh práce se zřetelně rozštěpí na nabídku dobře placeného uplatnění pro kvalifikované a flexibilní pracovníky a špatně placenou a nejistou práci pro ostatní.	Nerovné šance na uplatnění na trhu práce pro méně kvalifikované a málo flexibilní budou do jisté míry kompenzovány programy aktivní politiky zaměstnanosti.	Nevýkonné české hospodářství nebude stačit vytvořit dostatečnou nabídku na trhu práce, nezaměstnanost bude vysoká a chronická.

Hlavní scénáře	Vítězné trhy	Institucionální přízpůsobení	Mírný pokrok v mezích dosaženého konsensu
Soužití většinové populace s menšinami	Omezování vlivu státu a zostřování sociálního napětí vede k další marginalizaci některých etnických minorit (např. Romů), které nejsou s to držet krok s dynamickou, vysoce mobilitní a informační společností. S růstem sociálního napětí se bude zvyšovat i napětí etnické, které bude moci částečně otupit velkým ekonomickým růstem. Věcné řešení problémů bude bez koordinace a státního zásahu povrchní a neefektivní.	Díky programovému úsilí vlády a značným finančním prostředkům z EU bude možné vytvořit efektivní a fungující rámec soužití minoritní a majoritní společnosti. Významnou roli sehraje zejména výchova majoritní společnosti k větší toleranci, odstraňování největších handicapů některých skupin (vzdělanost u Romů apod.). Značný vliv bude hrát i státem subvencovaný občanský sektor.	Soužití majoritní populace s minoritními se stane jedním z největších politických problémů, jejichž důsledek bude zřetelný i v oblasti ekonomické. Zřejmě budou výrazně dále posilovány xenofobní a nacionalistické tendence.
Národní kultura a identita	Čechům se nepodaří nalézt artikulanější výraz jejich poslání a místa v měnícím se světě. Obyvatelstvo podléhá tlaku masově nabízených zahraničních kulturních vzorů. Lidé se stále méně identifikují s vlastním národem. Dominance multikulturalismu.	Rostoucí národní sebevědomí je výrazem nových možností autonomního uplatnění Čechů a české kultury především v evropském, ale i světovém kontextu. Posilování evropské identity.	Nečekaně se setkáváme s mimořádnými kulturními výkony. Nekritický přístup k vlastní minulosti a uměle živený tradicionalismus vedou k podezřívavému postoji vůči všemu cizímu. Nacionalistické postoje, symboly a chování se stávají stále zřejmější součástí každodenního života.
Životní prostředí. Území a společnost	Princip ochrany životního prostředí se prosazuje pomalu a často selektivně – čistě životní prostředí je jen pro bohaté.	V péči o životní prostředí se široce uplatňují principy předběžné opatrnosti a prevence. Rozvíjejí se nástroje územního plánování a regionálního rozvoje.	Ekologičtí aktivisté jsou marginalizováni. Veřejnost reaguje se zpožděním až na důsledky ekologických havárií, a to spíše na regionální a místní úrovni.
Struktura osídlení. Regionální rozvoj	Praha je kolem roku 2015 co do úrovně ekonomického rozvoje a infrastruktury srovnatelná s kteroukoli jinou západoevropskou metropolí. Některé regiony však dosud nepřekonaly hlubokou ekonomickou depresi a tonou v sociálních problémech.	Nové kraje efektivně využívají strukturálních fondů EU. Také centrální orgány české státní správy přímo i nepřímo podporují hospodářský rozvoj zaostávajících regionů. Z krajských měst se stávají prosperující regionální hospodářská a správní centra.	Populismus politických elit vede k trvalému uplácení zaostávajících regionů. Pod pláštěm politiky rovných šancí se mrhá veřejnými prostředky. Alokace zdrojů není řízena ekonomickými, ale politickými ohledy. Výsledkem je zdánlivě homogenní regionální struktura, zatížená ovšem značnou neefektivitou. V zemi lze stále narazit na mnohá zaostalá zákoutí, kde jako by se zastavil čas.

Hlavní scénáře	Vítězné trhy	Institucionální přizpůsobení	Mírný pokrok v mezích dosaženého konsensu
Uplatnění vědy a výzkumu	Dochází k braindrainu talentů do vyspělých zemí. Jiné talenty (zvláště ze zemí východní a jihovýchodní Evropy) ovšem přicházejí. Domácí kapacity výzkumu a vývoje operují především jako detašovaná pracoviště zahraničních firem a výzkumných ústavů. Šíře záberu se významně zúžila, zbývající český výzkum se masivně zapojuje do mezinárodní spolupráce.	Za pomoci velkorysých investic z domácích zdrojů i ze zdrojů EU se podaří vybudovat kooperující infrastrukturu výzkumu a vývoje, integrovanou s vysokými školami a organicky zapojenou do evropské a světové sítě. Dopomáhá k tomu i rychle se rozvíjející zaměřený výzkum.	Přetrvává řevnivost mezi Akademií věd, vysokými školami a aplikovaným výzkumem. Veřejnost ztrácí důvěru k celé sféře výzkumu a vývoje a poslanci zmrazují příslušné kapitoly státního rozpočtu. Mladí výzkumníci nacházejí uplatnění především v zahraničí.
Procesy informatizace společnosti. Sociální komunikace	Samotné informační a komunikační technologie jsou dostupné téměř každému, kdo projeví zájem. Velká část komunikace se odehrává právě pomocí moderních technologií. Poroste počet funkčně negramotných lidí ve vztahu k informačním technologiím. Unifikace jazyka komunikace.	Veřejná správa hraje aktivní roli ve zpřístupnění obsahu publikovaného v médiích (převážně v Internetu) občanům (informační kiosky, školy apod.). Instituce ČR a EU pomáhají zvyšovat funkční gramotnost populace. Komunikace se uskutečňuje pomocí moderních a tradičních (poštovní služba, pevné telefonní sítě) technologií a osobních setkání.	Nové technologie se prosazují opožděně. Užití tradičních technologií a osobních setkání v komunikaci přetrvává. Média jsou budována různými typy zakladatelů (podnikatelská sféra, veřejná správa i občanský sektor). Často jsou určena pro úzký okruh uživatelů. Narůstání komunikačních bariér.

Globální klimatické změny

Globální klimatické změny se staly realitou, kterou již nelze odvrátit. Překvapením je však rychlost a intenzita tohoto procesu. Emise hlavního skleníkového plynu, oxidu uhličitého, se nepodařilo výrazněji omezit, kromě jiného i kvůli industrializujícím se rozvojovým zemím používajícím zastaralé technologie. Na severní polokouli začaly v nebyvalé míře tát ledovce, v Severním moři byl narušen přirozený koloběh mořských proudů, které vedly k rychlejšímu tání v Arktidě. Není dosud jasné, do jaké míry jde o synergické působení přirozených klimatických fluktuací a působení člověka vypouštěním skleníkových plynů. V důsledku nebyvale rychlého tání ledovců dochází na severní polokouli v letních měsících k většímu výparu vody ze Severního ledového oceánu, což umocňuje skleníkový efekt, protože vodní páry jsou také skleníkovým plynem (jedná se tedy o pozitivní zpětnou vazbu). Paradoxně ale toto tání může způsobit v severních částech Kanady a Ruska ochlazení, protože vydatnější sněhové srážky nestačí přes krátké léto roztát, sníh odráží více slunečního záření než tmavá půda a každý rok tak narůstá plocha sněhové pokrývky. V Evropě dochází k ochlazení až o 6 stupňů Celsia vlivem změny směru Golského proudu (odklonil se směrem ke Grónsku a dříve ze zanořuje do hlubin), která je způsobena změnou salinity Severního ledového oceánu (tající ledovce snižují obsah soli ve vodě).

Postupně se zvedá hladina světového oceánu. To bude dlouhodobý proces (v řádu desetiletí, možná i staletí), ale při vzrůstu hladiny asi o půl metru začínají vážné problémy spojené s migrací lidí z tichomořských a karibských ostrovů, z velkých měst ležících na pobřeží a z nízko položených a hustě osídlených oblastí (např. Bangladéš, kde v úrodné deltě žijí desítky milionů lidí). Bohaté země (Holandsko) se snaží změně čelit technickými opatřeními, chudé země se dostávají do neřešitelných sociálních, ekonomických a politických konfliktů, objevují se ozbrojené konflikty a hrozí nové stěhování národů.

Globální klimatický systém je narušen a projevuje se to řadou nečekaných důsledků, které pro složitost klimatického systému nedokážeme předvídat. Jedná se o četný výskyt tornád, povodní, jinde naopak období sucha a požárů v místech, kde se tyto jevy dříve nevyskytovaly.

V České republice vzroste průměrná teplota o 3 až 5 stupňů Celsia v průběhu příštích padesáti let. Přejít k subtropickému klimatu nebude mít dopad jenom na charakter zemědělství, ale i na výskyt některých nemocí subtropické a tropické oblasti.

V zemi lze očekávat zemědělskou nadprodukcí teplomilných rostlin, vzroste ekonomický a politický tlak zemědělských podnikatelů na vládní subvence podporující export nadprodukce a kompenzující odvětví zemědělské výroby zanikající z důvodu klimatických změn. Českou republiku zasáhne nová vlna imigrace ze zemí ohrožených zaplavením a suchem. Vzroste nárok na tranzitní a turistickou kapacitu země. Vytvoří se rovněž nová situace v relaci minorit a majoritní populace s růstem odpovídajících sociálních tenzí.

Romská domobrana

Kolem roku 2007 žilo v Chánově víc než 3500 obyvatel – většinou slovenských Romů bez práce, občanství a trvalého pobytu. Chánov se mezitím stal evropsky vyhlášeným ghettem. Po několika útocích proti romským rodinám v Ústí nad Labem, Rokycanech a v Ostravě se v Chánově objevili mladí muži – navrátilci z emigrace. Novináři, kteří chodili do Chánova pro exkluzivní materiály, si všimli, že tito mladí muži nějak nekorespondují s všeobecným designem obyvatele Chánova, a navíc se vyhýbají médiím.

13. května příštího roku – v den každoročních pietních aktů obětí romského holocaustu na místě bývalého koncentračního tábora v Letech u Písku byl narušen obvyklý průběh ceremoniálu. V objektech velkovýkrmny vepřů, na místě bývalého koncentráku pro Romy, začali účastníci pietního aktu ničit soukromý majetek. Vyvěsili transparenty s hesly: „Leží tady naši bratři!“ a „Máme už dost slibů!“

Při konfliktu s ostrahou objektu a místní policií padl výstřel a těžce zraněného aktivistu, známého svou autoritou mezi Romy, odvázejí do nemocnice. Na druhý den vyhlašují občané Chánova, že zřizují svou domobranu. Přidávají se Romové z Ústí nad Labem, Rokycan, Ostravy a Brna. V DNES vychází rozhovor s mladým mužem, který se vrátil po pěti letech emigrace a hovoří o svém právu chránit životy blízkých. CNN vysílá rozhovor v hlavním zpravodajství – muž mluví plynou angličtinou. Nova přináší reportáž o výcviku mladých Romů. Mají zahalené tváře a cvičí se v asijských bojových uměních. Jejich trenéři jsou zjevně značně pokročilí.

V téže době byla Česká republika konečně přijata za plnoprávného člena Evropské unie. Fakt volného pohybu lidí překvapivě způsobil, že do České republiky začínají přicházet Romové ze zahraničí. Na prvním Sněmu českých a moravských Romů sjednocených v hnutí Romské fórum zazní volání po odškodnění za století trvající diskriminace. V sídle Vlastenecké ligy jednoho rána exploduje časovaná nálož. Čeští i zahraniční skinheads vyrazí v organizovaném zástupu na Chánov. Zvláštní jednotky ministerstva vnitra přispěchají na pomoc. V Chánově se setkávají s disciplinovanými obyvateli připravenými na střet. Vojáci mají po několika hodinách a konzultacích s představiteli místní samosprávy pocit, že chránit bude zapotřebí pochoduující skinheady. Ti se mezitím utkali s oddíly mladých anarchistů z organizace ANTIFA. Tiskové agentury přinesly na druhý den zprávy o vzniku romských domobran v dalších městech v Čechách a na Moravě.

Vítězství Pokrokové strany ve volbách

Nespokojenost občanů s vývojem hospodářství a životní úrovně vedla k růstu popularity Pokrokové strany, která ve svém programu označovala za viníka všech společenských problémů nespravedlivé společenské uspořádání v zemi a netajila se svou neloajálností k politickému režimu. Tyto formulace sice čas od času vyvolaly diskusi o možnosti zákazu Pokrokové strany, ale nikdy k němu nedošlo. Jednou z příčin byla i obrovská obliba předsedy této strany.

Tento muž představoval pro řadu svých sympatizantů ztělesnění úspěchu. Postavou bývalého vrcholového sportovce a vždy velice upraveným vzhledem imponoval ženám. Muži na něm obdivovali podnikatelské úspěchy. Všechny okouzloval schopností pohotově a relevantně reagovat na jakékoli politické téma, což mu umožňovalo ekonomické a právnické vzdělání. Jeho volání po pořádku a bezpečí si získávalo významnou podporu v řadách příslušníků ozbrojených složek. Během krátké doby se mu podařilo vybudovat systém centralizované politické strany s pracovanými metodami práce s médii a veřejností, zvláště pak mládeží.

V předčasných volbách do Poslanecké sněmovny na začátku druhé poloviny prvního desetiletí se stala Pokroková strana jejich vítězem. Nepodařilo se jí sice získat nadpoloviční většinu mandátů, ale její představitelé uspěli při přesvědčování některých poslanců zvolených za jiné strany k podpoře vlády Pokrokové strany, která tak získala ve sněmovně potřebnou většinu. Řada poslanců jiných stran do Pokrokové strany během volebního období vstoupila a vláda tak získala reálnou oporu v dolní komoře parlamentu. Tento vývoj způsobil vlnu demonstrací, které nejprve žádaly izolaci Pokrokové strany a vytvoření vlády tvořené ostatními politickými stranami, později prosazovaly vypsaní předčasných voleb. Zahraničí přijímalo vládu Pokrokové strany rezervovaně. Nedošlo však k žádným projevům odsouzení ani přijetí sankcí.

Pokroková strana ovšem narážela na zdoluhavý proces přijímání zákonů. Její návrhy na počátku volebního období byly totiž většinou odmítány jak senátem, tak i prezidentem, a poslanci vládnoucí strany tak byli nuceni téměř o každém zákonu hlasovat třikrát. Po nástupu k moci se vláda ubírala cestou vypořádání se zbohatlíky vzešlými z ekonomické transformace. Vzhledem k tomu, že Pokroková strana nekontrolovala moc soudní, nebylo to možné touto cestou. Proto přistoupila k úpravě daňového systému, který výrazně znevýhodňoval osoby s velkým majetkem a vysokými příjmy, zvyšoval daňové zatížení podnikatelských subjektů a clo na dovážené zboží. Zde došlo k první vážné roztržce mezi Českou republikou a zahraničím. Ta byla přiživována i uvažovanou rezignací země na vstup do Evropské unie a možným vystoupením ze Severoatlantické aliance. Proces přičleňování země k Unii tak byl na několik let odložen. Zahraniční firmy byly svými vládami a nezávislými agenturami varovány před investicemi do České republiky. To způsobilo nejen zastavení přílivu zahraničních investic, ale i jejich odliv.

Ve vedení Pokrokové strany došlo v souvislosti s tímto vývojem k rozkolu. Jedna část hodlala pokračovat v nastoleném kursu tvrdé ruky, druhá část pragmaticky chápala, že není schopna demokratickými prostředky změnit Ústavu České republiky a že musí pracovat v rámci daného politického režimu. To potvrdily i doplňovací volby do senátu, kdy Pokroková strana ztratila téměř všechny obhajované mandáty a očekávání možného ovládnutí i horní komory parlamentu se tak rozplynula. Otázkou k vyřešení zůstávalo, ke které z obou skupin se připojí stále ještě velice populární předseda strany.

Nenadálý útok

Roku 2012 se náhle zhoršila bezpečnostní situace ve světě, jejímž zdrojem je oblast Středního východu. Bezprostřední záminkou je intenzivní příprava preventivního vojenského zásahu západních států v tomto prostoru, kde se nacházejí zásoby ropy ohrožené státy s autoritativními režimy.

Ačkoli situace se zhoršila náhle, podmínky pro možný ozbrojený konflikt se vytvářely dlouhodobě, a to proto, že do této oblasti i přes protesty demokratických zemí byly z některých východních a asijských států dováženy nejmodernější technologie, zvláště raketové, a také nejmodernější supersonická letadla, což zvýšilo sebevědomí představitelů nedemokratických režimů v této oblasti. Západní země naštěstí zajistily, aby se sem nedodávala technologie pro výrobu nejmodernějších jaderných zbraní, takže raketová technika nebyla dostatečně využitelná. Bezpečnostní a vojenští experti, ačkoli se s tím dalo počítat, podcenili, že raketová technika může využívat i jiné zbraně hromadného ničení.

Česká republika, v níž se dostalo k moci nacionální křídlo, zásah v této oblasti podpořila vysláním protichemického praporu, a to již i z jistých tradičních důvodů, protože zde byla nasazena před více než dvaceti lety podobná jednotka. I opoziční demokratické síly zásah začaly postupně podporovat, od podpory se distancovali jen komunisté vzhledem k jejich tradičně dobrým vztahům k této oblasti, a zvláště i proto, že se tu angažovaly některé východní státy s problematickými režimy.

Vzhledem k tomu, že přípravy preventivního útoku, i když vedené převážně vzdušnými silami, se nedaly utajit, jeden z autoritativních režimů využil raketový potenciál a zasáhl nejdříve jednu zemi v oblasti Středozemního moře jadernými zbraněmi středního doletu a s nižší účinností a později i některé evropské členské země NATO raketami s chemickými a bakteriologickými zbraněmi. Jedna z raket naplněná zárodky antraxu dopadla i na území České republiky a zasáhla prostor v rozsahu cca 80 kilometrů čtverečních. Jednotky tvořící komplexní záchranný systém nebyly v tu dobu na podobnou hrozbu dostatečně připraveny a musely improvizovat. Naštěstí poblíž zasaženého prostoru byla dislokována protichemická brigáda, i když jen o dvou praporech, třetí byl na cestě do ohroženého prostoru. Vláda se rozhodla prostor uzavřít. Bohužel rozhodnutí o tom přišlo pozdě, takže nekontrolovaná část lidí z tohoto prostoru unikla. Jen část jich však byla zasažena. V pouze částečně na podobný útok připravené zemi vypukla panika a aktivizovaly se jak pravicové, tak levicové extrémní síly. Vláda vyhlásila výjimečný stav a povolala do vojenské služby veškerý zdravotnický personál, který prošel vojenským výcvikem. Protože počet těchto lidí byl nedostatečný, povolala dále i všechny civilní hygieniky. V prvních dnech onemocněly řádově desítky lidí, později stovky. V místě zásahu byla zlikvidována zvířata a asanován prostor. Pod tlakem šířící se epidemie a hlavně paniky vláda musela podat demisi a byla doplněna odborníky, zvláště pro krizový management. Krize se projevila jak v psychickém stavu obyvatelstva, tak v prudkém poklesu ekonomiky. Začala se aktivizovat občanská společnost, zvláště ekologické a bezpečnostní neziskové organizace. Epidemii se podařilo po několika týdnech zlikvidovat za enormních finančních a materiálních nákladů. Zahynuly dvě desítky starších lidí a dětí, u kterých se k onemocnění přidaly zdravotní komplikace. Pod tlakem občanů a jejich organizací padla i přechodná vláda a byla vytvořena vláda úřednická složená z odborníků s lepšími

schopnostmi v co nejkratší době zajistit přípravu země z hlediska dalšího možného útoku i jinými zbraněmi.

Vize rozvoje České republiky do roku 2015

ČÁST C

HLEDÁNÍ PRIORIT PRO ČESKOU REPUBLIKU

Hledání priorit pro Českou republiku představuje logické vyústění prací na vizích jejího rozvoje. Zároveň jde o zadání, jehož úspěch je kriticky podmíněn naplněním přinejmenším tří nutných podmínek:

1. Kvalitou a úplností našeho poznání stavu, problémů, vývojových trendů, ohrožení a rozvojových příležitostí země (srovnej část A této studie nabízející v přehledné podobě sumu dostupných věcných poznatků tohoto charakteru).
2. Úrovní našeho porozumění prosazujícím se vývojovým souvislostem mezi těmito trendy, možnými ohroženími a šancemi do budoucna (srovnej část B této studie – Scénáře pro Českou republiku – představující pomůcku, organizující a usnadňující uvažování o možných budoucnostech země).
3. Účasti co nejširšího spektra aktérů, především představitelů veřejné správy, vědy a kultury, politiků, podnikatelů a zástupců občanské veřejnosti na identifikaci možných a žádoucích priorit, jejich souvislostí a podmíněností.

Formulace priorit pro Českou republiku ve všech třech vymezeních je úkolem, který – s ohledem na stále se měnící vnější i vnitřní podmínky života země – nemůže být vlastně nikdy zcela ukončen.

V případě prvních dvou podmínek nabízíme k dalšímu užítí ucelené podklady v podobě obou předchozích částí této studie, na jejichž zpracování jsme se podíleli v roli metodologů, redaktorů, případně věcných znalců. Hned v úvodu chceme zdůraznit, že naplnění třetí podmínky představuje mimořádně náročnou úlohu, která si vyžádá nezbytný čas, úsilí a ochotu spolupracovat ze strany všech zúčastněných. Úlohu týmu předkladatelů při naplňování této poslední podmínky vidíme v **návruhu a moderaci uplatnění metodiky formulace priorit pro Českou republiku** včetně návrhu způsobu komunikace a spolupráce všech zúčastněných. K formulaci priorit pro Českou republiku chceme tudíž přispět návrhem jakéhosi „**průvodce po krajině možných budoucností**“. Co tím rozumíme? Máme na mysli tematickou strukturu, upřesňující souvislosti mezi žádoucími cíli na jedné straně a podmínkami, respektive cestami, které mohou vést k jejich realizaci, na straně druhé. Bude-li zvolen ten či onen klíčový cíl (či jejich kombinace), nabídne navržená tematická struktura přehled těch okolností či rozhodnutí, které představují nutné podmínky jeho (jejich) realizace.

Jak sestavovat tematickou strukturu pro formulaci priorit

Jedná se o první náčrt možného přístupu k formulaci takové tematické struktury, určený k další kritické diskusi. Sestává z návrhu klíčových cílů rozvoje České republiky a z námětu, jak je uvádět do souvislosti s konkrétními věcnými problémy, před jejichž řešením země stojí, a s formováním specifických institucionálních či infrastrukturních podmínek života země.

Klíčové cíle rozvoje České republiky

Obecnější koncepty žádoucích vývojových cílů (například koncept trvalé udržitelnosti, koncept participující společnosti či koncept společnosti svobodných občanů) mohou být specifikovány jako kombinace vybrané podmnožiny níže uvedených klíčových cílů. Ty nemusejí být a nejsou nutně navzájem konzistentní – na druhé straně se ale ani a priori navzájem nevylučují. Podrobnější rozbor jejich možného naplňování ve věcném kontextu ukáže, nakolik mohou být navzájem slučitelné. Navrhujeme proto, aby prvním krokem při

určování priorit bylo posouzení relevance těchto cílů, jejich kombinace i možné proporce jejich uplatňování.

Navrhujeme následující strukturu klíčových cílů rozvoje ČR:

- 1) Hospodářský růst.** Ten generuje materiální zdroje, které budou k dispozici zemi a jejím obyvatelům.
- 2) Zvyšování kvality života obyvatel.** Jedním z možných způsobů měření kvality života je v mezinárodních srovnáních užívaný ukazatel lidského rozvoje
- 3) Sociální soudržnost.** Rozumíme jí udržování, popřípadě posilování elementární míry soudržnosti mezi různými sociálními skupinami ve společnosti tak, jak se vymezuje například v dokumentech Evropské unie.
- 4) Bezpečnost země a jejích obyvatel.** Zde jde především o zajištění obrany země a boj proti kriminalitě.
- 5) Ochrana a tvorba životního prostředí.**

Učinit z takto definovaných obecných cílů „operacionalizovatelný soubor“, tedy vtisknout jim podobu schopnou promítnout se do koncepcí, programů či rozhodovacích aktů, znamená vtáhnout je do věcného kontextu konkrétních a relevantních věcných problémů k řešení a také průřezových institucionálních či infrastrukturních podmínek modernizace země.

Diskuse o významných věcných problémech k řešení by se mohla – a podle našeho názoru i měla – týkat například takových témat, jako je zaměstnanost, vzdělávání, transformace veřejného sektoru, podpora informatizace, výzkumu a vývoje, občanského sektoru či rovnoprávného začleňování minorit do společnosti. Neměla by se ovšem vyhýbat ani úvahám o formování národní identity – hodnotového svorníku jinak různorodých a diferencovaných zájmů lidí i institucí.

Navrhujeme, aby se součástí úvah o průřezových institucionálních či infrastrukturních podmínkách stala například taková témata, jako je vstup a efektivní začlenění ČR do Evropské unie, zkvalitňování práva a jeho uplatnění, formování institucionálního rámce fungování tržní ekonomiky, zkvalitňování funkcí politického systému či reforma veřejné správy.

Přitom je třeba předpokládat různou míru těsnosti či intenzity vazeb vymezených klíčových cílů, identifikovaných věcných problémů a průřezových institucionálních či infrastrukturních podmínek. Zde můžeme nabídnout návrat k logice variantních scénářů rozvoje České republiky, které představují strategicky odlišné přístupy k modernizaci, založené na dynamice (ne)rovnováhy tří hlavních principů koordinace společenského života (trhu, státu a občanského sektoru) a vztahující se různou měrou ke globální, evropské a národní úrovni procesů modernizace.

Bude-li náš návrh alespoň v zásadních obrysech přijat, pak by další postup při určování priorit pro Českou republiku mohl být přibližně následující:

- 1) Zahájení veřejné diskuse o podobě, obsahu a charakteru tematické struktury tvorby priorit (s využitím heuristických metod – například expertních dotazníkových šetření);
- 2) Generování alternativních návrhů priorit pro Českou republiku, odvozených z odlišných hodnotových východisek, nicméně dodržujících logiku ve veřejné diskusi zformované tematické struktury, a jejich publikace ve veřejně přístupném a další diskusi podrobeném dokumentu;
- 3) Odhad specifických výnosů a nákladů alternativních návrhů priorit (případně i včetně jejich průmětu do odvozených, sektorově specifických návrhů priorit či koncepcí) v delším časovém horizontu 10–15 let a moderace veřejné diskuse o nich;
- 4) Zpracování výsledného dokumentu, který by všechny získané poznatky a návrhy zobecnil a shrnul do souhrnné podkladové studie mapující v dosažitelné míře podrobnosti a hodnověrnosti krajinu možných a žádoucích budoucností země.

ZÁKLADNÍ POUŽITÉ PRAMENY

Sborník analytických studií pro Strategický program sociálního a ekonomického rozvoje České republiky. Úřad vlády ČR, Rada vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii. Únor 2000.

Sborník podkladů pro Vizi rozvoje České republiky. Úřad vlády ČR, Rada vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii. Červen 2000.

DALŠÍ PRAMENY

Agenda 2000. For a stronger and wider Union. European Commission, Brussels : 1997.

Amsterodamská smlouva. Delegace Evropské komise v České republice, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1999.

An Analysis of Public Administration of the Czech Republic (Summary Report). Prague, National Training Fund : September 1998.

Analýza dosavadního vývoje a stavu výzkumu a vývoje v České republice. Praha, MŠMT a Rada vlády ČR pro výzkum a vývoj, 1999.

BARTRAND, G., MICHALSKI, A., PENCH, L. R. Scénáře Evropa 2010 – Pět možných představ o Evropské budoucnosti. Brusel, Evropská komise, Útvar perspektivních studií, 1999.

BATLEY, R., STOCKER, G. (ed.) Local Government in Europe - Trends and Developments. London, Macmillan, 1991.

BĚLOHRADSKÝ, V. Antinomie globalizace. In: Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti. Praha 1999.

BĚLOHRADSKÝ, V. Globalizace: pokus o neapologetickou definici. Literární noviny, 4. a 11. 10. 2000.

Bezpečnost pro Evropu. Postoje veřejnosti a politické opce. Výzkumný program Bezpečnost pro Evropu. Středisko pro rozvoj zahraniční politiky : Prosinec 1992.

Bezpečnostní politika České republiky. /Výzkumný projekt./ Studijní sešity. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, 1994.

Bezpečnostní strategie České republiky. Vojenské rozhledy, č. 2/1999.

BRABCOVÁ, I., CEJP, M., SCHEINOST, M. Pravděpodobné modely organizované kriminality. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1994.

BROECK van den A., MOOR de R. (eds.) The Individualising Society: Value Change in Europe and North America. Tilburg, Tilburg University Press, 1994.

BUDKA, I., BRABCOVÁ, I., CEJP, M., SCHEINOST, M., MUSIL, J. Výzkum struktury, forem a možností postihu organizovaného zločinu v České republice. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2/1997.

BURJANEK, A. Xenofobie české populace v kontextu zemí postkomunistické a západní Evropy. Sociologický časopis 2001, v tisku.

CEJP, M. Kriminalita v České republice po roce 1989 a společenská protipatření In: POTŮČEK, M., PURKRÁBEK, M., HÁVA, P. Analýza událostí veřejné politiky v České republice. Praha, FSV UK 3/1996, II. díl, s. 5–31.

CEJP, M. Jak a za jakých okolností probíhalo rozhodování v opatřeních proti organizovanému zločinu. In: PURKRÁBEK, M.: Centrální politické rozhodování v České republice. Praha, ISS FSV UK 8/1998, I. díl, s.97–117.

CEJP, M., KOTULAN, P., JANDA, P. Korupce. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1996.

CEJP, M. a kol. Výzkum organizovaného zločinu v České republice II. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci , 1999.

CEJP, M. Společenské příčiny a důsledky organizovaného zločinu. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1999.

CVRČEK, J. Armáda a společnost. /Expertní studie./ Praha, Vojenský ústav sociálních výzkumů, únor 1991.

Czech Republic 2000. OECD Economic Surveys, OECD Paris : 2000.

Czech Republic, Towards EU Accession. Summary Report, World Bank. Washington, 1999.

Czechoslovakia on the Road to Reform: Challenges and Opportunities for U. S. Policy. The Atlantic Council of the United States, Task Force on Czechoslovakia. February 1991. Initial Report. Security for Europe Project. Brown University. December 1992.

ČERMÁKOVÁ, Z., HOLDA, D. Sociologický výzkum hodnotových orientací. Sociologický časopis 16: 156–171, 1980.

ČERNÝ, A. : Země NATO v kosovském testu. Mezinárodní politika, č. 6/1999.

Česká republika. Partnerství pro vstup. Praha : 1999.

Česká republika: Zpráva o národní politice ve vzdělávání. Praha, ÚIV, 1996.

České vzdělání a Evropa: strategie rozvoje lidských zdrojů v ČR při vstupu do EU. Sdružení pro vzdělávací politiku, Praha 1999 .

Dědictví Kosova a budoucnost NATO. /Zkrácený překlad článku DICK, CH. J. Jane's Intelligence Review, č. 2/1999./ Vojenské rozhledy, č. 4/1999.

DRBOHLAV, D. Gastarbetři z východu. Respekt 19,7 : 1999.

DURDISOVÁ, J., POLÁKOVÁ, O., KREBS, V., ŽIZKOVÁ, J. Sociální politika. CODEX : 1997.

EICHLER, J. Mezinárodní bezpečnostní vztahy v euroatlantické oblasti na konci 90. let. Mezinárodní vztahy, č. 3/1999.

EICHLER, J. Česká veřejnost a atlantismus. Aliance, č. 1/1999.

Employment in Europe. Bruxelles: European Commission, 1998.

Etnické vztahy v ČR. Ústav mezinárodních vztahů, STEM, Praha : 1996.

EUROSKOP. Server Ministerstva zahraničních věcí ČR.

FIEDLER, J. Mezník 20. století – 4. duben 1949. /50, výročí založení Severoatlantické aliance/. Vojenské rozhledy, č. 1/1999.

FRIČ, P., DEVEROVÁ, L., PAJAS, P., ŠILHÁNOVÁ, H. Defining the Nonprofit Sector: The Czech Republic. Working Papers of the The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. Institute of Policy Studies, Baltimore, 1998.

FRIČ, P. Aktivita a potřeby neziskových organizací. Praha, AGNES, ICN : 1998.

FRIČ, P., GOULLI, R., TOEPLER, S., SALAMON L.M. The Czech Republic. In: Salamon, L. M. et al. Global Civil Society: Profiles of the Nonprofit Sector. MD, Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, 1999.

FRIČ, P. Neziskové organizace a ovlivňování veřejné politiky. Praha, AGNES : 2000.

FRIČ, P. a kol. Strategie rozvoje neziskového sektoru. Fórum dárců. Praha : 2000.

FRIČ, P., GOULLI, R. a kol. Neziskový sektor v ČR. Praha, Eurolex: 2000 (v tisku).

FRIČ, P. Dárcovství a dobrovolnictví v ČR. Praha, AGNES, NROS: 2000 (nepublikovaná výzkumná správa).

FRIEDLANDEROVÁ, H., TUČEK, M. Češi na prahu nového tisíciletí. Praha, SLON: 2000.

FUČÍK, J. Nákladný test nové strategie. Mezinárodní politika, č. 6/1999.

GABAL, I. Etnické klima české společnosti; in: GABAL, I. a kol. Etnické menšiny ve střední Evropě, Praha, G plus G : 1999, s. 71–77.

GÁL, F. (ed.) Násilí. Praha, EGEM : 1994.

GÁL, F., FRIČ, P., BENKOVIČ, P., KOLČANOV, V. Prognózovanie vývoja vedy. Bratislava, Akademia : 1990.

GIDDENS, A. The Third Way. The Renewal of Social Democracy. Folity Press, Cambridge, 98.

GIDDENS, A. Sociologie. Praha, ARGO: 1999.

GILGES, K., NIKSCH, U.: Evropa musí NATO překonat. Listy, č. 4/1998.

GLENN, J. C., GORDON, T. J. : 1999 State of the Future - Challenges we face at the Millenium. Washington, D.C., American Council for The United Nations University, The Millenium Project: 1999.

GORE, A. Země na misce vah. Praha, Argo: 1994.

GREINER, F., RAŠEK, A. K organizační výstavbě rezortu obrany a armády. Vojenské rozhledy, č. 4/1999.

HAD, M., URBAN, L. Evropská společenství. První pilíř Evropské unie. Ministerstvo zahraničních věcí ČR: 2000.

HAMERNÍKOVÁ, B., KUBÁTOVÁ, K. Veřejné finance. Učebnice. Praha, Eurolex Bohemia: 1999.

HEITMEYER, W. Dezintegrovaná společnost. In.: PONGS, A. V jaké společnosti vlastně žijeme? Praha, nakladatelství ISV: 2000.

Hospodářská strategie vstupu do Evropské unie: konkurenceschopnost – růst – zaměstnanost – solidarita. Vláda České republiky: 1999.

[Http://www.nvf.cz/versprava/gb/analysis/contents.htm](http://www.nvf.cz/versprava/gb/analysis/contents.htm)

Human Capital Investment: An International Comparison. OECD, Paris: 1998.

Innovation: new challenges for European businesses. 1st European Forum for innovative business, Vienna: 1998.

Jaký máme vztah k u nás žijícím národnostem. IVVM, Praha, 1998/11.

JANDA, J. K základním funkcím a cílům resortu obrany a projektování jeho systému organizace a řízení. Praha: 1990.

JANDA, J. Prohloubení strategicko-koncepčního řízení MNO. Praha: 1991.

JANDA, J. Cíle a programy v oblasti obrany státu. Vojenské rozhledy 9/1992.

JARAB, J. Xenofobie, saň tisícihlavá. Listy XXVII/5, s. 83–86.

KALIBOVÁ, K. Úvod do demografie. Praha, Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy: 1997.

KAVAN, J. K situaci v Kosovu. Trend, č. 2/1999.

Key Data on Education in Europe. Office for Official Publications of the European Communities. Luxembourg: 2000.

KOŁODZIEJ, E. A. Co jsou bezpečnost a co jsou bezpečnostní studia? Poučení z období studené války. Praha: listopad 1992.

Koncepce výstavby resortu obrany. Vojenské rozhledy č. 4/1999.

Koncept reformy veřejné správy. Usnesení vlády 511/1999.

KOTYK, V. K základním souvislostem kosovské krize. Mezinárodní politika, č. 6/1999.

KROBATH, J., SÍLA, J. Občan a obranyschopná demokracie. Podkladová studie k tvorbě nového pojetí výchovy k obraně. Praha, srpen 1991.

KROUPA, A., MÁCHA, M. (ed.) Human Development Report - Czech Republic 1999. Praha, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí: 1999.

KUČERA, M. Populační vývoj České republiky v devadesátých letech. In: Geografické rozhledy, ročník 7, číslo 1, 1997–1998, Praha 1997.

Learning: The Treasure within. Report of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. UNESCO, Paris 1996.

Lidské zdroje v České republice 1999. ÚIV a NVF, Praha 1999.

Lifelong Learning to Maintain Employability. OECD, Paris 1997.

LUKÁŠEK, L. Kosovská krize a mezinárodní právo. Mezinárodní politika, č. 6/1999.

LUŇÁK, P. Česká debata a Kosovo. Mezinárodní politika, č. 6/1999.

LUŽNÝ, D., NAVRÁTILOVÁ, J. Náboženství a sekularizace v České republice. Sociologický časopis 2001, v tisku.

MÁCHA, P. Stav životního prostředí. In: NOVÁČEK, P. (editor): Udržitelný rozvoj pro střední Evropu – národní studie České republiky. Praha, Ústav pro ekopolitiku, 1995.

MACHONIN, P., TUČEK, M. a kol. Česká společnost v transformaci – K proměnám sociální struktury. Praha, Sociologické nakladatelství, 1996.

MAREŠ, P. Nezaměstnanost jako sociální problém. Praha, SLON, 1998.

MAREŠOVÁ, A. a kol. Sociálně patologické jevy u mládeže a návrh opatření k omezení jejich vzniku. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1997.

MAREŠOVÁ, A. a kol. Kriminologické a právní aspekty extremismu. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1999.

MAREŠOVÁ, A. Etiologie násilných projevů organizované kriminality. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1995.

MATĚJŮ, P., VEČERNÍK, J. Zpráva o vývoji české společnosti 1989 – 1998. Academia, 1998.

MEADOWS, D., H., MEADOWS, D., L., RANDERS, J. The Limits to Growth. New York, Universe Books. A Potomac Associates Book, 1972.

Mezinárodní konvence OSN pro boj s organizovaným zločinem. (zahájeno 2. 12. 1994 – připravuje se)

Mezinárodní politika. Ročníky 1999–2000.

- MLČOCH, L., MACHONIN, P., SOJKA, M. Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 (alternativní pohled). Praha, UK, Karolinum, 2000.
- MOLDAN, B., (editor) Konference o životním prostředí a rozvoji. Rio de Janeiro, 3. – 14. června 1992. Dokumenty a komentáře. Management Press, Praha.
- MOYER, B. Akční plán hnutí. In: Zvláštní příloha čtrnáctideníku Zelení vzteky. Strana zelených, Olomouc 1992.
- Národní politika výzkumu a vývoje České republiky. Praha, MŠMT a Rada vlády ČR pro výzkum a vývoj, 2000.
- NASTOUPIL, R. K nové Strategické koncepci Aliance. Vojenské rozhledy, č. 3/1999.
- Návrh strategie reformy veřejné správy České republiky. Praha, Národní vzdělávací fond : říjen 1998.
- NEČAS, C. Společenská problematika Romů v minulosti a přítomnosti I.. Brno, PedF MU : 1991.
- NEDOMOVÁ, A., KOSTELECKÝ, T. Národní identita. Edice Working Papers 96:6. Sociologický ústav, Praha 1996.
- NĚMEC, M.: Organizovaný zločin. Praha, Naše vojsko: 1995.
- NOVÁČEK, P., HUBA, M., MEDERLY, P. Ohrožená planeta na prahu 21. století. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého: 1998.
- NOVÁČEK, P. Křižovatky budoucnosti. Směřování k udržitelnému rozvoji a globálnímu řízení. Praha, G plus G: 1999.
- NOVÁČEK, P., MEDERLY, P. a kol. Strategie udržitelného rozvoje. G plus G, Praha: 1996.
- NOŽINA, M. (ed.) Mezinárodní organizovaný zločin v České republice. Praha, TLP: 1997.
- ORT, A. Nové Československo a měnící se Evropa. Praha: 1993.
- OSMANČÍK, O. a kol. K problematice alternativních trestů a opatření. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci: 1996.
- PATOČKA, J. Rozhovor s Brucem Reichem. Literární noviny, 27. září 2000.
- PEZL, K. Bezpečnostní zájmy ČR a transformace NATO. Aliance, č. 1/1999.
- Pohled na školství v ukazatelích OECD. Praha, ÚIV, 1997.
- POKORNÝ, J., SNÁŠEL, V., HÚSEK, D. Dokumentografické informační systémy. Karolinum, Praha: 1998.
- POMAHÁČ, M., ŠAFR, J. Jak se liší názory rodičů a dětí na současné společenské problémy. Data & Fakta. Informace z výzkumu. Sociologický ústav AV ČR, Praha 1999.
- POTOČNÝ, M. Vzdušné útoky z hlediska mezinárodního práva. Mezinárodní politika, č. 6/1999.
- POTUČEK, M. Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti. Praha, SLON : 1997.
- Pravidelná zpráva za rok 2000 Evropské komise o České republice. Praha: 2000.
- Priority pro českou vzdělávací politiku. SVP UK, Praha: 1999.
- Program sociální prevence a prevence kriminality. Vládní usnesení č. 341 ze dne 15. 7. 1994.
- Předvstupní pakt k organizovanému zločinu mezi členskými státy EU a zeměmi střední a východní Evropy a Kypru. (ratifikace 28. 5. 1998)
- PŘÍKRYL, J. Místní ekonomický rozvoj. Fond pomoci místní správě. Praha: 1998.
- PURKRÁBEK, M. Sociální participace – podstatná složka demokratizace armády. Praha, duben 1990.
- PURKRÁBEK, M. K vzájemnému působení občanské veřejnosti a ČSA po listopadu 1989. Praha: 1990.
- PURKRÁBEK, M. Od aparátokratického byrokratismu k demokratické samosprávné participaci. Praha: 1990.
- PURKRÁBEK, M. Sociální problémy a bariéry profesionalizace armády v období transformace z totalitní do demokratické společnosti. MNO/SHV, Praha: 1991.
- PURKRÁBEK, M. Přechod Československé armády od totalitního systému k pluralitní demokracii. Praha: 1991.
- PURKRÁBEK, M. K politickému a sociálnímu kontextu profesionalizace Československé armády. MNO/SHV, Praha: 1991.
- PURKRÁBEK, M. Sociální důvody a dimenze profesionalizace Československé armády. MO/SHV, Praha: 1992.
- PURKRÁBEK, M. K občanskému základu vojenského profesionalismu v Čs. armádě. MO/SHV. Praha: 1992.
- PURKRÁBEK, M. Civilizační vývoj a armáda v podmínkách bezválečné společnosti. Praha: 1992.

- PURKRÁBEK, M. Profesionalizace Československé armády. Mezinárodní politika, č. 12/1991.
- PURKRÁBEK, M., RAŠEK, A. K politické, sociální a vojenské rekonstrukci armády v demokratické revoluci /1989-1990/. MNO/SHV, Praha: 1990.
- RAŠEK, A. Proměny v Čs. armádě je třeba vidět v souvislostech. A-revue, 3/1992.
- RAŠEK, A. Bezpečnostní rizika České republiky. A-revue, 2/1993.
- RAŠEK, A. K obsahu a systému civilní kontroly nad armádou. Sociológia 24, 1992, č. 3.
- RAŠEK, A. Společenské problémy a souvislosti přeměny Čs. armády. Výběr statí. Červen 1992.
- RAŠEK, A. Polistopadová tvorba a realizace strategie obrany České republiky. Pohledy, č. 2–3/1999.
- RAŠEK, A. Česká republika v Severoatlantické alianci. Sondy, č. 8/1999.
- RAŠEK, A. Vytváření a realizace bezpečnostní politiky České republiky v devadesátých letech. Vojenské rozhledy, č. 2/1999.
- RAŠEK, A. Současné bezpečnostní problémy Evropy. Mezinárodní vztahy, č. 2/1999.
- Rizika a ohrožení České republiky. Praha, Institut pro strategická studia, červen 1993.
- Rozložení populace světa podle pohlaví a věku. OSN 1997.
- ŘEHÁKOVÁ, B. Kdo jsou čeští materialisté, smíšení a postmaterialisté a jak se liší ve svých názorech a postojích na vybraná převážně politická témata. Sociologický časopis 2001, v tisku.
- SAK, P., SEMRAD, J. Role policie ve společnosti v očekávání veřejnosti. Praha, Policejní akademie ČR, 1996.
- SALAMON, L.M., ANHEIER, K.H. In search of the non-profit sector. In: The question of definitions. Voluntas Vol. 3, NO. 2, 1992.
- SALAMON, L.M., ANHEIER, K.H. et al. The emerging Sector Revisited. The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. Institute of Policy Studies, Baltimore, 1998.
- SCHEINOST, M. Dokumenty Evropské unie a USA k organizovanému zločinu. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1998.
- SOUKUP, O. Rusko opět na scéně. Mezinárodní politika, č. 6/1999.
- Společné hodnocení priorit hospodářské politiky České republiky. Vláda ČR, Evropská komise. In: Ekonom, příloha, 49, 1999.
- Statistická ročenka školství 1999/2000. ÚIV, Praha 2000.
- Strategie regionálního rozvoje ČR. MMR ČR – DHV, Praha 1999.
- Strategie rozvoje lidských zdrojů pro Českou republiku. Diskusní materiál pro pracovní konferenci České lidské zdroje na křižovatce konané 9. – 10. 11. 2000 v Praze. Národní vzdělávací fond, DHV ČR, spol. s r. o.
- SVOBODA, V. Metodologické aspekty výstavby komplexního systému obrany České republiky. Praha, Institut pro strategická studia, 1993.
- Systém obrany České republiky a jeho tvorba. Praha, Institut pro strategická studia, únor 1993.
- ŠTEMBERA, M. Vojenskostrategické aspekty NATO po rozšíření s důsledky pro Českou republiku. Vojenské rozhledy, č. 1/1999.
- Teaching and Learning: Towards the learning society. White Paper on education and training. European Communities. Luxembourg 1996.
- The Commission on Global Governance : Our Global Neighbourhood. Oxford, Oxford University Press, 1995.
- The World Commission on Environment and Development : Our Common Future. Oxford, Oxford University Press, 1987.
- VÁLKOVÁ, J. Výzkum obětí trestného činu v České republice. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1997.
- VAVROUŠEK, J. Životní prostředí a sebeřízení společnosti. Institut řízení, Praha 1993.
- VEČERKA, K. a kol. Prevence kriminality v teorii a praxi. Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1996.
- VEČERNÍK, J. (ed.) Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998. Academia, Praha: 1998 .
- Veřejnost o Romech a zájmu médií o situaci Romů. IVVM, Praha 1999/12.
- Vládní program boje proti korupci v ČR. Ministerstvo vnitra 1999.
- Vojenská strategie České republiky. Praha, Institut pro strategická studia, 1993.
- World Population Data Sheet 1999. United Nations, Population Reference Bureau.

ZÁHOŘÍK, P. Analytický a prognostický model systému obrany státu a Armády České republiky a jejich relevantního okolí. Část I Analýza a návrh kvantifikace relevantního okolí systému obrany státu. Institut pro strategická studia. Praha, duben 1993.

Zahraniční politika ČR jako východisko pro politiku bezpečnostní. Seminář o zahraniční politice MZV–MO, 7. dubna 1993.

Základní teze projektu Bezpečnostní politika ČR. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, únor 1994.

Zákon 2/1969 Sb., zákon České národní rady ze dne 8. ledna 1969, o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky ve znění změn a pozdějších doplnění.

Zákon č. 40/1993 Sb., o nabývání a pozbývání státního občanství ČR.

Zpráva o bezpečnostní situaci na území ČR v roce 1999. Ministerstvo vnitra.

ŽANTOVSKÝ, P. (ed.) Česká xenofobie. Praha, Votobia: 1998.

a další